

T.C
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ BİLİM DALI

**BİR TARİHÇİ OLARAK İSMAİL HÂMİ DANIŞMEND'İN
FİKİR HAYATI
(1938-1950)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Ferudun ATA

HAZIRLAYAN
Fatma ÇETİN

KONYA 2014

T. C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fatma ÇETİN	
	Numarası	104202051003	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı/ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐
	Tezin Adı	Bir Tarihçi Olarak İsmail Hami Danişmend'in Fikir Hayatı (1938-1950)	

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası

(İmza)

Fatma ÇETİN
J. ÇETİN

T. C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fatma ÇETİN	
	Numarası	104202051003	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Bilim Dalı/ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Ferudun ATA	
	Tezin Adı	Bir Tarihçi Olarak İsmail Hami Danişmend'in Fikir Hayatı (1938-1950)	

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan İsmail Hami Danişmend'in Milliyet Gazetesi Yazıları (1950-1960) başlıklı bu çalışma 27/06/2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı

Danışman ve Üyeler

İmza

Doç.
Prof. Dr. İbrahim SOLAK

Üye

Doç. Dr. Ferudun ATA

Danışman

Yrd. Doç. Dr.
Mehmet Yılmaz

Üye

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fatma ÇETİN	
	Numarası	104202051003	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Bilim Dalı/ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Ferudun ATA	
Tezin Adı		Bir Tarihçi Olarak İsmail Hami Danişmend'in Fikir Hayatı (1938-1950)	

ÖZET

Çalışma, İsmail Hami Danişmend'in 1938-1950 yılları arasında farklı dergi ve gazetelerde yayınlanan makalelerini içermektedir. Türkiye'de dil reformu, ırk ve milliyet gibi konular Danişmend'in bu dönemde ana çalışma alanlarıdır. Bir milletin tarihi yönden ilerlemesinde önderlik eden bazı şahsiyetler vardır. Bu şahsiyetlerden birisi de İsmail Hâmi Danişmend'dir. Danişmend 1889-1967 yılları arasında yaşamış, yarım asırdan fazla bir süre Türk Tarihine hizmet etmiş, gerek eserleriyle gerekse gazete ve dergilerdeki yazılarıyla dönemine ışık tutmuştur. Türk tarihi ve Türk dili disiplinlerinde geniş bir yelpazede üretken bir kaleme sahip olup birçok eser vücuda getirmiştir. Eserleri popüler tarihçilikten ziyade geleneksel tarihçiliğin özelliklerini taşımasından dolayı geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmektedir. Danişmend tarihi milliyetçi bir bakış açısıyla değerlendirmişti.

T.C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin

Adı Soyadı	Fatma ÇETİN
Numarası	104202051003
Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Bilim Dalı/ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
Tez Danışmanı	Doç. Dr. Ferudun ATA
Tezin İngilizce Adı	As a Historian İsmail Hâmi Danişmend's İdea Life

SUMMARY

In this thesis, include articles that published in different magazines and newspapers of İsmail Hami Danişmend's in between the years 1938-1950. Language reform in Turkey, race, nationality were the main study areas Danişmend worked with in this term .There are certain persons who guide a nation in history respects of its development. İsmail Hâmi Danişmend is one of them for Turkish Nation. He lived between 1889-1967 years, he served a Turkish Nation more than half a century, he pictured his period with his both works and articles in newspapers or journals.. Numerous works have been produced through his prolific pen in a wide range of Turkish history and Turkish language disciplines. Danişmend's works have addressed vast audience since they had the properties of traditional historiography rather than popular historiography. Danişmend has assess history with nationalistic a perspective.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
SUMMARY.....	V
ÖN SÖZ.....	IX
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ	
İSMAİL HÂMÎ DANIŞMEND'İN HAYATI VE ESERLERİ.....	1
A-HAYATI.....	1
B-ESERLERİ.....	6

I.BÖLÜM

IRK TEORİSİ VE TÜRK IRKI

A-IRKIN TANIMI	10
B-IRKLARDA RENK ÖZELLİĞİ.....	13
C- TÜRK IRKINA YÖNELİK ASILSIZ İDDİALAR	16
D-AVRUPALI BİLİM ADAMLARININ TÜRK IRKINA DAİR GÖRÜŞLERİ.....	19
1-DR. GEORGE MONTANDON'UN GÖRÜŞLERİ.....	19
2-DR. LEGENDRE'NİN GÖRÜŞLERİ.....	22
3-TUNG – DEKIEN'İN GÖRÜŞLERİ.....	24
4-HENRİ MATHIEU'NÜN GÖRÜŞLERİ.....	25
E-SÜMER IRKININ TÜRK LÜĞÜ.....	27
1-SÜMER IRKI	27
a- Sümerlerin Yaşadığı Coğrafya.....	28
b- Sümer Dili.....	29
2-SÜMERLERİN MİLLİYETİ VE TÜRK OLMA OLASILIĞI.....	30

II.BÖLÜM

MİLLİYET VE TÜRKÇÜLÜK

A-MİLLİYETİN TARİFİNDEKİ TARTIŞMALAR.....	33
B-MİLLİYETİN TANIMLANMASI.....	37
C-TÜRKLERDE MİLLİYET ANLAYIŞI.....	39
1-ESKİ TÜRKLERDE MİLLİYET FİKRİ.....	39
2-İSLAMİYETTEN SONRA TÜRKLERDE MİLLİYET FİKRİ.....	43
D- TÜRK LÜK DAİRELERİ.....	46
E-17.ASIRDA BİR TÜRK İRKÇİSİ: VÂNÎ EFENDİ.....	48
F-ALİ SUAVİ'NİN TÜRKÇÜLÜĞÜ.....	53
G- ALİ SUAVİ'NİN DİL TEZİ VE TENKİTÇİLİĞİ.....	61

III. BÖLÜM

TÜRK DİLİ, EDEBİYATI VE TARİHİ

A-KONUŞMA DİLİNİN TARİHİ DEVİRLERİ.....	64
B-DİL MESELESİNİN ÖNEMLİ NOKTALARI.....	67
1-TÜRK DİLİNİN TEMSİL GÜCÜ.....	69
2-TÜRKÇELEŞME YOLLARI.....	71
3-TÜRK DİLİNDE ARAP VE ACEM ETKİSİ.....	72
4-KURAN'DAKİ TÜRKÇE KELİMELELER.....	75
C-TÜRK DİLİ İÇİN ÖNERİLER.....	76
D-DİVAN-Ü LÜGÂT-İT-TÜRK.....	78
E-TÜRK TİYATROSU.....	81
1-SELÇUKLULARDA TİYATRO.....	81
2- OSMANLILARDA TİYATRO.....	83
3- OSMANLI TİYATROSUNUN İLK PİYESİ.....	88
F-TANZİMATIN İLK ROMANI.....	89

G-TÜRKLERDE TARİH ANLAYIŞI.....	92

IV. BÖLÜM

TÜRK TARİHİNDE HUKUK, DEMOKRASİ VE FİKİR HÜRRİYETİ

A-FETVA MECMUALARININ TARİHİ VE MİLLİ DEĞERİ.....	95
1-FETVA MECMUALARI.....	95
2-FETVA MECMUALARININ TARİHİ VE MİLLİ DEĞERİ.....	98
B-TÜRK DEMOKRASİSİ.....	102
1-ESKİ TÜRKLERDE DEMOKRASİ ANLAYIŞI.....	102
2-BATI KAYNAKLARI IŞIĞINDA TÜRK DEMOKRASİSİ.....	105
C-ESKİ OSMANLI MUTLAKİYETİNİN HUKUKİ SINIRLARI.....	107
D-TÜRKLERDE FİKİR HÜRRİYETİ.....	108
1-ESKİ TÜRK TOPLUMLARINDA FİKİR HÜRRİYETİ	108
2-OSMANLILARDA FİKİR HÜRRİYETİ.....	110
3-OSMANLI TARİHİNDE FİKİR HÜRRİYETİNE İLK DARBE.....	112
SONUÇ.....	115
BİBLİYOGRAFYA.....	117
EKLER.....	125

ÖN SÖZ

İsmail Hâmi Danişmend, Türk milletinin en buhranlı zamanlarında gündeme gelen ancak Türklerin siyasi ve medeniyet tarihinde bilinmeyen, unutilan ya da unutturulan pek çok meselenin aydınlatılmasında büyük bir rol üstlenmiştir. Yaşadığı dönemde birçok aydın tarafından “*tarihin akıl defteri*” olarak nitelendirilmiş olan Danişmend, Türk tarihi, dili, kültürü ve etnografisi üzerine tetkikleriyle temel meselelere geniş bir bakış açısıyla ışık tutmuştur. Türkçü bir anlayış ile yaptığı Türk tarihi üzerine incelemeleri neticesinde, tarihin doğru ve milli bir bakış açısıyla yazılabileceği kanaatine varmıştır.

Bu çalışmada 1938-50 yılları arasında kaleme aldığı yazılarını içeren dergi ve gazeteler incelenerek, Danişmend’in fikir hayatının bir bölümü ele alınarak, görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Özellikle başyazarlığını yaptığı ve dönemin önde gelen aydınlarının da yer aldığı *Türklük Mecmuası* (1939) aylık olarak yayın yapan milliyetçi bir ilim ve kültür dergisi olarak tanınmıştır. Danişmend bu dergide çeşitli tarihi, ilmi ve edebi konuları ele almıştır. Bilhassa II. Dünya Savaşı sürecinde çok tartışılan konular olan “*ırk ve milliyet*” kavramları üzerindeki değerlendirmeleri dikkat çekmiştir. *Cumhuriyet* gazetesinde, 1939-1942 yılları arasında *Türkoloji Bahisleri* adlı köşesinde ve 1947-1948 *Türkiyat Bahisleri* adlı köşesinde edebi, tarihi ve ilmi pek çok meseleye Türkçü bir pencereden bakarak değerlendirmektedir. Yine bu dönemde Hüseyin Nihal Atsız’ın yayımladığı *Orkun* dergisinde ve *Barış Dünyası* dergisi gibi ilim ve kültür yayınlarında meseleleri değerlendirmiştir. Ayrıca bu dönemde *Yeni Sabah* gazetesi *Büyük Doğu* dergisi birkaç *Halkevi* dergilerinde bazı yazılarının yayınlandığı görülmüştür; ancak bu sınırlı yazılar farklı konularda kaleme alındığı için çalışmaya dâhil edilememiştir.

Çalışmada Danişmend’in görüş ve tespitleri doğrultusunda meseleleri nasıl değerlendirdiği ve ne gibi neticelere ulaştığı açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırma giriş bölümü ve dört ayrı bölümden meydana gelmiştir. Giriş bölümünde İsmail Hâmi Danişmend’in hayatı ve eserleri hakkında kısa bir bilgi verilmektedir. Çalışmanın I. ve II. Bölümlerinde farklı Doğu ve Batı kaynakları ekseninde Danişmend’in “*ırk ve milliyet*” kavramlarını nasıl ele aldığı incelenmiştir. “*Irk ve Milliyet*” kavramları çerçevesinde Türk Irkının tarihi süreci Avrupalı bilim adamlarının araştırmaları ile karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Öte yandan Avrupa haritasının çizilmesinde önemli bir faktör ve 19.yy’ın başlarından itibaren ortaya çıkarak bir asırlık geçmişi olan “*milliyet*” kavramının üzerinde

durulmuştur. Araştırmada bu kavramın ırk, dil, kültür, tabiiyet ve vatan gibi unsurlara dayandırılarak nasıl ele aldığı açıklanmaya çalışılmıştır.

III. Bölümde Türk Dili ve Edebiyatına dair meseleler Danişmend'in bakış açısı ile incelenmiştir. Bu bölümde özellikle asırlarca Arap ve Acem etkisi altında kalan Türk Dilinin sorunlarına dikkat çekilmiştir. Bunun yanı sıra Türk Edebiyatında tiyatro ve romanının bilinmeyen yönlerine ışık tutulmuştur. IV. Bölümde ise Türk Tarihinde Hukuk, Demokrasi ve Fikir Hürriyeti başlığı altında, özellikle Osmanlı döneminde hukuk ve demokrasi anlayışına Danişmend'in görüşleri çerçevesinde yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde tarihin en eski devirlerinden itibaren Türk toplumlarındaki fikir hürriyeti ve boyutları değerlendirilmiştir.

Araştırma sürecimde Beyazıt Devlet Kütüphanesi Hakkı Tarık Us Süreli Yayınlar Bölümü, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı ve Milli Kütüphane çalışanlarına ilgileri ve yardımları için teşekkür ederim. Ayrıca özellikle araştırmada konunun belirlenmesinden itibaren tüm aşamalarında sabırla destek olan Hocam Doç. Dr. Ferudun ATA'ya, desteklerini esirgemeyen aileme, kardeşlerim Çılga ve Ravza ÇETİN'e, teşekkürü borç bilirim.

Fatma ÇETİN

KONYA 2014

KISALTMALAR

bkz.	: bakınız
C	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
İ.İ.B.F	: İktisadi İdari Bilimler Dergisi
MÖ.	: Milattan önce
SBED	: Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
s.	: sayfa
S.	: Sayı
T.C	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Üni.	: Üniversite
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
yy.	: yüzyıl

GİRİŞ

İSMAİL HÂMÎ DANIŞMEND'İN HAYATI VE ESERLERİ

A- HAYATI

Danışmend Oğulları Beyliğinin kurucusu Danışmend Gazi'nin soyundan gelen İsmail Hâmi Danışmend 1889 yılında Merzifon'da dünyaya geldi. Babası Cebel-i Garbî(Libya) mutasarrıflarından, Emir Mehmet Kamil Bey, annesi Çerkez asıllı bir aileye mensup olan Melek Hanım'dır. Babasının Anadolu'da Danışmendliler Devletini kuran Türkmen Beylerinden Melik Danışmend'in torunlarından Emir- Danışmend Ahmet Gazi soyundan geldiği bilinmektedir. İsmail Hâmi Bey'in çocukluk yılları gerek babasının görevi gerekse sürgün nedeniyle Lübnan, Trablusgarp ve Şam'da geçmiş ve böylece ilk ve orta düzey eğitimini özel bir dersler alarak buralarda tamamlamıştır¹.

İsmail Hâmi Bey daha sonra girdiği sınavla Şam İdadisinin son sınıfından devam etmiş ve bu okuldan mezun olmuştur. Mezun olduktan sonra İstanbul'da Mekteb-i Mülkiyeye girmiş ve 1912'de bu okulu başarıyla tamamlamıştır. İsmail Hâmi Mülkiyedeki öğrencilik yıllarında *Düşünüyorum*(1910) ve *Kanat* (1910) dergilerinde şiirleri yayınlamıştır.²1912 de Paris'te "*College de France*"a kaydolmuş fakat devam edememiş ve İstanbul'a geri dönmüştür. İstanbul'a döndükten sonra Hariciye Nezaretinde kâtip olarak çalışmaya başlamıştır³. Ancak mizacı memuriyete uygun olmadığı için görevinden ayrılarak, Aralık 1912'de Maliye Mektebi Âlisi'nde, Yakınçağ Tarihi dersleri vermiştir. Aralık 1913'de ise Darülfünun Edebiyat Şubesinde müderris muavinliğiyle ve ardından da Mekteb-i Mülkiye siyasi ve medeni tarih muallim muavinliğiyle görevlendirilmiştir. 30 Kasım 1914'te Ziya teklifi üzerine Bağdat Mekteb-i Hukuk Müdürlüğüne nakledilmiş ve I. Dünya Savaşı'nda Bağdat'ın Osmanlı topraklarından çıkarılmasına kadar burada kalmıştır⁴.1915'de yazı

---

¹ Erkan Cevizler, "Sivas Kongresi Divan-Riyaset Kâtibi İsmail Hâmi (Danışmend)", *Atatürk Dergisi*, Cilt III, Sayı 3, 2003,s.203; Mustafa Alkan- Adnan Gül, "İsmail Hâmi Danışmend (1889-1967)", *Türk Yurdu*, Ocak 2011, s.131.

²Nazım H. Polat, "Kanat Dergisi", *Türklük Bilim Araştırmaları Dergisi (TÜBAR)*,S.XIX, s.439-453.

³Mustafa Alkan- Adnan Gül, "İsmail Hâmi Danışmend (1889-1967)", *Türk Yurdu*, Sayı.281, Ocak 2011, s.131.

⁴Cevdet Küçük, "Danışmend İsmail Hâmi", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt VIII, İstanbul 1993, s.465; İsmail Hâmi Danışmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt I, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s.9-10.

hayatına *Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası*'nda yazdığı yazılar ile devam etmiş ve derginin 30. sayısına kadar dergide yazıları yayınlanmıştır.⁵

İsmail Hâmî Bağdat'a gittiği günlerde Rauf Beyde Bağdat'ta bulunmaktadır. Rauf Beyin bir müddet sonra ordudaki göreviyle İran'a geçmesi ve İsmail Hâmî'yi de yanına çağırması üzerine İran'a giderek Rauf Bey'e katıldı. İran'da bir yıl kaldıktan sonra yine Rauf Beyle birlikte İstanbul'a dönerek Rauf Bey tarafından Umur-ı Şarkîye Müdüriyetinde tercüme işlerinde görevlendirildi. Mütareke dönemine girilmesiyle birlikte Danişmend, İzzet Paşa Kabinesinde Bahriye Nazırı olan Rauf Bey tarafından *Kalemi Mahsus Müdüriyeti Vekâletine* tayin edilmiştir. Rauf Bey'in Bahriye Nazırlığından ayrılması üzerine Danişmend de görevinden istifa etmiştir⁶. Ayrıca Danişmend bu dönemde Mustafa Kemal tarafından çıkarılan *Minber* gazetesinde, Fethi Bey'in verdiği direktifler doğrultusunda yazılar yazmaktadır. İzzet Paşa hükümetinden sonra gelen Tevfik Paşa hükümetinin meclisi feshetmesiyle *Minber* gazetesi Fethi Bey'in isteği ile protesto mahiyetinde son nüshası yayımlanarak kapatılmıştır⁷.

Minber'in kapatılmasından sonra ise 10 Şubat 1919'da yayımlanmaya başlayan *Memleket* gazetesinin mesul müdürlüğünü ve başyazarlığını yapmıştır. Mütarekenin dördüncü ayı içinde yayına başlayan *Memleket*, altı ay kadar kısa bir süre yayımlanabilmiştir⁸. Gazetenin 185 sayısının 141'inde yazıların bir kısmı sansür nedeniyle çıkartılmıştır. Gazetenin ilk sayısında İsmail Hâmî'nin imzasını taşıyan "*Maksadımız*" başlıklı başyazıda vatanın içinde bulunduğu olumsuz durumu şöyle özetlemiştir: "*Siyasi müessesatımıza bakarken ilk anlaşılabacak hakikat bizim memleketten değil, belki memleket fikrinden mahrum olduğumuzdur. Biz o kanaatteyiz ki bu ikinci nimetten mahrumiyetin mahiyet itibariyle birincisinden mahrumiyet ile pek farkı yoktur.(...) İşte bizim en büyük maksadımız her şeyden evvel bu fecaatle mücadele*"⁹.

İsmail Hâmî, *Memleket* gazetesindeki yazılarından dolayı sık sık ittihatçı olmakla suçlanmıştır. İsmail Hâmî'nin bu suçlamalara verdiği cevaplarda ise *Memleket* gazetesinin İttihad ve Terakkinin bayraktarı olduğu yönünde ortaya atılan iddiaların asılsız olduğunu,

⁵ Ayşe Anıl, *Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuasındaki Dil ve Edebiyat Yazıları*, (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Edirne 2006, 350-352.

⁶ Cevizler, "Sivas Kongresi", s.204.

⁷ Cevizler, "Sivas Kongresi", s.204-205.

⁸ Türk Ansiklopedisi, *Millî Eğitim Bakanlığı*, Cilt XX, Ankara 1972, s.308

⁹ Nejdî Bilgi, "Mütareke Döneminde İsmail Hâmî (Danişmend) Yayınlanan Memleket Gazetesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt VIII, İzmir 1993, s.130-131.

ittihatçı değil hakikatçı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İsmail Hâmi sürekli devam edenittihatçısuçlamalarını “*en büyük tehlike*” olarak değerlendirmiştir¹⁰.

Memleket’te İsmail Hâmi’nin imzasını taşıyan 133 başyazı bulunmaktadır, ayrıca imzasız olarak yayımlanan başyazılardan bir kısmının da İsmail Hâmi tarafından kaleme alındığı muhtemeldir¹¹. Milli mücadeleyi destekleyen bir yazar olarak İsmail Hâmi’nin İstanbul’da yayımladığı *Memleket* gazetesi Ermeni meselesi, İzmir’in işgali, Milli mücadele ve manda meselesi karşısındaki tutumu gazetenin milli meseleler karşısındaki hassasiyetini göstermektedir. Milli menfaatlerin korunması ilkesine bağlı kalan İsmail Hâmi’nin, *Memleket* gazetesini bu ilke temelinde şekillendirerek kamuoyu oluşturmaya çalıştığı görülmektedir¹². İsmail Hâmi’nin tam bağımsızlığı ve milliyetçiliği teşvik eden yazılardan dolayı İtilaf Devletlerinin baskısıyla gazete 14 Ağustos 1919’da kapatılmıştır. Özellikle milliyetçi gençler tarafından gizlilikle dağıtılan gazetenin son nüshası milli bir beyanname niteliğindedir. Son sayının dağıtılmasının akabinde İtilaf Devletlerinin baskısı üzerine İsmail Hâmi tutuklanmak istenmiş, ancak kendisi İstanbul’dan ayrılarak Milli Mücadeleyi desteklemek için Anadolu’ya geçmiştir¹³.

İsmail Hâmi, 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında Mustafa Kemal’in başkanlığında yapılan Sivas Kongresine İstanbul delegesi olarak katılmıştır. Sivas Kongresinde Divan Başkanlığı Kâtipliğine seçilen İsmail Hâmi kongre tutanaklarını kendi el yazısı ile kaleme almıştır. Kongre süresince İsmail Hâmi, Genel Sekreterlik ve İstihbarat Şubesi Şefliği görevlerini de üstlenmiştir¹⁴. Ayrıca kongre döneminde Sivas’ta çıkarılmaya başlanan *İrade-i Milliye* gazetesinin başyazarlığını yaparak ve Mustafa Kemal’in direktifleri doğrultusunda yazılar kaleme almıştır. Bu yazıları Milli Mücadeleyi destekleyen ve Damat Ferit Paşa Hükümetine muhalif bir politika çerçevesinde yazılmıştır.¹⁵

Sivas Kongresi tutanaklarına göre İsmail Hâmi Bey, kongrede dış borçlar ve uluslararası konularda himaye beklentileri ile Amerikan mandasını savunmuştur¹⁶. İsmail Hâmi Bey kongredeki konuşmalarında, manda tabirinin üyeleri gereksiz bir endişeye sevk ettiğini belirterek bu tabirin Türk istiklalinden vazgeçme anlamına gelmediği yönünde açıklamalar

¹⁰ Bilgi, “Mütareke Döneminde”, s.132-133.

¹¹ Bilgi, “Mütareke Döneminde”, s.134.

¹² Bilgi, “Mütareke Döneminde”, s.155

¹³ Türk Ansiklopedisi, *Milli Eğitim Bakanlığı*, Cilt XX, Ankara 1972, s.308; Küçük, “Danışmend İsmail”, s.465.

¹⁴ Türk Ansiklopedisi, *Milli Eğitim*, s.308; Cevizler, “Sivas Kongresi”, s.208.

¹⁵ Mevhibe Gül Keskin, *İradeyi Milliye Gazetesi*, Sivas 2008, s.3-7.

¹⁶ Alkan-Gül, “İsmail Hâmi ”, s.132.

yapmıştır¹⁷. İsmail Hâmi Bey, konuşmaları ve faaliyetlerinden dolayı Sivas Kongresinde en şiddetli manda taraftarı olarak değerlendirilerek, mandayı isteyen diğer kişiler ile birlikte Sivas halkı tarafından mandacı olarak nitelendirilmiş ve tepki görmüştür¹⁸.

İsmail Hâmi Kongreden sonra Heyet-i Temsiliye'nin 18 Aralık 1919'da Ankara'ya gitmesi üzerine Sivas'tan ayrılarak ve amcasından aldığı davet üzerine Merzifon'a gitti. Burada beş ay kadar kalan İsmail Hâmi Bey, Belediye Başkanı ve arkadaşlarının isteği üzerine mevcut durum üzerine açıklamalarda bulunarak mütarekenin uygulanışını ve Sivas Kongresi hakkında bilgi verdi¹⁹. Daha sonra ise Damat Ferit hükümetinin düşmesi Ali Rıza Paşa kabinesinin oluşturulmasıyla ve ağabeyi Sami Bey'in davetine uyarak İstanbul'a geri dönmüştür. *Memleket* gazetesinin son nüshasından dolayı İstanbul'daki tutumdan çekinerek bir süre saklanmak zorunda kalmıştır. Ağabeyi Sami Bey, Hürriyet ve İtilaf Fırkasına olan yakınlığını kullanarak İsmail Hâmi'yi İstanbul Hükümetinin Barselona Konsolosluğuna tayin ettirdi. Önce bu tayine itiraz eden İsmail Hâmi Bey ağabeyinin ısrarı üzerine kabul etti ancak bu görev İsmail Hâmi Bey'in Ankara hükümeti ile arasını açmıştır²⁰.

İsmail Hâmi, Avrupa'da bulunduğu sürede Fransa ve Almanya kütüphanelerin de çalışmalar yaptı. İstiklal Harbinin kazanılmasından sonra yurda döndü ve 10 Nisan 1925 tarihinde tutuklanarak İstiklal Mahkemelerinde yargılandı ve 8 Eylül 1925'de beraat etti²¹. Milli Mücadelenin kazanılmasından sonra resmi görev almayan İsmail Hâmi, ilmî ve edebî çalışmalara yönelerek bilhassa tarih araştırmalarıyla meşgul olmuştur. Türk ve İslam tarihini Türkçü bir bakış açısıyla incelemiştir²².

Danışmend ileri düzeyde Fransızca, Arapça ve Farsça bilmekte ayrıca Almanca, Latince ve Sümerceyi okuyup anlayabilecek düzeyde öğrenmiş, toplamda altı yabancı dil bilmektedir. İsmail Hâmi otuz bir kitap ayrıca farklı dergi ve gazetelerde yüzlerce yazıya imzasını atmıştır. Danışmend 1935 de Kanaat Kitapevi ile yaptığı anlaşma neticesinde sözlük çalışmalarına başlamıştır.²³

İsmail Hâmi Danışmend ilmi ve medeni cesaretiyle birçok konunun üzerine giden cesur bir karaktere sahiptir. Kitap ve makalelerinde sade ve açık bir üslup kullanmış, bu nedenle

¹⁷ Cevizler, "Sivas Kongresi", s.210.

¹⁸ Cevizler, "Sivas Kongresi", s.211.

¹⁹ Cevizler, "Sivas Kongresi", s.213; Alkan-Gül, "İsmail Hâmi ", s.132.

²⁰ İhsan Işık (Yay. Haz.), *Türk Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, Cilt III, Elvan Yayınları, Ankara 2006, s.990; Alkan-Gül, "İsmail Hâmi", s.132.

²¹ Alkan-Gül, "İsmail Hâmi", s.132; Cevizler, "Sivas Kongresi", s.213.

²² Küçük, "Danışmend İsmail", s.465; T. Ansiklopedisi, *Milli Eğitim*, s.308.

²³ Alkan-Gül, "İsmail Hâmi", s.132.

Türkiye’de çok okunan yazarlardan biri olmuştur.Yazdıkları incelendiğinde cumhuriyet devrine geçiş sürecinde birçok aydında görülen çatışmacı bir ruh haline sahip olduğu görülmektedir. Danişmend her cumartesi evinde düzenlediği irfan sohbetlerinde dönemin tanınmış şair, edip ve yazarları ile toplanarak çeşitli konuları tartışmışlardır. Dostları onun bu ev sohbetlerine “*Danişmend Meclisi*” adını vermişlerdir²⁴. Hem yazdıkları yazılar hem de evinde düzenlediği irfan sohbetleri İsmail Hâmi’nin milli bir kültür adamı olduğunu göstermektedir²⁵. Danişmend, tarih, fikir, edebiyat, dil, lügat ve tercüme alanlarında yaptığı çalışmalarında Doğu ve Batı litaratürlerine hâkim olduğu görülmektedir. Danişmend yaşadığı dönem itibariyle Batı kültür ve medeniyetine mukabil Doğu kültür ve medeniyetinin üstünlüklerindikkat çekmeye çalışmıştır. Danişmend’in tarihçik anlayışı zihniyet itibariyle Türkçü, yöntem ve bilim itibariyle gelenekçidir²⁶.

İsmail Hâmi güçlü tarihçiliğinin yanı sıra çeşitli türlerde deneme yapmış iyi bir yazar ve şairdir. *Hayali Çelebi* mahlasıyla hicivler, *Muhti Çelebi* mahlasıyla gazel tarzında divan şiirleri ve *Rabia Hatun* mahlasıyla dörtlükler yazmıştır²⁷. Bilhassa *Rabia Hatun* mahlasıyla yazdığı ve 1947’den itibaren *Aile* mecmuasında yayınlanmaya başlayan şiirleri halk arasında geniş bir yankı uyandırmıştır. Bu dörtlükler Azeri ağzına yakın bir söyleyişle yazılmış olup romantik bir aşk duygusu hâkimdir. İsmail Hâmi *Rabia Hatun* imzasıyla yazdığı şiirler ilgi görmüş; seçkin bir divan şairinin yeni bulunmuş şiirleri sanılmıştır. İsmail Hâmi Danişmend, bu şiirlerin eşi Nazan Hanım’a ait olduğunu 17-24 Eylül 1948 tarihlerinde yayımlanan *Akşam* gazetesinde açıklamıştır. Ancak daha sonra şiirlerin İsmail Hâmi’ye ait olduğu anlaşılmıştır²⁸.

Aile hayatında çeşitli talihsizlikler yaşayan İsmail Hâmi’nin ilk eşi İngiliz lakabıyla bilinen Eğinli Sait Paşa’nın torunlarından olan Nazan Hanım idi. Nazan Hanım şairlik yönü de olanson derece kültürlü bir hanımdır²⁹. Danişmend Nazan Hanımın vefatından sonra Ayvalıklı bir fabrikatörün dul eşi olan Hüsniye Hanımla evlenmiştir. Son eşi ise kendisi gibi tarihçi olan İclal Hanım’dır. İsmail Hâmi Bey bu üç evliliğinden de evlat sahibi olamamıştır. İsmail Hâmi Danişmend böbrek rahatsızlığı ile hastaneye kaldırılmış ancak tedavisi mümkün olmamış ve 12 Nisan 1967’de hayata gözlerini kapamış, Zincirlikuyu Mezarlığına defnedilmiştir. Osmanlı devrinin son yarım asrı ve cumhuriyetin ilk yarım asrında yaşamış

²⁴ Avni Özgürel, *Portreler Galerisi Küllenlen İzler*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2009, s.115.

²⁵ Küçük, “Danişmend İsmail”, s.467.

²⁶ Alkan-Gül, “İsmail Hâmi” , s.135-136.

²⁷ Murat Yalçın (Ed.), *Tanzimattan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, Cilt I, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul 2001, s.264; Cevizler, “Sivas Kongresi”, s.215.

²⁸ Altan Deliorman, *Sessiz Bir Ses*, Bayrak Yayınları, İstanbul 2009, s.211. Enis Batur, *Râbia Hatun Tuhaf Bir Kıyamet Kırk Bir Şiir*, İstanbul 2000, s.18-20.

²⁹ Cevizler, “Sivas Kongresi”, s.215.

olan Danişmend 78 yıllık yaşamında çalışmaları ile Türk tarihine önemli hizmetlerde bulunmuş değerli bir aydındır³⁰.

B- ESERLERİ

İsmail Hâmi Danişmend'in başta tarih olmak üzere edebiyat, lügat ve tercüme alanlarında 31 kitabı; çok sayıda dergi ve gazetede yüzlerce makalesi mevcuttur.

Tarih Alanında

İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi (I-IV, İstanbul 1947-1955, 2.bs 1971-1972) Osmanlı devletinin kuruluşundan cumhuriyete kadar yaşanan olayların ele alındığı bu eser Danişmend'in en önemli eseri olarak kabul edilmiştir. Eser Osman Gazinin doğumundan son halife Abdülmecit efendinin yurtdışına çıkarılmasına kadar gecen Osmanlı dönemini kapsamaktadır³¹. Her cildin sonuna o cildi içeren dönemin sadrazamları, şeyhülislamı, defterdarları gibi yüksek devlet adamları için bir bölüm ayrılmıştır. Bu bölümlerde tayin, azil ve ölüm tarihleriyle görev sürelerine yer verilmiştir. Danişmend bu eserine 14 Ağustos 1943'den 20 Nisan 1952' kadar 8 yıl 8 ay 8 günde yazdığı ifade edilmiştir³².

Kronoloji 1924 tarihine kadar geldiği halde 1919-1924 yılları arasında Ankara hükümetinin faaliyetleri ve Mustafa Kemal Paşa'dan bahsedilmemesi çeşitli dedikodulara sebep olmuş, eserdeki bu eksiklik Danişmend'in Mustafa Kemal'e karşı olduğu yönünde bir algıya neden olmuştur. Ancak Danişmend eserini sonunda bu konudaki düşüncesini açıklarken, yeni kurulan devletin ayrı bir kronoloji ile açıklanmasının daha doğru olduğunu, hazin bir kapanış ile aydınlık bir başlangıcın birbiri ile karıştırılmaması gerektiğini vurgulamıştır³³.

Tarihleri noktasında doğruluğu ve güvenilirliği kabul edilen bu eser sert ve aşırı ifadelerinden dolayı eleştiri görmüşse de, yerli ve yabancı birçok Osmanlı tarihi araştırmacısı tarafından önemli bir müracaat kaynağı olmuştur³⁴.

İzahlı İslam Tarihi Kronolojisi, İstanbul 1960 Eser Danişmend tarafından bir kronolojik külliyat olarak Türk, İslam ve Dünya tarih kronolojisinin bir kısmı olarak

³⁰ Alkan-Gül, "İsmail Hâmi", s.132-133.

³¹ Alkan-Gül, "İsmail Hâmi", s.133.

³² Küçük, "Danişmend İsmail", s.466.

³³ Küçük, "Danişmend İsmail", s.466.

³⁴ Küçük, "Danişmend İsmail", s.466.

hazırlanmaya başlamış ancak bir cildi yayımlanmamıştır³⁵. Danişmend bu eserde İslam tarihini iki devirde ele alarak incelemiş, birinci devri 632 yılında dört halife dönemiyle başlatarak Abbasi hilafetinin Türklere devredildiği 449 yılına kadar getirilmiştir. İkinci devir ise 1058-1517 ve 1517-1924 dönemleri olarak iki ayrı bölümde incelenmiştir. Danişmend birinci devreye Arap ikinci devreye Türk devri olarak değerlendirmiştir.

Türkler ve Müslümanlık (Türkler Niçin Müslüman Olmuştur? İstanbul 1959) Danişmend'in bu eseri İzahlı İslam Tarihi Kronolojisine bir giriş niteliği taşımaktadır. Kitap, Abbasi hilafetinin İslam dünyası üstündeki güç ve yetkilerini 1058'de Türklere devretmesiyle, Türkler İslam âleminin hükümdarı olmuştur. Danişmend Türklerin dokuz asır boyunca İslamın bayraktarlığını yapmalarını, Türklerin Müslüman olma sebepleriyle birlikte açıklanmıştır. Ayrıca Danişmend bu eserde İslam milli ve mahalli bir Arap dini gibi gösteren Batılı yazarların tezlerini ayet ve deliller ile çürütülmektedir³⁶.

Garb Menbalarına Göre Eski Türk Seciyye ve Ahlakı (İstanbul 1961) Yabancı kaynaklara dayanılarak meydana getirilen bu eserde Türk seciyye ve ahlakı örnekler ile anlatılmaktadır.

Garb Menbalarına Göre Eski Türk Demokrasisi (İstanbul 1964) Danişmend, dünya tarihinde ilk demokrasiyi Türklerin kurduğu ve ilk meclis ve parlamentoyu Türklerin tahsis ettiğini ispata çalışmıştır.

Türklerle Hint Avrupalıların Menşe Birliği (I-II, İstanbul 1935-1936) Danişmend bu eserinde Türklerin Hint- Avrupa ırkına mensup olup olmadığı tartışılmaktadır. I. ciltte, münferit dinlerin kutsal kitaplarında, hadislerde, tarihlerde ve ebedi metinlerde geçen Türk tiplerini diğer milletlerle karşılaştırmıştır. II. ciltte ise Güneş- Dil teorisinden hareketle Türk diliyle Hint- Avrupa dillerini karşılaştırmış ve bu gruba mensup olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. Fakat Danişmend'in bu eserindeki görüşlerin ilmi bir değeri yoktur.

Türk Tarih Kurumuna Açık Mektup: Türk Kahramanlarına Ermenilik İsnadı Münasebetiyle, (İstanbul 1945, Yeni Matbaa, 67 sf.)

İstanbul Fethinin İnsani ve Medeni Kıymeti, (İstanbul 1953, 51 sf.).

Baltacının Prut Zaferi, (İstanbul 1955, İstanbul Matbaası, 15 sf., 1 plan).

³⁵ Alkan-Gül, "İsmail Hâmi", s.134.

³⁶ Küçük, "Danişmend İsmail", s.466.

Türkiyat ve İslamiyet Tedkikleri Külliyyatı, (1. Cilt; 1-3 fasikül, İstanbul 1956, Hüsn-i Tabiat Matbaası, 96 sf.)

Garb Menba'larına Göre Garb Medeniyetinin Menba'ı Olan İslam Medeniyeti, (İstanbul 1961, Bab-ı Ali Yayınevi, 90 + 2 sf.).

Sadrazam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmi ve Hususi Vesikalara Göre 31 Mart Vak'ası, (İstanbul 1961, İstanbul Kitapevi, 274+1 sf.).

Türk Mes'eleleri, (İstanbul 1966, Fatih Matbaası, 240 sf.).

Fatih'in Hayatı ve Fetih Takvimi,(1.kısım, İstanbul 1967, Fetih Matbaası, 254 sf.).

Tarih ve Efsanelere Göre Arapların İstanbul Seferleri,(Tercüme: İsmail Hâmi, İstanbul 1967, Fetih Matbaası, 112 sf.)

Fikir Alanında

Ali Suavi'nin Türkçülüğü, (İstanbul 1942, Vakıf Basımevi, 32 sf.).

Garb Menba'larına Göre Garb Âleminin Kur'an-ı Kerim Hayranlığı, (İstanbul 1967, Kanaat Kitapevi, 148 sf.)

Edebiyat Alanında

Destan ve Divan Edebiyatında İstanbul Sevgisi, (İstanbul 1941, Cumhuriyet Matbaası, 25 sf.).

Nasrettin Hoca Fıkraları,(İstanbul, Matbaa-i Ebüzziya, 105 sf.).

Rabia Hatun Şiirleri (Kendisinin telif şiirleri, İstanbul 1961, Bab-i Ali Yayınevi, 43 sf.).

Dilbilim Alanında

Fransızca- Türkçe Rasimli Büyük Dil Kılavuzu, (Reşat Nuri, Ali Suha, Nurullah Ataç ile birlikte), (İstanbul Kanaat Kitapevi, I.cilt 1935 808 sf., II.cilt 1935, 809-1600 sf., III.cilt 1935, 1601-2192+10 sf.).

Fransızca Kıyası ve Gayr-ı Kıyası Fiiller, (A. Süha ile), (İstanbul 1936, 286 sf.).

Sümer- Türk Dil Birliği, (İstanbul 1967, I.cilt 423 sf., II.cilt 428 sf.).

Lügatler

Türkçe- Osmanlıca- Fransızca Sözlük (İstanbul 1935, 262 sf.).

Osmanlıca- Türkçe- Fransızca Sözlük (İstanbul 1936, 528 sf.).

Tarih ve Coğrafyaya Ait Değişik İsimler Lügatı (İstanbul 1937, 286 sf.).

Tarihi Meseleler ve Menkıbeler Lügatı (İstanbul 1966, 376 sf.).

Tercümeler

Seyyid (Corneille'den tercüme, İstanbul 1938, 85 sf.).

Nikomed (Corneille'den tercüme, İstanbul 1938, 88 sf.).

Cimri (Moliere'den tercüme, Ankara 1943, Maarif Basımevi, 15+132 sf.).

Hastalık Hastası (Moliere'den tercüme, Ankara 1943, Maarif Basımevi, 177 sf.).

I.BÖLÜM

IRK TEORİSİ VE TÜRK IRKI

A- IRKIN TANIMI

Irkın bir kavram olarak kökeni 19.yüzyıla dayanmaktadır. Öncelikli olarak dış görünüşteki farklılıkların zekâ ve yeteneklerle özdeş olduğu varsayımı ile bireyleri sınıflandırmak için kullanılmıştır. Irk fikri özellikle Avrupa'nın sömürgeci genişleme ve egemenlik anlayışını meşrulaştırmak için kullanılmaya başlanmıştır. Irk kavramı başlangıçta sınıf ya da toplumsal konum ile özdeşleştirilmiş ancak daha sonra bu kavram kültür ve ulus anlamlarını üstlenmiştir³⁷.

Irk, literatürde belli irsî karakterleri taşıyan insan toplulukları anlamına gelmektedir. Her bir grupta öyle özellikler bulunur ki bu özellikler sadece bir grubu diğer gruptan ayırt etmeyi sağlar³⁸. İnsan ırkları uzun zaman birbirlerinden ayrı kaldıkları için aralarındaki farklılaşma oldukça belirgindir³⁹. Bunlar bu farklılıklar yalnızca birkaç özellikten meselâ boy, kafanın genişliği ve uzunluğu veya renk farklarından ibaret değildirler. Aksine anatomik, fizyolojik, normal veya patolojik ya da psikolojik özellikler ile bir grubu kesin olarak diğerinden ayırt etmeyi sağlarlar⁴⁰. Irk bilimi ile ilgilenenler, özellikle yakın dönemlerde modern taşımacılık ve sosyal grupların karışımı ile bu ayrımın ortadan kalkma eğiliminde olduğunu ileri sürmektedirler⁴¹.

Irksal sınıflandırma süreci coğrafya, kültür ve aile bağları ile başlayıp ekonomi ve politikadan biyolojiye kadar ilerler. Çünkü ırklar; yerlerine, kültürel adetlerine, sosyal bağlılıklarına ve biyolojik özelliklerine göre tanımlanır. Irk bilimi üzerindeki ilk çalışmalarda insanoğlu yerliler adı verilen Kızılderililer, Asyalılar (Sarı Irk) Afrikalılar (Zenciler) ve Avrupalılar (Beyaz Irk) olmak üzere dört farklı ırka ayrılmıştır. Yaygın olan görüş ırkların farklı sınıflar olarak değerlendirilmesidir. Çünkü geçmişte bir zamanlar fiziksel özellikleri, kalıtsal faktörleri ve karakter özellikleri birbirinden tamamen farklı olan belirgin ve saf ırklar vardır. Fakat geçen yıllar içinde ırklar arası evliliklerin kesişmesiyle ayrımlar yaratan

³⁷ Montserrat Guibernau, *Milliyetçilikler: 20.Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler*, Çev. Neşe Nur Domaniç, İSTANBUL 1997, s.144.

³⁸ Seniha Tunakan, "İrkların Doğuşu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt I, Sayı 3, ANKARA 1942, s.45.

³⁹ Ali Demirsoy, *Kalıtım ve Evrim*, ANKARA 1999, s.695.

⁴⁰ Tunakan, "İrkların Doğuşu", s.45.

⁴¹ Demirsoy, *Kalıtım ve Evrim*, s.695.

bazı etkileşimler, fiziksel özellikler, kalıtsal faktörler ve karakter özellikleri ile saflıklarını kaybetmeye başlamışlardır⁴².

Vücut yapısı ırka ait bir özellik olsa da beslenme, çalışma tarzı, yaşadığı çevre gibi faktörler de bu yapıya etki etmektedir. Bu faktörler toplumdaki bireylerin ortak özelliklerini de ortaya koymaktadır. Devlet ve millet halindeki insan topluluklarını incelerken ırkî unsurları kültürel özelliklerden ayırmak zordur. Bugün insanlığın ilk çağlarındaki saf ırklardan oluşan insan topluluklarının var olması çok zayıf bir ihtimaldir. Günümüzde toplum içindeki bireyler ırk bakımından tam manasıyla bir benzerlik göstermezler. Çünkü sosyal birlikler artık kültürel özellikler üzerine inşa edilmiştir⁴³.

İsmail Hâmi Danişmend eski Doğu ve son dönemin Batı kaynaklarını inceleyerek bu çerçevede “ırk” kavramını ele almıştır. Ağaç ile çınar, kuş ile tavus arasındaki ilişkilerden yola çıkarak insan kavramı ile ırk arasındaki ilişkinin benzerliğine dikkat çekmektedir. Bu benzerliklerin renk ve şekil gibi aralarındaki morfolojik⁴⁴ özellikler bakımından farklılıklar olduğunu belirtmiştir. Mesela kuş cinsi içinde tavus ve bülbül türlerinin birbirinden ayrılabilmesi için büyüklükleri tüyleri ya da kuyruk yapıları gibi özelliklerinin bilinmesi gerekmektedir⁴⁵.

Danişmend cinsi tanımlarken Fransız bilim adamı Georges Cuvier’in⁴⁶ şu tanımını dikkate almıştır; “Birbirinden yahut müşterek atalardan veyahut kendilerinin birbirlerine benzedikleri nispetle kendilerine benzeyen mahlûklardan türemiş fertler camiası cins ismini alır⁴⁷.” Bu tanıma göre cinsin sınırlarını belirleyen iki temel faktörden biri kalıtım diğeri de morfolojidir. Morfolojik özellikler iklim ve çevrenin etkisiyle değişebilirken kalıtım

⁴² Meryem Ayan, “ Evlilik Yoluyla Irksal ve Dini Kesişmeler”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 11, 2012, s.171.

⁴³ Hamit Sadi Selen, “İrk Meseleleri ve Türkiye Halkının İrkî Hususiyetleri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, ANKARA 1956, s.75.

⁴⁴ **Organizmaların bir bütün olarak şekil ve yapısını işleyen bilim dalıdır.** Bitkilerin kök, gövde, yaprak, çiçek, meyve gibi bölümlerinin; hayvanların ve insanların ise baş, gövde ve diğer kısımlarının yapılarını ve bunların ortak çalışma düzenlerini inceler. Musa Özet, Osman Arpacı, Ali Uslu, *Biyoloji 1*, Sürat Yayınları, İSTANBUL 1998, s.10.

⁴⁵ Ferudun Ata, “İsmail Hâmi Danişmend’in İrk Üzerine Bazı Tespitleri”, *Tarihin Peşinde*, Sayı 9, Konya 2013, s.73.

⁴⁶ Georges Cuvier(1769-1832) Fransız bilim insanı ve rahiptir. Cuvier, paleontoloji alanındaki buluşlarının ışığında, yerin tarihini 4 bölüme ayırmış, ama çağdaşı Lamarck’ın uyguladığı evrim düşüncesinden söz etmemiştir. Cuvier’e göre, bütün hayvanlar tek bir tanrısal yaratıktan gelirler ve tümü her devirde yaşamışlardır Karşılaştırmalı anatominin, bilimsel paleontolojinin kurucusu olan Cuvier ' den önce, fosiller konusundaki kavramlar belli belirsizdi ve hiçbir desteği olmayan yorumlara yol açıyorlardı. Cuvier, fosillerin ortadan kalkmış hayvanların kalıntıları olduğunu kanıtlayıp, dış görünüşlerini ve yaşama biçimlerini yeniden belirlemeyi başaran ilk bilim insanı oldu. *AnaBritannica*, İSTANBUL 1976, C.13,s.452.

⁴⁷ İsmail Hâmi Danişmend, “İrk Nedir?”, *Türklük*, Nisan 1939, s.39.

özellikleri de türlerin neslinin tükenmesinden dolayı cinsin belirlenmesinde kesinlik göstermemektedir. Danişmend, cinsin iklim değişikliklerinden dolayı bazı kollara ayrılabilmesine işaret ederek bu kollarında tür olarak adlandırılabilceğini ifade etmektedir. İşte tüm bu bireyler arasındaki eşleşme ve iklim değişikliklerinin etkisiyle “ırk” meydana gelmiştir⁴⁸.

Danişmend tarih boyunca ırk kavramını açıklamak için kullanılan ölçütleri şöyle sıralamaktadır: “renk, boy, saç, kafa, burun, dudak, yüz, göz, kadın memesi, muhtelif aza nispetleri, kan, güzellik, koku, hazım, teneffüs, beyin, deveren, tenasül, zekâ, his, mizaç, zihniyet, lisan, kıyafet, adet, maişet tarzı, ittihad vesaire⁴⁹.” Bu ölçütleri ise kendi içinde morfolojik, fizyolojik, anatomik⁵⁰, estetik, psikolojik, lengüistik(dil bilimi) ve etnografik⁵¹ olmak üzere altı ana gruba ayırmıştır. Bunlar arasında tek başına birer kıstas olarak kullanılanlar ise saç, renk, boy, kafa biçimi, güzellik, yüz ve dil özellikleridir. Ayrıca Danişmend insanları gruplara ayıran antropoloji⁵², etnoloji⁵³, etnografi, etnoloji kültürler ve lengüistik olarak beş ayrı bilim dalının var olduğunu belirtir. Bu bilim dallarından antropoloji bireyi incelerken etnoloji, etnoloji kültürel ve etnografi ise toplumu incelemektedir. Danişmed *Lengüistik* adı verilen dil bilimi ile bir dönem sadece dil akrabalıklarının ortak bir ırka kanıt olarak kabul edildiğini fakat sonraki araştırmalar bunun tamamen doğru olmayıp kendi ırkının dilini unutarak başka diller konuşmaya başlayan birçok toplumun var olduğuna dikkat çekmektedir⁵⁴.

Böylece ırkın tespit edilebilmesinde en yetkin ilimin, bireyin ve toplumun, kişisel ve doğal özelliklerini ortaya çıkaran antropoloji ve etnoloji olduğu anlaşılmaktadır. Dil ve etnografyanın ise bu noktada yalnızca yardımcı birer bilim olarak kabul edileceği belirtilmektedir⁵⁵.

---

⁴⁸ Danişmend, “İrk Nedir?”, s.39.

⁴⁹ Danişmend, “İrk Nedir?”, s.40.

⁵⁰ İnsan, hayvan ve bitkilerin biçimini, yapısını ve bu yapıyı oluşturan dokular ve organlar arasındaki ilişkileri inceleyen tıp dalıdır. *Büyük Ansiklopedi*, İSTANBUL 1991, C.1, s.52.

⁵¹ Milletlerin yaşayış şekillerinin tasvir edilmesi ve onları tanımak için kavim, kabile, aşiret gibi insan topluluklarını Ele alan bilim dalıdır. Terim olarak 19. asır başında ortaya çıkan etnografi önce insan topluluklarının dillerinin bilgisi yerine kullanıldı. 1910’dan sonra maddi kültürün bütün sahalarına yayıldı. *Büyük Ansiklopedi*, C.1, s.317.

⁵² İnsanları sistemli ve karşılaştırmalı bir şekilde dış görünüşleri itibarıyla fiziksel görünümünün tamamı yönünden inceleyen bilim dalıdır. İnsanın yapısını gelişimini alışkanlıklarını zaman ve yere göre değerlendirir. *Büyük Ansiklopedi*, C.1, s.70.

⁵³ İnsanların ırklara ayrılışını, ırkların kökenini, oluşumunu ve yeryüzüne yayılışını, aralarındaki bağlantıları ve bunların töre, dil ve kültür niteliklerini inceleyip karşılaştıran bilim dalıdır. *Büyük Ansiklopedi*, C.1, s.319.

⁵⁴ Danişmend, “İrk Nedir?”, s.40-41.

⁵⁵ Danişmend, “İrk Nedir?”, s.41.

B- IRKLARDA RENK ÖZELLİĞİ

Danişmend'e göre ırkların özelliklerini tespit ederken en müstakil ve en eski ölçüt renk özelliğidir. Daha çok eski dönemlerde insanlık beyaz, kırmızı, siyah, sarı, zeytuni ve mavi olmak üzeri altı temel renge göre sınıflandırılmıştır. Bunların içinde mavi ırk eski Çin belgelerinin ortaya koyduğu bir ırktır; kırmızı ırk ile ilgili ise çeşitli doğu ve batı kaynaklarından farklı anlayışlar mevcuttur. Zeytuni ırka gelince bu ırkın 20.yüzyılda sarı ırkla birleştiği ve böylece mavi, kırmızı ve zeytuni bir ırkın artık var olmadığı halde doğu ve batı kaynaklarının gelenek ve efsanelerinden ortaya çıktığı ifade edilmektedir⁵⁶.

Danişmend mavi ırk ile ilgili olarak yaptığı araştırmalarda iki ayrı iddia ile karşılaşmıştır. Birincisi, Çinli Profesör Gustana Sehlegel'in eserinde yüzleri mavi resimli dövmeler ile süslenmiş bir halktan ve bu halkın yaşadığı memleketten bahsedilmiştir. Burada yaşayan halk bu yapay mavilikten dolayı mavi ırk olarak kabul edilmiştir. İkinci bir iddia ise mavi ırkın Oğuz ırkına isnat edilmesidir. Bu iddianın kaynağı ise *Bibliothèque Kütüphanesinde* bulunan Oğuznamenin 1928'de İskenderiye'de basılmış olan nüshasındaki Türk ırkının atası kabul edilen Oğuz Han'ın mavi tenli olduğu iddiasıdır⁵⁷.

Kırmızı ırk iddiası incelendiğinde, bu ırka isnat edilen Kızılderililer ve Kuzey Afrika'nın kırmızı sayılmasının sebebi eski bir geleneklerinden dolayı vücutlarına kırmızı toprak sürmeleri olarak açıklanmıştır. Danişmend kırmızı ırk ile ilgili olarak Doğuda ilk insanın kırmızı renkte olduğuna dair efsanelerin olduğuna ve bu efsanelere göre insanlığın asıl renginin kırmızı olup diğer renklerin sonradan ortaya çıktığına dikkat çekmiştir⁵⁸. Ayrıca Danişmend'e göre Mısır ve Hint geleneklerinde ilk insan ırkının kırmızı olduğu yönündeki efsanelerden dolayı Asya ve Afrika biliminde bu tür bir ırk anlayışı Avrupa'dan çok daha önce mevcuttur⁵⁹.

Danişmend zeytuni ırk renginin de mavi ırk ve kırmızı ırkta olduğu gibi efsanevi bir özellik taşıdığını düşünmektedir. 19.yüzyılda bazı araştırmalar zeytuni ırkı Malezyyalılara isnat etmiştir ancak Danişmend daha sonra yapılan araştırmalara göre Malezyyalıların sarı ırkın bir kolu olduğunu belirtmektedir⁶⁰.

---

⁵⁶ Danişmend, "İrk Nedir?", s.41.

⁵⁷ Danişmend, "İrk Nedir?", s.42.

⁵⁸ Danişmend, "İrk Nedir?", s.42.

⁵⁹ Danişmend, "İrk Nedir?", s.44.

⁶⁰ Danişmend, "İrk Nedir?", s.46.

Danişmend mavi, kırmızı ve zeytuni ırkları bir kenara bırakıp insanlığın temel ırk renklerinin beyaz, siyah ve sarı ırklar olarak kabul edildiğini ifade etmektedir. Antropologların yaptıkları incelemeler sonucunda iklimin ırkın renginde belirleyici bir faktör olduğu ortaya çıkmıştır. Paris'te yayımlanan *Le Presse Medicale* dergisindeki bir makaleye göre Afrika'dan Kafkasya'ya gönderilen zenci bir çocuğun elli yıl sonra tamamen beyazlaştığı, yine Afrika'ya yerleşen Anglo- Sakson ailelerin bazılarının çocuklarının kararmış olmaları bu hususta kanıt gösterilmiştir. Dergide bu duruma sebep olan faktörlerin ılık ve sıcaklık olduğu ifade edilmiştir⁶¹.

Sarı ırk konusunda ise Danişmend eski doğu ve son dönem batı kaynaklarında sarı ırkın temel bir ırk olmayıp melez bir ırk olduğu yönünde çeşitli belgelerle karşılaşmıştır. Danişmend sarı ırk hususuna Fransız bilim adamı Dr. Legendre'nin Uzak Doğu incelemelerini referans göstermiştir. Bu araştırmalara göre sarı ırk beyaz ve sarı ırkın binlerce yıllık süregelen karışmalarıyla ortaya çıkan melez bir ırktır. Danişmend'in ifadelerine göre bu tespit yine eski Çin, Arap ve Hint kaynakları tarafından da teyit edilmektedir⁶².

Böylece ırkî bir renk özelliği olarak, siyahlık ve beyazlık iklimin, sarılık ise siyahlık ve beyazlığın karışımının sonucunda ortaya çıktığı için insanları yalnızca ten rengine göre ırkî bir ayrıma tutmak yanlış bir sınıflandırma olacaktır. Ayrıca Danişmend insanları birkaç ana renge ayırarak ırkları tespit etmeninde doğru bir yöntem olmadığının altını çizmektedir. Neticede rengin ırkı belirleyecek bir özelliği olmadığının yalnızca ırkı tespit etmede dikkat edilecek bir özellik olduğunu belirlemiştir⁶³.

Öte yandan Danişmend ırkın belirlenmesinde rengin yanı sıra saç, boy, kafa şekli, değişen organ oranları, karakter gibi özelliklerinde belirleyici kıstaslar olduğunu ifade etmiştir. Ancak renkte olduğu gibi bu kıstaslarda da iklim ve karışımın etkili olduğunu belirtmektedir. Bu noktada Danişmend antropoloji biliminin belirlediği ölçülere ırkların saf kalmalarının mümkün olmadığına, göç ve istilaların sebep olduğu evlilikler neticesinde tüm ırkların melezleştiğine dikkat çekmektedir⁶⁴.

Toplumu oluşturan bireylerin sayıları araştırıldığında uzun vadede tarihin bir döneminde ortak bir geçmişlerinin olduğu ve atalarının aynı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bir atanın isminin milyonlarca soyun şeceresinde yer alması yani aynı şahsın milyonlara dede

⁶¹ Danişmend, "İrk Nedir?", s.47.

⁶² Danişmend, "İrk Nedir?", s.48-49.

⁶³ Danişmend, "İrk Nedir?", s.51-52.

⁶⁴ Danişmend, "İrk Nedir?", s.53.

olması dünyada saf bir ırkın olmadığına kanıt gösterilebilir. Soyları bu şekilde birbirlerine bağlı olan toplumlarda saf bir ırk aramakta ilmî sınırların dışına çıkmak demektir. Özellikle göç ve istilalar ile sürekli birbirlerine karışan toplumlarda saf bir ırk aramak faydasız bir uğraştır⁶⁵.

Danişmend, Doğu ve Batı kaynakları ışığında dünyada saf bir ırkın olmadığını ispat etmeye çalışırken bahsedilen ölçütlerin hiçbirinin ırkı tasnif etmede tek başına yeterli olmayacağını ifade etmiştir. Aksine ırkın sınıflandırılmasında maddi ve manevi tüm kıstasların birlikte değerlendirilerek güçlü bir ırk temelini oluşturacağını vurgulamaktadır⁶⁶.

Danişmend ırkların kitlesel hareketler ile farklı coğrafya ve farklı iklimlere yerleşmelerinin son bulduğunu ve bu nedenle artık her iklimin kendi coğrafyasında yaşayan insan tipini ve rengini belirlediğini belirtmektedir. Ayrıca ırklar arasında ciddi ve toptan bir kaynaşma olmadığı için artık ırkların genel durumunun şekillendiğine dikkat çekmektedir. Öte yandan dünya antropolojisi şekillenirken herhangi bir ırkın hangi şartlarda bu şeklini almış olduğunun bilinmemesi o ırkın varlığının inkâr edilmesine bir gerekçe oluşturmamaktadır. Danişmend ırkın varlığının inkâr edilmeyeceğini dile getirirken ırkın kendi içindeki insanlar arasında birbirlerine olan benzerliğine de dikkat çekmektedir. Yani bir Yahudi'yi, bir Almanı ya da bir Arap'ı ilk görüşte tanımamıza sebep olan faktör işte bu çeşitlilik içindeki tekliktir. Danişmend bu hususta İngiliz bilim adamı Frank Hankins'in araştırmalarına görüşlerini referans olarak göstermiştir. Hankins'in ırk tarifine göre bireylerin kişisel bazı özellikleri tüm yönleriyle incelendiği zaman o toplumun ırkı teşhis edilecektir. Böylece bireylerin bu özellikleri az ya da çok değişikliğe uğramış olsa da tamamının değişiklik göstermesi çok zordur. Bu konuda Danişmend'in referans gösterdiği bir diğer isim Fransız bilim adamı Felix Le Dantec'dir. Onun araştırmalarına göre bir ırkın antropolojik şahsiyetini sürdürmesinde en önemli faktörün kalıtım olduğu anlaşılmaktadır. Neticede her iki bilim adamının görüşleri de kalıtımın ırkın tespitindeki rolünü kanıtlar niteliktedir⁶⁷.

Danişmend “ırk” kavramını ele alırken bu konu içinde temas ettiği bir başka husus “*talî ırk*” tır. *Talî ırk* ana ırklardan koparak, belli bir coğrafyada ırkî ve genel özelliklerini koruyarak ve yeni iklimin etkisi altında yeni özellikler kazanarak meydana gelmiş gruplardır. Yeryüzünün farklı coğrafyalarına dağılıp yerleşerek vatan oluşturan ırklar zaman içinde talî ırkları oluşturmaktadır. Bu talî ırklar iklim ve karışım gibi faktörlerin etkisiyle büyük ırkların

⁶⁵Danişmend, “İrk Nedir?”, s.54.

⁶⁶Danişmend, “İrk Nedir?”, s.54.

⁶⁷Danişmend, “İrk Nedir?”, s.55-56.

içinde küçük ırkları oluşturmuştur. Bu bağlamda Fransız bilim adamı J. Milton'un görüşleri ışığında ırkın şekillenmesinde çevre ve iklimin etkili olduğuna göre talî ırkların oluşumunda da en önemli unsurlar çevre ve karışımdır⁶⁸.

İrk ve talî ırk konuları üzerindeki araştırmalar doğrultusunda milliyetin oluşumu da talî ırkla ilişkilidir. Milliyetin oluşmasındaki temel etken talî ırkın mevcudiyetidir. Meseleyi şu örnekle açıklamak mümkündür: Anadolu'da yaşayan bir Türk ile Yakut veya Çuvaş Türkünün lehçe farklarından dolayı anlaşması mümkün değildir. Fakat her ikisi de Türk vasıfları taşıyan Türk ırkına mensup milletlerdir. Aynı durum German ırkına mensup Alman ve Anglo-Saksonlar toplumları içinde geçerlidir⁶⁹. Bu ırklara mensup iki ayrı toplumunda benzer genel özelliklere sahip olması ırkî bir sonuç iken; iklim, çevre ve kalıtımın etkisiyle farklı hususi özelliklerinin oluşması ana ırkın içinde talî ırka ayrılmalarının sonucunda oluşan milliyet özelliklerinden kaynaklanmaktadır. İrk kavramında vatan birliği şartı yoktur ancak talî ırk kavramında vatan birliği esastır. Danişmend, ırk ve tâli ırkı (milliyet) özellikleri bakımından birbirinden ayrılmasına rağmen yeryüzündeki güçlü milletlerin bu iki özelliği bünyesinde barındıran milletler olduğuna dikkat çekmektedir⁷⁰.

C-TÜRK İRKINA YÖNELİK ASILSIZ İDDİALAR

Tevrat'ta geçen Yasefçilik⁷¹ anlayışı, Yahudi, Hristiyan ve Müslüman Yasefçilerin kurdukları etnolojik sistemde olduğu gibi, Yasef nesli adı verilen beyaz ırkı ele almaktadır. Özellikle de bu akım beyaz ırkın *Hint-Avrupa* milletlerini oluşturan koluna işaret etmektedir. Doğu kaynaklarındaki eski Yasefçilik sistemine göre Türk ırkı, bugünkü *Hint-Avrupa* camiası denilen büyük grubun özünü oluşturmaktadır⁷².

Yasefçilik akımı, efsanevi isimler ile ifade edilen etnolojik oluşumların, ırk ve dil bakımından aralarında bir yakınlık veya soy birliği kabul edilen gruplar oluşturmaları sonucunda meydana gelmiştir. Danişmend'e göre böyle bir metodu takip etmek dilyetlikte dil

⁶⁸Danişmend, "İrk Nedir?", s.56.

⁶⁹Danişmend, "İrk Nedir?", s.57.

⁷⁰Danişmend, "İrk Nedir?", s.57.

⁷¹ Tevrat'ta nakledilen eski geleneklerde dünyanın tüm ırkları ve milletleri Hz.Nuh'un Hâm ve Sam ve Yasef adlı üç oğlunun soyundan geldiği düşünülmektedir. Bunlardan Hâm siyah ırkı, Sam ise bugün Sami grubu denilen milletleri, Yasef de *Hint -Avrupa* toplumlarının atası sayılırdı. Türk soyunun Yasef'den türemiş beyaz ırktan geldiği kabul edilmiştir. Yasef nesli hakkında çeşitli bilgiler verilmiş, Hamdullah *Kazvi'nin "Tarih-i Güzide"* adlı eserinde Yasef'in sekiz oğlu olduğundan bahsedilmiştir. Bu sekiz oğlunun ismi Türk, Huz=Güz/Oğuz, Saklab, Rus, Misesek, Çin, Gomari ve Mirah/Marih'dir. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003, s.47.; İsmail Hâmi Danişmend, "Atalarımızın Tarih Telakkisi III", *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1941, s.2.

⁷²Danişmend, "Atalarımızın Tarih Telakkisi III", s.2.

gruplarının sınırlarını dikkate almamak demektir. Klasik dil metoduna göre her biri bir ayrı grup olan Türk dilleri de Yasefçilik metoduyla tek bir dil olarak birbirine bağlı kabul ediliyor ve neticede Hint-Avrupa, Türk-Sümer ve Sami dillerinin hepsi Yaseften türeyen tek dil olarak kabuledilmiştir. Dil birliği ile oluşturulan klasik Yasefçilik görüşlerine karşı yeni bir Yasefçilik ekolü kurulmuştur. Bu yeni sistemde Türk ırkı daha ilmi bir şekilde incelenmiştir. Bu yeni sistemin kurucu Rus bilim adamı *Marr* Kafkas dillerinin geçmişini tetkik ederek bir yandan Kafkas Lehçeleri; Çeçen, Lezgi, Kartvel gibi lehçelerle Bask dilini ve bir yandan da Pamir lehçelerini karşılaştırarak insanlığın ana dilini bulmaya çalışmıştır⁷³.

Journal de la Societe Finno Ougrienne adlı eserde verilen bilgiye göre *Eski Bulgar Takvimi*'ne ait belgelerde Türk ırkı, Yahudilerin Hunlarla ilk temasından itibaren, Yasefçilik metoduyla tarihe geçmiştir. Danişmend'e göre bu iddialar Türk ırkını Yasef'e dayandıran diğer fikirlerle çelişmektedir. Bu iki farklı görüşün tek ortak noktası ise Yasef grubunu oluşturan Hint – Avrupa toplumlarından Türk ırkının tamamen ayrı bir kol sayılmış olmasıdır⁷⁴.

Tarihin en eski dönemlerinden bu yana Türk ırkı pek çok iftiraya maruz kalmıştır. Danişmend Türk ırkının maruz kaldığı iftiraların ne denli çok olduğunu anlatırken bu iftiraları toplamak için bir insan ömrünün yetmeyeceğini ancak meselenin bu fedakârlığa değecek kadar da önemli olduğunu altını çizmektedir. Öte yandan bu iftiraların sebebini Türklerin asırlarca Asya, Afrika ve Avrupa'nın birçok memleketlerini yönetimi altına almış ve eski dünyayı idare eden üstün bir ırk olarak nitelendirdiği Türklere karşı olan düşmanlıklarına dayandırmaktadır. Ayrıca Danişmend bu araştırmayı yaparken hangi iddianın hangi millete ait olduğunu ve hangi devirlerde bu iddialara kimlerin taraftarlık yaptığına dikkat çekmektedir⁷⁵.

Danişmend'in üzerinde durduğu tarih boyunca Türk ırkına yönelik ileri sürülen bu iddiaların bazıları şunlardır:

1-Türk ırkının Moğol adı verilen sarı ırka mensup olduğu iddialarıdır ki, bu iddialar 14.yüzyılda İran'da derlenmiştir. Danişmend'e göre bu iddiaların kaynağı hükümdarı Gazan Han'ın vezirliğe getirdiği Reşidüddin'e yazdırdığı “*Câmi'üt Tevarih*” adlı eserinde Moğol ve Türk ırkının kökenlerinin ortak olduğu fikrine dayanmaktadır. Reşidüddin'in iddialarındaki

---

⁷³İsmail Hâmi Danişmend, “Atalarımızın Tarih Telakkisi IV”, *Cumhuriyet*, 3 Ocak 1941, s.2.

⁷⁴Danişmend, “Atalarımızın Tarih Telakkisi IV”, s.2.

⁷⁵İsmail Hâmi Danişmend, “Büyük Türk Irkının Uğradığı İftiralar”, *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1941, s.2.

referansı ise Yahudilerin Tevrat etnografyasındaki *Yasef* efsanesidir. Reşidüddin'in bu eseri 19.yüzyılda Avrupalı bilim adamlarına da önemli bir kaynak olmuştur⁷⁶.

Avrupalı araştırmacı Kont de Marsigli de buna benzer bir iddia ile Türklerin Anadolu'ya geldikten sonra beyaz milletler ile karışarak eski Moğol özelliklerini kaybettiklerini ileri sürmüştür. Ayrıca bu gibi dayanaksız iddialar Avrupa ve Amerika da okul kitaplarına geçmiş ve Türkleri sarı ırka mensup Moğol ırkına dayandırmışlardır⁷⁷.

2- Türk ırkının *Ye'cuc ve Me'cuc*'a dayandırılması:Eski Türk ırkının uğradığı iftiralar ile ilgili bu araştırmanın sonucunda Arapların *Ye'cuc ve Me'cuc* gibi birçok çirkin efsaneyi Türklere istinat ettikleri görülmüştür.Kehf Suresi 83-101. ayetlerinde Zülkarneyn'in, meçhul bir istikamette sefer edip sonunda iki dağın arasında demir ve bakırdan set yaptırıp *Ye'cuc ve Me'cuc* kavmini bunların arasında bıraktığından bahsedilir. Burada Zülkarneyn hadisci Buhari'ye göre Yunan hükümdar "*Sad*" iken müfessir Razi'ye göre *Büyük İskender*'dir⁷⁸.

Arap yazar *İmam Hâzım* hicretin 8. asrında yaptığı tefsirinde *Ye'cuc ve Me'cuc*'u Türk ırkının ataları olarak değerlendirmiştir. Bu kavimleri ise işi gücü dünyaya zarar vermek olan, bazıları çam ağacı boyunda, bazıları yüz yirmi arşın eninde, kulakları devasa büyüklükte yaratıklar şeklinde tarif etmektedir. Yahudi yazar *Josephe Flavius* ise *Ye'cuc ve Me'cuc*'u *İskit* toplumuna isnat etmek suretiyle Türk ırkına dayandıran bir başka isimdir. Yine onunla aynı dönemde yaşamış *Aethi'cus* da eserinde Türk ırkının *Ye'cuc ve Me'cuc* neslinden geldiğini iddia etmiştir⁷⁹.

Öte yandan Arap yazarların Türklere isnat ettikleri *Ye'cuc ve Me'cuc* kavimleri tarih boyunca hem doğulu hem de batılı müelliflerce çeşitli kavimlere farklı nedenlerle isnat edilmiştir. Ruslara, Hunlara, Gotlara, Alanlara hatta birçok Avrupa kavmine isnat edilmiştir. Ancak Arapların Türklerin atası olarak kabul ettikleri bu rivayetler Danişmend'e göre ilmi bir dayanağı olmayan, varsayımlardan ibaret bir durumdur⁸⁰.

3- Türklerin tip itibarıyla "*Nesnas*" ismi verilen canavar şeklinde tasvir edilmesi: Arap yazarlar Türklerin kökenlerini *Ye'cuc ve Me'cuc*'e dayandırırken Türk ırkının bir kolunu da *Nesnas* adını verdikleri bir efsanevi taifeye dayandırmışlardır. Bu taifenin çengel gibi

⁷⁶Danişmend, "Büyük Türk Irkının", s.2.

⁷⁷Danişmend, "Büyük Türk Irkının", s.2.

⁷⁸İsmail Hâmi Danişmend, "Ye'cuc ve Me'cuc", *Cumhuriyet*, 20 Mart 1941, s.2.

⁷⁹Danişmend, "Ye'cuc ve Me'cuc", s.2.

⁸⁰Danişmend, "Ye'cuc ve Me'cuc", s.2.

tırnakları ve canavar gibi dişleri olduğu, ayrıca tüm vücutlarının kıllarla kaplı olduğu gibi insanüstü özelliklerinin olduğu iddia edilmiştir⁸¹.

4- Yamyamlık isnadı: Türk tiplerine “*yirmi arşın ya da bir karış boyunda, canavar dişli, cengel tırnaklı*” gibi belirsiz ifadeler ile bu gibi iddialar öne sürülmüştür. Özellikle Latin, Süryani ve Arap edebiyatı içinde bu görüşleri savunan eserler kaleme alınmıştır. Hatta öyle ki bu iddialar Türklerin hem insan eti hem de ölmüş hayvan leşi yediklerine kadar gitmiştir. Bu iddialardan biride Antakya Yakubi patriği *Süryani Mikail'in Vakayinamesi* 'nde yer almıştır. Danişmend ayrıca Macar bilim adamı Alexandre Eckhardt'ın ve Orta Çağda yaşamış pek çok Avrupalı ve Arap yazarların eserlerinde Türk ırkını yamyam olarak göstermelerine dikkat çekmektedir⁸².

5- Türklerin medeni kabiliyet ve zekâdan yoksun olduğu iddiası,

6- Türk dilinin zayıf bir dil olduğu iddiası,

7- Türk ve Moğol dillerinin ortak bir kökenden geldiği,

8- Siyasi kabiliyetsizlik ve idaresizlik istinadı, gibi pek çok dayanaksız iddia ile Türkler tarih boyunca karalanmıştır. Danişmend'in nazarında tüm bu iddialar geleneksel Avrupa anlayışının tekrarından ibarettir. Tarihi süreç içerisinde doğuda ve batıda Türklere mağlup olmuş pek çok millet tarafından bu gibi iddialar ile Türk ırkının ataları hakkında olumsuz bir tablo çizilmek istenilmiştir. Danişmend doğu ve batı kaynaklarında Türk ırkının atalarına yönelik bu iddialar “*ilmi bir dayanağı olmayan tamamen asılsız safsatalar*” olarak değerlendirmiştir⁸³.

D-AVRUPALI BİLİM ADAMLARININ TÜRK IRKINA DAİR GÖRÜŞLERİ

1-DR. GEORGE MONTANDON'UN GÖRÜŞLERİ

Danişmend ırk ve milliyet kavramlarını incelerken dönemin Avrupalı antropoloji ve etnoloji uzmanlarından biri olan Dr. George Montandon'un⁸⁴ da çalışmalarını incelemiştir.

⁸¹Danişmend, “Büyük Türk Irkının”, s.2.

⁸²Danişmend, “Büyük Türk Irkının”, s.2.

⁸³Danişmend, “Büyük Türk Irkının”, s.2.

⁸⁴George Montandon, Fransız asıllı antropolog, bilim adamıdır (1879-1944). II. Dünya Savaşı bilimsel olarak ırk üzerine araştırmalarda bulunmuştur. 1939'da Somantik etnolojiyi geliştirip ırkları alt ırklara ayırarak beş grupta inceledi. Evrimcilik üzerine araştırmaları ile Fransız diffusionistlerine katkıda bulunmuştur. Montandon etnografi alanında önemli incelemelerde bulunmuş ve ilk defa bu alanda analitik çalışma gerektiren bir yöntem

Montandon, Paris Antropoloji okulunda etnoloji profesörü olup bilim dünyasında önemli bir yere sahiptir⁸⁵. Özellikle de 1933’de yayımlanan *Le race, les races* adlı eserinde etnoloji üzerine görüşlerini özetlemiştir. Danişmend’e göre Montandon’un birçok etnolog ve antropologdan en önemli farkı eserlerini sadece masa başında oturarak çeviri ve incelemelerden oluşturmamış olmasıdır. Montandon farklı kıtalara giderek ırkları kendi memleketlerinde incelemiş, araştırmalar yapmış, etnoloji ve antropoloji malzemeleri toplayarak fikirlerini oluşturmuştur. İlim çevrelerince objektifliği ve tutarlılığı ile tanınmış ve kabul görmüş olan Montandon, Danişmend’in ifadesine göre Türk ırkı üzerine yaptığı çalışmalarında aynı hassasiyeti gösterememiştir. Avrupa ilmindeki geleneksel anlayış ve düşüncenin etkisiyle yetinen Montandon eski bilim adamlarının yanlı bir tutumla yaptıkları hatalardan kurtulamamıştır⁸⁶.

Montandon’un ırk üzerine yaptığı araştırmalar incelendiğinde insanlığı “*Pygmoide*⁸⁷, *Negroide (zenci)*, *Australoide (Avustralya)*, *Moğol* ve *Europoide (Avrupa)*” olmak üzere beş ana ırka ayırdığı görülmektedir. Bu tasnifte her ana ırk ikinci derece tali ırklara ayrılmıştır. Bu ırklar arasında Türkler ile ilgili olan kısım ise *Moğol* ana ırkıdır. Montandon “*Race Touranienne*” yani Turan ırkını Moğol ırkın bir kolu olarak değerlendirmiştir. İddiasına göre Türkler, Tatarlar, Yakutlar ve Altaylar de bu Turan ırkının birer kolu olan talî ırklardır⁸⁸.

Öte yandan Montandon’un tezine göre Turan ırkı müstakil bir ırk değil Europoide ve Moğol ırkının karışmasıyla oluşmuş melez bir ırktır. Yani Avrupa ve Moğol ırkları arasında oluşmuş ortak bir ırktır. Montandon’un tarifine göre bu melez ırk Orta Asya Türk Devletleri, Kırım, Anadolu ve Rumeli Türklerini kapsayan, saç ve göz rengi koyu, orta boylu, kalın dudaklı, kafa şekli brakisefal⁸⁹, ten rengi beyaza yakın sarımtırak esmer, elmacıkları çıkıkça ve gözleri yarı Moğol özelliklere sahiptir⁹⁰.

---

kullanmıştır. Montandon özellikle ırk, etnik gruplar ve Yahudilerin kökenleri ile ilgili yaptığı çalışmalarla bilim dünyasında dikkat çekmiştir. *AnaBritannica*, C.23,s.234.

⁸⁵ İsmail Hâmi Danişmend, “Devletin Yapamadığını Yapan Adam”, *Milliyet*, 1 Kasım 1950,s.3.

⁸⁶ İsmail Hâmi Danişmend, “Montandon’un İddiası”, *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1941, s.2.

⁸⁷ Antropolojide bu terim ortalama uzunlukları 150 cm den daha kısa yetişkin erkeklerin temsil ettiği insan grubudur. Bilimselliği kabul edilmemiş Hint-Avrupa toplumuna ait ırkî bir sınıflandırmadır.

⁸⁸ Danişmend, “Montandon’un İddiası”, s.2.

⁸⁹ 20. yy’ın başlarına kakar antropolojide ırkları belirlemek için kafatası ölçümleri yapılmıştır. Antropolojide insan ırkı kafataslarına göre brakisefal, mezosefal, dolikosefal olmak üzere üç gruba ayrılır. Bunlardan brakisefal kafatası yuvarlak kafatasını temsil eder. Başın üst-alt çapının ön-arka çapına oranının eşitlenerek aldığı yuvarlağa yakın şekle brakisefal kafa yapısı adı verilmektedir. Bu kafatası yapısının bulunduğu ırklar ise brakisefal ırk olarak sınıflandırılmaktadır. Bu ırklarda açık renkli ten, farklı saç rengi, orta veya uzun boy gibi ortak özellikler mevcuttur. Bu ırk tipi başta Türk ırkı olmak üzere Slavlar, Ermeniler, Pamir’liler gibi pek çok ırkta görülmektedir.(Georges Poisson, *Avrupa’nın İskân Tarihi*, Çev. Şevket Aziz Kansu, ANKARA 1950,s.25.)

⁹⁰ Danişmend, “Montandon’un İddiası”, s.2.

Montandon'un bilim anlayışına göre insanlığın belli bir coğrafi kaynağını aramak doğru değildir. Tüm insanlık bütün yeryüzünde oluşmuştur ve bu sebeple ana ırklar zaman ve mekâna göre sürekli birbiriyle karışmıştır. Ancak Turan ırkının antropolojik vasıflarını tekrar ettiren karışma Montandon'a göre çok daha sonraki bir olaydır. Danişmend'e göre Montandon, Türk ırkını Moğol ve Avrupa ırklarına daha sonraki bir dönemde karışması ile oluştuğu yönündeki iddiasını kanıtlayacak bir ilmi delil sunmamıştır. Montandon, bu iki ırkın hangi devirlerde ve hangi şartlarda karıştıklarını, niçin böyle bir ırkın ortaya çıktığını ve hangi delillere dayandığını açıklamamasını eleştiren Danişmend, bu soruların cevapsız bırakılmasını ilmi anlamda önemli bir eksiklik olarak değerlendirmiştir⁹¹.

Aslında Montandon'un Türk ırkına dair bu fikirleri ilim tarihinde eski Çin kaynaklarından yeni Avrupa kaynaklarına kadar birçok yerde tekrar etmiş mevcut bilgilerdir. Öyle ki Avrupa ve Amerika'da okullarda okutulan kitaplarda dahi Türk ırkının ırkı ile aynı soydan geldiğine dair bilgiler yer almaktadır⁹². Mesela Stanislan Julien'in çevirisini yaptığı "*Pien-i-tien*" adlı eski Çin kaynağına göre Gök-Türklerin ataları karışmış cinslere mensuptur, yani Çin kaynağındaki ifade ile "karışık barbar"lardır. Çin kaynaklarında Türkler "barbar" olarak nitelendirilmiştir. 18. yüzyılın başlarından 19. yüzyıl sonlarına kadar Avrupa tarihinde de Türklerin ırkına dair bunun gibi iddialar devam etmiştir⁹³.

Türkleri Moğol ırkına dayandıran bir başka isim ise 19. yüzyıl bilim adamlarından Girard de Rialle'dir. Danişmedin Türk düşmanlığının önde gelen isimlerinden biri olarak bahsettiği Rialle, 11. yüzyılda Oğuzların batıya göçlerinde İranî unsurlar ile harem dairelerini beyaz kadınlar ile doldurarak karıştıklarından ve birkaç nesil sonra da eski Moğol tiplerinden eser kalmadığını iddia etmiştir. Rialle'nin iddiasına göre yeni Türklerin eski Türkler ile isimleri dışında başka hiçbir ilgisi kalmamıştır⁹⁴.

Türklerin Moğol ırkına mensup olduğunu iddia eden başka bir isim olan Dr. Paul Topinard ise Türklerin Osmanlı devrinde Çerkezler ve Rumlar ile karışarak yeniden şekillendiklerini iddia etmektedir. Eski ve yeni, doğu ve batı kaynakları incelendiğinde Türk ırkını Moğol ırkına ait bir kol olarak değerlendiren ve daha sonra farklı millet ve ırklar ile

---

⁹¹Danişmend, "Montandon'un İddiası", s.2.

⁹²Danişmend, "Devletin Yapamadığını Yapan Adam", s.3

⁹³Danişmend, "Montandon'un İddiası", s.2.

⁹⁴Danişmend, "Montandon'un İddiası", s.2.

karişarak değiştiklerini iddia eden birçok görüş ortaya çıkmıştır. Ancak ne var ki bu görüşlerin hiçbirinde tarihler, memleketler ve milletler birbiriyle tutarlı deęildir⁹⁵.

Montandon’dan önceki ve sonraki bu varsayımlarda ihmal edilen en önemli nokta, eski Türk tipinin özelliklerini ayırntıları ile belirlemek için farklı milletlere ve farklı arkeolojik dönemlere ait kaynakları incelememek olmuştur. Danişmend’e göre eski Türk tipinin özelliklerini belirlemeden melezlik iddiasında bulunmak, Türk ırkı aleyhindeki tarihi bir geleneği tenkit etmeden tekrar etmektir. Ayrıca Orta Asya’da eğer Türk ırkı ile Moğol unsurlar arasında bir karişma olmuşsa bu Türk ırkının lehine değil aleyhine olmuştur. Çünkü Türkler, eski kaynaklara göre eski beyaz ırkın en güzel örneklerinden birini oluşturmaktadır. Ancak kaynaklarda Montandon ve onun görüşlerini kabul edenlerin iddia ettikleri Moğol özelliklerden eser yoktur⁹⁶.

2-DR. LEGENDRE’NİN GöRüşLERİ

Fransız bilim adamı Dr. Aime François Legendre’nin⁹⁷ ırk ve özellikle Çin ırkı ve medeniyeti üzerine yaptığı alışmalar Türk ırkının kökenlerine ışık tutmuştur. Dr. Legendre, Fransa Eğitim Bakanlığı tarafından Uzakdoğu’da ilmî araştırmalar yapmak üzere görevlendirilmiştir. Legendre Çin’de yaptığı ilk çalışmalarında binlerce insan üzerinde antropolojik tetkikler yapmıştır. 19. yüzyılda Çin köken bilimi (Sinologie) alanında eski Çin kaynaklarını incelemiş bunlara kendi tecrübelerini de katarak raporlarını oluşturmuştur. Dr. Legendre Avrupa’nın Uzakdoğu hakkındaki düşüncelerine yeni ufuklar açmış ve Çin tipi üzerindeki tetkikleri Paris Antropoloji Mektebi tarafından esas alınmıřtır⁹⁸.

Legendre’nin *Modern Çin Medeniyeti* isimindeki kitabının *Lillustration* adlı dergide yayımlanan 27 Haziran 1925 *Race Blance et Race Jaune (Sarı ve Beyaz Irk)* başlıklı yazısı antropoloji ve etnoloji üzerine yaptığı tetkiklerin bir zeti niteliğindedir. Makaleye göre dünyada sarı ırk yoktur. Sarı ırk olarak isimlendirilen grup siyah ve beyaz ırkın melezleridir. Eski Çin medeniyetini ise sarı ırkın melezleri değil bunların memleketini işgal eden beyazlar

⁹⁵Daniřmend, “Montandon’un İddiası”, s.2.

⁹⁶Daniřmend, “Montandon’un İddiası”, s.2.

⁹⁷Aime François Legendre (1867-1951) Fransız asıllı antropologdur. Çin ırkının kökeni üzerine yaptığı araştırmalarda ilim dünyasında önemli bir yere sahiptir. Fransız Eğitim Bakanlığı tarafından Çin’de Fransız konsolosluğunda görevlendirilmiştir. 1911’de Çin’de Pasteur Enstitüsünü kurmuştur. Uzun yıllar batı Çin’de ırk araştırmalar yapan Legendre Fransa’ya döndüğünde araştırmalarını kitap ve makalelere aktarmıştır. Çin ırkı üzerine yaptığı araştırmalar Türk ırkına dair araştırmalarda önemli bir başvuru kaynağı olmuştur. *Bilim ve Yaşam Ansiklopedisi*, Edt. Hilmi Yavuz, İSTANBUL 1976, C.4, s.568.

⁹⁸İsmail Hâmi Danişmend, “Dr. Legendre’nin Nazariyesi”, *Cumhuriyet*, 14 İkinci Kanun 1941 (14 Ocak 1941), s.2.

kurmuştur. Bu işgalci beyazlar genellikle Türk'tür. Ayrıca Legendre'nin tespitlerine göre Moğol ırkı olarak başlı başına bir ırk olmadığı gibi bu ırkta siyah ve beyazlardan oluşan melezlerdir. Öte yandan Legendre'nin iddiasına göre bu zenci melezler medeniyet ve teşkilat kurma kabiliyetinden yoksundur⁹⁹.

Dr. Legendre'nin bu makalesindeki tespitleri arasında Türk ırkı ile ilgili de önemli hususlar vardır. Atilla, Cengiz ve Timur gibi büyük Türk imparatorlarının Moğol olmayıp, aksine Türk olduklarını, Avrupa'da *sarı* ve *Moğol* olarak tasvir edilen Hunların tiplerinin aslında Avrupalı'ya benzeyen beyaz Türk tipi olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra Orta Asya Türk memleketlerinde sarı Moğol tiplerle karşılaşılmasının nedenini de beyaz Türklerin farklı devirlerde farklı bölgelere göç etmelerinden kaynaklandığının altını çizmektedir¹⁰⁰.

Legendre Çin'de yapmış olduğu araştırmalar neticesinde insanlar üzerinde iki tip tespit etmiştir. Birincisi geniş yüzlü, yayvan burunlu, iri elmacıklı, kıvrıkcık saçlı, çok kısa boylu *Neanderthal* adı verilen zenci tipine yakın bir tip; ikincisi de sık sakallı, uzun boylu, ince burunlu, beyaz ırk tipidir. Legendre'ye göre bu iki ırkın birleşmesiyle sarı ırk denilen kısa boylu, seyrek sakallı, elmacıkları çıkık, koyu renkli yeni bir ırk meydana gelmiştir. Legendre'nin ifadesine göre bu yeni ırk Çin'deki toplumsal tabakaların en aşağısında yer alan, medenî kabiliyetten yoksun melez bir gruptur¹⁰¹.

Dr. Legendre Çin'de hem beyaz hem de siyah ırkın saf olarak devam ettiği birçok toplumun var olduğundan bahsetmiştir. Özellikle Tibet ve Çin Türkistan'ından kalabalık, saf Türk ırklarının var olduğunda şahit olduğunu ifade etmektedir. Danişmend'e göre Legendre'nin bu tespitleri gerek eski Çin kayıtları gerekse arkeolojik kanıtlar ışığında öz Türk ırkı şöyle tanımlanabilir: "*Beyaz ırkın en güzel örneklerinden biri olan (Türk) uzunboylu, uzun yüzlü, ince, düz veyahut kabarık burunlu, ince dudaklı, tamamıyla iri ve çok defa kül rengi ve mavi gözlü, göz kapaklarının aralığı ufkidir*"¹⁰².

Dr. Legendre Avrupalı tarihçilerin ve araştırmacıların yüzyıllardır Hunları Moğol olarak göstererek "köpek başlı canavarlar", "insan eti yerler", "bacakları öyle kısa ki ata binmek için iskemle kullanırlar" gibi ifadeler ile Türkleri aşağılamak istemelerini eleştirmiştir. Legendre bu duruma teşkilatçılıkta özel bir zekâyâ sahip olduklarını düşündüğü Türklerin ordularındaki zencileri Asya'dan Avrupa'ya götürmelerinin sebep olduğu kanaatindeydi. Ayrıca

⁹⁹ Danişmend, "Dr. Legendre'nin", s.2.

¹⁰⁰ Danişmend, "Dr. Legendre'nin", s.2.

¹⁰¹ Danişmend, "Dr. Legendre'nin", s.2.

¹⁰² Danişmend, "Dr. Legendre'nin", s.2.

Legendre'nin araştırmalarına göre Çin medeniyeti sarı ırkın değil, beyaz Türk ırkının eseridir. Sibirya'dan, Türkistan'dan ve bugün Moğolistan denilen Türk memleketlerinden gelen Türk akınları Çin'in tarihi oluşumunu etkilemiştir. Danişmend'e göre Legendre'nin fikirlerinin en önemli kanıtı Batlamyus¹⁰³ coğrafyasında görülebilir. Bu eski yazarın verdiği bilgiye göre Kuzey Çin halkı zencidir. Ayrıca Batlamyus Güney Çin'i de Orta Asya Türk memleketleri ile birlikte değerlendirerek kuzeyden ayırmıştır¹⁰⁴.

3- TUNG – DEKIEN'İN GÖRÜŞLERİ

Danişmend, Doğu ve Batı kaynakları ışığında Türk Irkı'nın tarihi sürecini incelerken görüşlerine başvurduğu bir diğer isim Çinli bilim adamı Tung – Dekien'dir.¹⁰⁵ Tung – Dekien ırklar üzerinde inceleme yapmış ve Orta Asya'daki ilk medeniyetlerin ana ırktan ayrılarak dünyanın farklı bölgelerine göç ettiklerini iddia etmiştir¹⁰⁶.

Danişmend'e göre Tung – Dekien şu üç esas üzerinde durmuştur: Birincisi; Asya kıtası, *Angora* ve *Condwana* adlı iki kıtanın birleşmesinden oluşmuştur. İkincisi, bu iki kıtayı birbirinden ayıran eski *Thetys* denizinin suları çekilmiş ve bu yüzden göçler yaşanmıştır. Üçüncüsü ise Batıda Sümer ve Doğuda Çin medeniyeti gibi diğer bazı eskimedenyetler bu göç hareketinin sonucu olarak eski *Anau*¹⁰⁷ kültüründen ayrılmış ve çeşitli yönle göç etmişlerdir¹⁰⁸.

Tung – Dekien bu görüşlerini eski Çin kaynakları ve 1903-1904 yıllarında *Anau* kültürünün yaşandığı bölgede yapılan kazıların bulguları şekillendirmiştir. Tung – Dekien'in bu görüşleri doğrultusunda Çin medeniyetini ve Sümer medeniyetini Türkistan'dan gelen

¹⁰³ Batlamyus; Milattan sonra ikinci yüzyılda o dönemin bilim merkezi olan İskenderiye'de yaşamış bir bilim adamı ve düşündürdür. Batlamyus astronomi, matematik, coğrafya ve optik alanlarına katkıda bulunmuş; ancak en çok astronomideki ve coğrafyadaki çalışmalarıyla tanınmıştır. Batlamyus teorisine göre güneş sistemindeki yedi gezegen (güneş, ay, Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter, Satürn) düzgün ve dairevî olarak hareket ederler. Bunların hareketlerinde görünürdeki düzensizlikleri açıklayabilmek için taşıyıcı çember ve episikl (iç içe daireler) sistemiyle dış merkezli çemberler sistemi oluşturulmuştur. Batlamyus'un günümüze ulaşan tek dünya haritası, İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi'nde muhafaza edilen ve üzerinde II. Bayezid'in mührünü taşıyan Arapça'ya tercüme edilmiş kopyadır. Bu haritada yeryüzünün çizimi düzlem halinde yapılmış, ölçüleri ise küresel şekline uygun olarak verilmiştir. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.5, s.206.

¹⁰⁴ Danişmend, "Dr. Legendre'nin", s.2.

¹⁰⁵ *Uluslararası 20. Amerikanistler Kongresine* Çin delegesi olarak katılmış ve ilim çevrelerince itibar görmüş bir bilim adamıdır. Bu bilim kongrede *De l'origine des Américains Précolombies (Kolomb Öncesi Amerikalıların Menşei)* başlıklı Fransızca tebliğinde eski dünyanın çeşitli bölgelerine Orta Asya'dan ilk medeniyetlerini nakletmiş bir ana ırkın varlığından bahsetmiştir. Danişmend, *Türklük Meseleleri*, s.93.

¹⁰⁶ İsmail Hâmi Danişmend, "Tung-Dekien'in Nazariyesi", *Cumhuriyet*, 28 İkinci Kanun 1941 (28 Ocak 1941), s.2.

¹⁰⁷ Çinli bilim adamının bahsettiği *Anau* kültürünün bulunduğu coğrafya *Oxus-Cihun* (Amuderya) nehrinin ön yakasında, Arapların *Maveraünnehir* dedikleri bölgede, Aşkabâd ve Merv şehirleri arasında bulunan Kopet Dağı eteklerindeki bölgedir. (Danişmend, "Tung- Dekien'in", s.2)

¹⁰⁸ Danişmend, "Tung- Dekien'in", s.2.

göçmenler kurmuştur. Ancak Danişmend'e göre Tung – Dekien bu teorilerinde Avrupa ilminin klasik anlayışlarının etkisinde kalmıştır. Öyle ki teorisinin hiçbir yerinde Türk ismini dile getirmemiştir. Danişmend'e göre Tung – Dekien'in bu tutumunun sebebi Türklerin Türkistan'a daha sonraki devirlerde geldiğini düşünmesidir. Oysaki etnolojik ve antropolojik bulgular bunun aksini göstermektedir¹⁰⁹.

Danişmend her ne kadar Tung – Dekien'in ilmi görüşlerini kabul etmiş olsa da çalışmalarında Avrupalı bilim adamlarının etkisinde kalarak *Türkismine* yer vermemesine iktisadidir¹¹⁰.

4- HENRİ MATHIEU'NÜN GÖRÜŞLERİ

Henri Mathieu¹¹¹ Türklük lehinde bazı gerçeklerin ortaya çıkarılmasına katkıda bulunmuş Avrupalı bilim adamlarından biridir. Fransız asıllı bu araştırmacı Türkiye'de uzun yıllar yaşamış, Türk Irkı ve Türkiye'ye dair eserler kaleme almıştır. Bunlardan *La Turquie et Ses Differents Peuples* (Türkler ve Diğer Halklar) adlı eserinde Türk ırkının başlangıcından itibaren Osmanlıya kadar olan süreçteki genel Türk tarihini ve etnoloji konularını ele almıştır. İşte bu sebeple Danişmend, Mathieu'nün bu eserini Türkoloji açısından Türk tarih ve etnolojisine katkılarından dolayı önemli bir referans olarak değerlendirmiştir. Mathieu'ya göre gerçek Türk tarihi henüz yazılmamıştır ve artık yazılmalıdır. Mathieu 19.yüzyılda Türk tarihine ilişkin ortaya koyduğu yeni esasları deliller çerçevesinde ispat etmeye çalışmıştır¹¹².

Danişmend'e göre 19.yüzyılda Henri Mathieu'nün Türkoloji alanında yaptığı bu çalışmalar önemli bir istisna olmuş ve uzun bir dönem önemini korumuştur. Çünkü Mathieu'nün çalışmaları Avrupalı araştırmacıların klasik düşünceleri ile zıtlık göstermektedir. Danişmend, Mathieu'nün Türkoloji üzerine fikirlerini şöyle özetlemiştir: Türk ırkı dünyanın ana ırklarından biridir. Gerçek Türkler, Oğuzlar yani Türkmenlerdir. Bunların kökeni Orta Asya'ya değil, *Kalde* denilen Kuzey Mezopotamya'ya dayanmaktadır ve burada Türkler

¹⁰⁹Danişmend, “Tung- Dekien'in”, s.2.

¹¹⁰Danişmend, “Tung- Dekien'in”, s.2.

¹¹¹ Fransız araştırmacı Henri Mathieu'un, Türkiye ve Türklüğe dair *La Turquie et Ses Differents Peuples* (Türkler ve Diğer Halklar) adlı eseri 1857'de yayınlanmıştır. İki ciltten oluşan eserin birinci cildi 364, ikinci cildi 396 sayfadan oluşmaktadır. Paris'te E. Denton adlı bir yayıncının bastırıldığı bu eser hakkında genel kataloqlarda bir açıklama olmadığı gibi eserin yazarı hakkında da bilgi mevcut değil. Yalnız eserinden Türkiye'de uzun bir süre kalarak önemli tetkiklerde bulunduğu anlaşılmaktadır. İsmail Hâmi Danişmend, *Türklük Meseleleri*, İstanbul 2006, s.98.

¹¹²İsmail Hâmi Danişmend, “Henri Mathieu Nazariyesi”, *Cumhuriyet*, 22 İkinci Kanun 1941 (22 Ocak 1941), s.2.

dünyanın en eski medeniyetini kurmuşlardır. Bu bölgedeki ilk Asur-Babil heykelleri eski Türk tipinin özelliklerini yansıtmaktadır¹¹³.

Mezopotamya MÖ.3000’li yıllarda büyük bir Arap istilasını yaşamış ve bu istiladan dolayı Türkler göç etmeye mecbur kalmıştır. Bu göç neticesinde iki kola ayrılan Türklerin bir kısmı Hazar Denizi’nin kuzeyine giderek *Parthes* ismini alırken diğer kısmı kuzeye doğru gitmiş ve Rusları kovarak Kafkaslara yerleşmişlerdir. Kuzey Kafkasya’ya yerleşen bu Türk grupları “*İskitler*” adıyla tarihe geçen Kafkas Türkleridir. Kafkas Türkleri zaman içerisinde Anadolu, Balkanlar ve Avrupa’ya saldırmışlar ve bu toprakları ele geçirmişlerdir. Öte yandan Mathieu’nün bu görüşleri arasından dikkat çeken bir başkamesele Gotlar, Keltler, Palajlar, Traklar, Çerkezler, Gürcüler, İyonlular, Yunanlılar ve Romalılar gibi milletleri köken itibarıyla Türk-İskit soyundan kabul etmiş olmasıdır. Ayrıca Mathieu’ya göre Türkler beyaz ırkın kumral bir grubudur ve sarı ırka mensup Moğollar ile ırk birlikleri yoktur. Türklerin dilleri ise Hint-Avrupa dili ile aynı geçmişe sahiptir¹¹⁴.

Danışmend Henri Mathieu’nün Türk ırkı ile ilgili ortaya koyduğu fikirlere itibar etmiş olsa da bazı görüşlerine gösterdiği delillerin zayıf olduğunun altını çizmektedir. Mesela Mathieu’nün Türk kökenini Kuzey Mezopotamya’ya dayandırması Danışmend tarafından şüphe ile karşılanmıştır. Çünkü Mathieu bu konuda hiçbir kaynak göstermemiştir. Mathieu bu tezini Kuzey Mezopotamya’da yaşayanların Orta Asya Türk geleneğine isnaden “*Kai*” dağından geldiğini düşündüğü Türk atalarına dayandırmıştır. Danışmend’in Mathieu’nün görüşlerinde zayıf bulduğu bir başka husus ise Kafkasya’nın bir zamanlar İskitlerin yaşadığı bir Türk vatanı olduğu yönündeki iddialarına referans gösterdiği kaynaklar “*İskit*” isminden bahsetmemiş ve sadece Türk ismini kullanmışlardır¹¹⁵.

Danışmend’e göre Mathieu Türk ırkının menşeyini Güney Mezopotamya’ya dayandırırken bu eski Türklerin doğudan batıya, güneyden kuzeye göç ettiklerini ifade ederek klasik anlayışların etkisinde kalmıştır ve eski Çin kaynaklarını incelemeyi ihmal etmiştir. Zira bu Çin kaynaklarına göre Türk ülkesi tarif edilirken Hazar Denizi’nin batı sahilleri yani Kafkasya olan coğrafya tarif edilirken göç yönleri de Batıdan Doğuya olarak ifade edilmiştir. Danışmend’e göre Türk Irkının kökenleri ve göç yönleri ile ilgili güçlü ihtimaller Çin kaynaklarının bilgileridir ve bu nedenle Mathieu’nün görüşlerine şüpheyle yaklaşmaktadır.

¹¹³Danışmend, “Henri Mathieu Nazariyesi”,s.2.

¹¹⁴Danışmend, “Henri Mathieu Nazariyesi”,s.2.

¹¹⁵Danışmend, “Henri Mathieu Nazariyesi”,s.2.

Danişmend’egöre Mathieu’nün bu husustaki görüşleri delillerden ziyade kendi sezgi ve algısına göre şekillenmiştir ve bu nedenle bilimsel olmaktan uzaktır¹¹⁶.

Öte yandan Mathieu’nün Türk ırkına dair görüşleri arasında Danişmend’ in en fazla itibar ettiği nokta, Türk ve Moğolları, ırk ve antropolojik tip bakımından tamamen ayrı ırklar olarak değerlendirmesidir. Moğol tipinin özellikleri kısa boylu, yuvarlak kafalı, gözler çok küçük, burun yayvan, ten renkleri esmer ve sakalların çok seyrek olmasıdır. Buna karşılık Türk tipinin özellikleri uzun boylu, kumral saçlı, yüzleri beyaz ve çizgileri muntazam olarak tarif edilmiştir. Tarif edilen Türk tipi en eski Çin vesikalarında sürekli tekrar edilen ayrıca Firdevsî’ nin Şehnamesinden Fransız Legendre’nin eserlerine kadar, Doğu ve Batıda birçok kaynaktaki Türk tipi ile benzerlik göstermektedir¹¹⁷.

Sonuç olarak Mathieu’nün görüşlerinin arasında Türklerin Mezopotamya kökenli olması gibi dayanaksız iddialar olmasına rağmen Türk ırkının tarihi ile ilgili birçok önemli tespit de vardır. Daha Sümer dilinin keşfinden yıllar önce “*Kaldeliler*” adını verdiği Sümerliler ile Türk ırkının ilgisini ortaya çıkarmıştır. Sümerlerin Türklüğü ile ilgili görüşleri de ilk defa Mathieu dile getirmiştir. Ayrıca bilim çevrelerinde Türk ırkının kökenlerinin Moğol ırkı ile ortak olduğu görüşü kabul edilirken, Mathieu bu iki ırkın farklı özelliklere sahip iki ayrı ırk olduğunu ispat etmeye çalışmıştır¹¹⁸.

Bunun yanı sıra Türk dilinin Hint-Avrupa kökenli bir dil olduğunu ve hatta Sümer dili ile akrabalığını ilk defa Mathieu’nün görüşlerinin arasında yer alması Danişmend’e göre onun ilmi yeterliliğinin kanıtıdır. Danişmend Mathieu’nün çalışmalarını değerlendirirken ilmî anlamda bu gibi objektif görüşlerin çok fazla olmadığı ve kıymetinin bilinmesi gerektiğini belirtmiştir¹¹⁹.

E-SÜMER İRKİNİN TÜRKLÜĞÜ

1-SÜMER İRKİ

Danişmend mevcut arkeolojik ve antropolojik deliller ışığında Sümer ırkının soyunu araştırmıştır. Sümerlilerin ırkını tespit etmek için dilleri ve antropolojik özellikleri üzerinde çalışmalar yapmış ve mevcut çalışmaları incelemiştir. Danişmend'e göre milletler milli dillerini unutup yabancı bir ırkın etkisinde kalabilir, hatta tamamen o dili kullanabilirdi. Ancak ilk ırkî kimliklerini tamamen kaybetmeleri çok nadir karşılaşılan bir durumdur. Bu

¹¹⁶Danişmend, “Henri Mathieu Nazariyesi”,s.2.

¹¹⁷Danişmend, “Henri Mathieu Nazariyesi”,s.2.

¹¹⁸Danişmend, “Henri Mathieu Nazariyesi”,s.2.

¹¹⁹Danişmend, “Henri Mathieu Nazariyesi”,s.2.

nedenle Sümerler gibi binlerce yıl toprak altında kalmış toplumların araştırılmasında dil ve antropoloji önemli iki unsurdur¹²⁰.

Danışmend, Sümerlerin antropolojik özellikleri hakkında araştırmalar yapmış, Leonard Woolley, Gustave Fougeres, Jean Lesquier, Alexandre Moret, Dr. G. Contenau, Will Durand ve G. Davy gibi birçok bilim adamının araştırmalarını inceleyerek bu araştırmaları karşılaştırmıştır. Bu incelemeler sonucunda tarih süreç içinde Sümer tipinin özellikleri hakkında şu sonuçlara ulaşmıştır:

- 1-Sümerler orta ve ortadan uzun boylu, toplu ve gürbüz bir vücuda sahiptir.
- 2-Başları brakisefal, yuvarlak, boyunları kısa ve kalın, saçları ise dalgalıdır.
- 3-Yüzleri geniş ve dolgun, gözleri iri, alınları yatık ve basıktır.
- 4- Burunlarının kök tarafı çukur olmaksızın alınlarından itibaren aralıksız devam eder.
- 5-Sümerler Moğol vasıflara sahip olmayıp, Hint-Avrupa tipine yakınlardır¹²¹.

Fransız Arkeolog Dr. G. Contenau, Sümerlerin kökenini belirlerken brakisefal baş şeklini esas alarak, Orta Asya kafa tipini temsil ettiğini öne sürmüştür. Gordon Childe Gur ise Sümerleri Brakisefal Alpin tipi olarak değerlendirmişti. A. Moret ve G. Davy gibi bilim adamları ise Sümerleri *Turanlar* yani Türk tipine benzetmektedir¹²².

Tarihi süreç içerisinde Sümer medeniyeti iki devire ayrılmıştır. Birinci devir "*Pre Sümerian*" denilen MÖ 3000 tarihine kadar olan zamandır. İkinci devir ise Akad'dan önceki devir ya da Sargon'dan önceki devir manasına gelen "*Periode Preagadeenne*" devridir. Bu ikinci devir MÖ 3000 den 2000 tarihine kadar sürmüştür. Ancak araştırmalar arasında birinci devir ve ikinci devir Sümerlilerin aynı toplum olup olmadığı noktasında tartışmalar vardır. Birinci Sümer devri olan "*Pre Sümerian*" *Telül Obeyd* (veya *El Obeyd*), *Urul(Warka)* ve *Cemdet Nasr* devri olmak üzere üç döneme ayrılmıştır¹²³.

Bu iki devrin mevcut araştırmalarını inceleyen Danışmend, farklı görüşleri dikkate alarak yaptığı kıyaslamalar sonucunda Sümerler ile Pre Sümerianlar'ın antropolojik açıdan aynı özellikleri gösteren aynı ırkın insanları olduğunu kabul etmektedir. Sümer antropolojisi üzerine çalışan Capart ve Dr. G. Contenau gibi bilim adamları Pre Sümerler ile Sümerler arasında hiçbir fark olmadığına dikkat çekmişlerdir. Danışmend bu nedenle milattan önce ve sonraki Sümerleri aynı ırk olarak kabul etmiştir¹²⁴.

¹²⁰ İsmail Hâmi Danışmend, "Sümerlilerin Irkı", *Türklük*, İkinci Kanun 1940 (Ocak 1940), Cilt 10, s.211.

¹²¹ Danışmend, "Sümerlilerin Irkı", s.214-215.

¹²² Danışmend, "Sümerlilerin Irkı", s.215.

¹²³ Danışmend, "Sümerlilerin Irkı", s.216.

¹²⁴ Danışmend, "Sümerlilerin Irkı", s.218.

a- Sümerlerin Yaşadığı Coğrafya

Danişmend Sümerlerin yaşadığı Mezopotamya topraklarını tespit edebilmek için coğrafyanın o dönemdeki durumunu belirlemenin gerekliliğine dikkat çekmiştir. Özellikle bugün *Şattülarap* denilen Dicle ve Fırat'ın birleşmesiyle oluşan bölge haritadan silinmeli ve Dicle ile Fırat ayrı ayrı denize indirilmelidir. Çünkü Dicle ile Fırat'ın birleşmesi Sümerlerden çok daha sonraki bir durumdur. Bu da göstermektedir ki Mezopotamya eskiden, şimdikinden daha dar bir coğrafyadır¹²⁵.

Sümer ülkesi Dicle, Fırat, Karon gibi büyük ırmakların taşıdığı kumlarla Basra Körfezi'nin kuzeyini doldurarak sahilin aşağı doğru çekilmesi ile oluşan arazilerde egemen olmuştur. Sümerleryüksek ihtimalle yeni oluşan bu araziye başka bir yerden göç ederek yerleşmişlerdir. Kuzey Mezopotamya'daki bu bölgeye nereden geldikleri kesin olarak bilinmese de onlara ait bazı deliller vardır. Örneğin ilk Sümerlerin yünden ehram giydikleri bilinmektedir ve bu kıyafetler çok sıcak bir bölge olan Mezopotamya için uygun değildir. Muhtemelen bu kıyafeti geldikleri soğuk iklimli bölgeden getirmişlerdir. Ayrıca yine kazılarda ortaya çıkan çakmak taşı ve bu maddeden yapılmış aletler Sümerlerin dağlık bir bölgeden geldiklerine işaret eder. Zira Mezopotamya'da çakmaktaşı yoktur. Yine bunun gibi bakır, gümüş, altın gibi farklı madenlerden yapılmış eşyaların bulunması maden yönünden fakir Mezopotamya'ya dışarıdan geldiklerinin göstergesidir. Bir başka delil de Mezopotamya dağlık bir coğrafya olmamasına rağmen Sümerler'in çivi yazılarında dağ manasına gelen kelimelerin bulunması bu alana dağlık bir yerden geldiklerine işaret etmektedir¹²⁶.

b- Sümer Dili

Milattan önceki devirlerde dahi ismi unutulmuş ve binlerce sene Mezopotamya topraklarına gömülmüş Sümer medeniyetini ve bu medeniyetin insanlığa ışık tutan dilinin 19. yüzyılda ortaya çıkması, *Sümeroloji* adı verilen yeni bir bilimin doğmasına neden olmuştur. Sümer dilinin grameri, etimolojisi ve fonetiğinin tespit edilmesi ancak bu dile ait çivi yazılarının okunabilmesiyle mümkündür. Çivi yazısı ilk defa Sümerlerin oluşturduğu milli yazılardır ve insanlığın en eski yazısıdır. Bu yazı Elamlar, Asurlar ve Hititler gibi eski medeniyetlerce de kullanılmıştır¹²⁷.

¹²⁵ İsmail Hâmi Danişmend, "Sümerlilerin Milliyeti I", *Barış Dünyası*, 26 Mayıs 1944, s.9.

¹²⁶ Danişmend, "Sümerlilerin Milliyeti I", s.10.

¹²⁷ İsmail Hâmi Danişmend, "Sümerlilerin Milliyeti III", *Barış Dünyası*, 9 Haziran 1944, s.9.

Yazıya çivi yazısı ismini ise harflerini çiviye benzettikleri için Avrupalılar vermiştir. Bu yazı genellikle topraktan bilhassa kilden yapılmış tabletler üzerine yazılmıştır. Bu tabletler çamur halinde iken iki ya da üç sütun halinde yazılıp daha sonra pişirilerek oluşmuştur¹²⁸.

Araştırmalara göre milattan üç yüz yıl öncesine kadar okunup yazılan Sümer dili takriben yirmi asırdır toprak altında kalmış köklü bir dildir. Asur hükümdarları ilim ve din dili olan Sümer dilini Asurluların öğrenmesi için sözlükler yaptırmışlardır. Asurlar ve çeşitli milletlerin kullandığı Sümer Dili ile ilgili kaynaklar Sümer Dili'nin okunmasını sağlamıştır. Sümer dilinin okunmasıyla birlikte bu yeni dili okuyan dil bilimciler Sümer dilinin Turani bir dil olduğunu tespit etmişlerdir. Hatta öyle ki Türk lehçeleri ile karşılaştırıldığında Sümer Dili Oğuz lehçesine daha yakındır¹²⁹.

Sümer dili ile ilgili bir başka önemli husus bu dilin nasıl telaffuz edildiğidir. Sümerlerin telaffuzu ile ilgili bilgiler Asur tercümanlarının çevirilerinden öğrenilmektedir. Ancak Danişmend bu yöntemi sağlıklı bulmayarak tıpkı Türkçe telaffuzu Araplardan öğrenmeye benzemiştir. Çünkü Asurlar bu dilin okunuşunu kendi telaffuzlarına göre oluşturmuşlardır¹³⁰.

2-SÜMERLERİN MİLLİYETİ VE TÜRK OLMA OLASILIĞI

Danişmend Sümerlerin Türk olma ihtimali üzerinde durmuş ve bu bağlamda Sümerlerin antropolojik özelliklerini eski Türk antropolojisinde tespit edilen bazı özellikler ile karşılaştırmıştır. Mesela eski Türkler ile ilgili Çin kaynaklarından Türker'in Çinlilere hiç benzemediğinden bahsedilmekte ve "*at çehreli*" olarak tasvir edilmektedir. Çinli tarihçilerin kayıtlarını referans alan ve Türklere ait bazı resimleri inceleyen Girard de Rialle de Türklerin "*at çehreli*" olduğundan bahsetmiştir¹³¹.

Yine Kaşgarlı Mahmut İslâm'dan önceki Türkler ile ilgili divanında, boylarının uzunluğu, narinliği ve burunlarının at burnu gibi düz olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca Kaşgarlı eski Türklerin burunlarını "*Kıval(Kaval)*"a benzetmektedir. *Kıval burun* benzetmesi eski Türklerde makbul bir güzellik ifadesi olarak değerlendirilmektedir. Bir başka önemli delil ise Dede Korkut'ta bahsi geçen eski bir Türk kahramanını methetmek için "*at ağızlı*" tabiri kullanılmış olmasıdır¹³².

Danişmend tüm bu benzerlikleri dikkate alarak Sümerler ile eski Türkler arasında milli ve kabul görmüş bir antropoloji ilgisinin olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca Danişmend

¹²⁸Danişmend, "Sümerlilerin Milliyeti III", s.10.

¹²⁹Danişmend, "Sümerlilerin Milliyeti III", s.9.

¹³⁰Danişmend, "Sümerlilerin Milliyeti III", s.9.

¹³¹Danişmend, "Sümerlilerin Irkı", s.219.

¹³²Danişmend, "Sümerlilerin Irkı", s.219.

araştırmacıların Türk balbalları ile Sümer heykelleri arasındaki benzerliğin ayırt edilemeyecek kadar fazla olduğunu belirttiklerine dikkat çekmektedir¹³³. Bu ortak profil özellikleri ile birlikte brakisefal baş şekli, ortadan uzun boy, kısa ve kalın boyun, genelde kabul görmüş Orta Asya Türk ırkı ile diğer ortak özelliklerdendir. Forrer'e göre ise Sümer toplumu Orta Asya'dan gelmiş çeşitli Türk dalgalarının karışımıdır¹³⁴.

19.yüzyılın ortalarından Sümer çivi yazılarının bulunmasıyla Mezopotamya dili keşfedilmeye başlanmış ve Sümeroloji adı verilen bilim dalı oluşmuştur. Önceleri yeni keşfedilen bu dile Turan dili (Touranien), Kalde İskit dili (Cuneiforme), Hami dili (Chamitique), İlk Kalde dili (Proto-Chaldeen), Akad dili (Accadien) gibi isimler verilmiştir. Özellikle Turan dili ve Kalde İskit dili ile ilgili görüşler Mezopotamya'da harfler ile ilgili araştırma yapmış Fransız araştırmacı Jules Oppert'e aittir. Oppert Sümer çivi yazısını diğer diller ile karşılaştırdıktan sonra bu yeni dilin Turan dili olduğunu tespit ederek bu dilin yukarıda bahsedilen diğer diller ile ilgisi olmadığı sonucuna ulaşmıştır¹³⁵.

Danişmend'e göre Sümeroloji araştırmalarının ilk günlerden itibaren muhtelif milletlere mensup bilim adamları Sümerler ile ilgili farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Bu iddialar arasında gerçeğe en uygun olanı Fransız bilim adamı Jules Oppert'e aittir. Sümer dilinin ismiyle ilgili ihtilafa düşen bu bilim adamlarının ortak noktası ise bu dilin *Semitik* (Sami dili) grubu ile ilgili olmadığı ve Türk diline yakın olduğu yönündeki görüşlerdir¹³⁶.

Sümer dilinin menşei ve yapısı hakkında, hangi dillere benzediği konusunda çeşitli fikirler ortaya konulmuştur. 19. yüzyıldan itibaren başlayan Sümeroloji araştırmaları neticesinde Sami denilen *Semitik Diller*, Turani Diller, Ural Altay grubunun çeşitli lehçelerine, Mısır, Tibet, Mançur, Kafkas, Etrüks gibi birçok dil ve lehçeye benzetilmiştir. Ancak sonunda hepsinden vazgeçilerek Sümer dilinin hiçbir dille ilişkilendirilemeyecek orijinal bir dil olduğu kanaatine varılmıştır. Fakat Danişmend'e göre bu kanaat Avrupalı bilim adamlarının Avrupalı olmayan bu ırkı başka bir ırka mâl etmek istememesinden dolayı oluşmuş bir kanaattir¹³⁷.

Danişmend, Sümerlileri hiçbir ırka mal etmeyen Avrupalı anlayışın aksine Alman bilim adamı Hommel'in tavrını ilmî anlamda tarafsız bir anlayış olarak değerlendirmiştir. Hommel Sümerlerin başta dil olmak üzere ortak özelliklerine dikkat çekmiştir. Hommel'den sonra otuz

¹³³Danişmend, "Sümerlilerin Irkı", s.220.

¹³⁴Danişmend, "Sümerlilerin Irkı", s.221-222.

¹³⁵İsmail Hâmi Danişmend, Sümerlilerin İsmi", *Türklük*, Cilt II, s.194.

¹³⁶Danişmend, "Sümerlilerin İsmi", s.197.

¹³⁷Danişmend, "Sümerlilerin Milliyeti I", s.9.

yıllık uzun bir inceleme sürecinin ardından *Leonard, Rawilson, Delitzch, Schrader* gibi Sümer Dili'nin kâşifleri de Hommer'in bu görüşlerini savunmuşlardır¹³⁸.

Dünyada ilk defa yazıyı icat ederek insanlık tarihine önemli bir katkıda bulunan Sümerler “*tarih*” dediğimiz devri de başlatmışlardır. Bilim ve sanatta tüm dünyayı etkileyen bir medeniyet, bir kültür ocağı kurmuşlardır. İngiliz bilim adamı Wolley bugünkü Avrupa medeniyetini etkileyen bu medeniyeti manevî ve ilmî ataları olarak kabul etmiştir¹³⁹.

---

¹³⁸ Danişmend, “Sümerlilerin Milliyeti I”, s.9.

¹³⁹ Danişmend, “Sümerlilerin Milliyeti I”, s.9.

II.BÖLÜM

MİLLİYET VE TÜRKÇÜLÜK

A- MİLLİYETİN TARİFİNDEKİ TARTIŞMALAR

Türk siyasi hayatının önemli bir tartışma konusu olan *milliyet ve milliyetçiliğin* bazen birbirine benzeyen, bazen aralarında küçük farklar olan bazen de birbirine tamamen zıt tanımları ortaya çıkmıştır. Türkiye de olduğu gibi tüm dünyada aslında milliyetçilik için ortak bir tanım yapılabildiği söylenemez. Bunun en önemli nedeni ise milliyetçilik anlayışının temelini oluşturan “*millet*” kavramının çeşitli tanımlarının olmasıdır¹⁴⁰.

Milletlerin doğal ve eski çağlardan itibaren var olan yapılar olduğunu kabul eden ilkçi (primordialist) yaklaşım milletin değişmez ve sabit olduğunu iddia etmektedir. Onuncu Yıl nutkundaki “*Tarihten önce vardık, Tarihten sonra varız*” dizeleri bu gerçeğe işaret etmektedir. Bu yaklaşım milletin başlangıcı olmayan bir geçmiş zamandan sonu olmayan geleceğe kadar var olduğunu varsayar. Ancak ilkçi yaklaşım yaklaşık elli yıldır ortadan kalkmış, milliyetçi ideologlar tarafından artık kabul edilmemektedir¹⁴¹.

Tarihi süreç içerisinde milliyet fikrinin ortaya çıkması ve gelişmesini Peyami Safa şöyle ifade ediyor ; “ *Milliyet fikri tarihin ilk çağlarında bir tohum, Orta çağlarında bir fidan, zamanımızda gölgesini tüm dünyaya salan bir ağaç halindedir. Tarih bu ağacı devirmek için köküne vurulan her baltanın kırıldığını gösteriyor.*” Tarihte Roma devletinin parçalanması ile Orta çağda ilk milletler ortaya çıkmaya başlamıştır. Rönesans sonrasında oluşmaya başlayan milli birlikler günümüze kadar gelişerek devam etmiş ve zaman içerisinde milli kimliklerini kazanmışlardır¹⁴².

Milliyet fikri başlangıçtakavimlerin diğer kavimler ve kabilelerden daha üstün özelliklere sahip oldukları düşüncesi ile ortaya çıkmıştır. Ancak kabile ve kavmiyet hissinin milliyet derecesine yükselmesi Batı’da meydana gelmiş ve Avrupa kavimleri 19. yüzyılın ortalarında bugünkü anlamda milliyet fikrini oluşturmuşlardır¹⁴³. Avrupa’da milli benliğini ilk bulan millet Fransa’da bu şuurun gelişmesinde 14.yüzyılda yapılan yüz yıl savaşları etkili olmuştur.

¹⁴⁰ Murat Kılıç, “Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Tipolojisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2007, Sayı 16, s.114.

¹⁴¹ Emre Gökalp, “Milliyetçilik: Kurumsal Bir Değerlendirme”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1 Eskişehir 2007, s.281-282.

¹⁴² Peyami Safa, *Nasyonalizm Milliyetçilik*, İSTANBUL 1961, s.44-45.

¹⁴³ Yusuf Akçura, *Türkçülük (Türkçülüğün Tarihi Gelişimi)*, İSTANBUL 2009, s.25-26.

İngiltere’de ise (1558-1603) Elizabet döneminden sonra tarihi düşmanları İspanyollara karşı milli benliklerini korumaya çalışmışlardır. Öte yandan merkezi Avrupa’da, Almanya’da Reform hareketleri milli bir kalkınma halini almıştır. Özellikle M. Luther’in İncili Almancaya tercüme ettirmesi Germenlik ideali ile milliyet fikrini güçlendirmiştir. Fransız İhtilali ile birlikte *millet* fikrinin güçlenmesi *milliyet anlayışının* bugünkü şeklini almasında önemli rol oynamıştır. Böylece 19.yüzyılın sonlarına milliyet fikri ile ortaya çıkan milliyetçilik akımı milli bir heyecan olmaktan çıkıp ilmi bir sisteme dönüşmeye başlamıştır¹⁴⁴.

Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve Peyami Safa gibi milliyetçi fikir adamları *milliyet* kavramını tanımlayabilmek için öncelikle *millet* kavramına açıklık getirmek gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Gökalp *millet ve milliyeti; ırk, kavim, halk, devlet* gibi bazı kavramlar ekseninde değerlendirmiştir. Özellikle *kavim* kavramı üzerinde duran Gökalp, dilleri, eğilimleri, hisleri ortak olan grupları kavim olarak adlandırmış ve bu çerçevede *milleti* şöyle tanımlamıştır ; “*Millet (nation) şahsiyetini uzun müddet kaybettikten sonra tekrar ihyaya çalışan bir kavim demektir*¹⁴⁵.” Akçura ise siyasi menfaatlerin etkisi ve müdahalesinde kalan *millet* kavramının ortak bir ilmî tarifini yapmanın zor olduğunu belirtmiştir. Çünkü her toplum *milleti* farklı farklı tanımlamıştır. Mesela Almanlar ve Slavlar ırk ve dil temelinde, İtalyanlar coğrafya ve dil temelinde, Fransızlar ise özgürlük temelinde birbirinden ayrı tarifler yapmışlardır. Akçura bütün bu unsurları dikkate alarak *milleti* şöyle tarif etmiştir; “*Millet ırk ve lisanın esasen birbirinden dolayı içtimai vicdanında birlik hâsıl olmuş bir insan topluluğudur*¹⁴⁶.” Bu tanım ile Akçura *milliyet fikrinin* de nelerden oluşturduğuna dikkat çekmiştir. Peyami Safa ise *milleti* şöyle tanımlar “*Hukuki ve siyasi manası ile millet coğrafi hudutları müşterek, resmi lisanı ve kanunları müşterek, sayısız fetihlerle çoğalıp yabancı devletlere arazi terki ile azalan, tebaa dediğimiz insanların yekûnudur.*” Safa bu hukukî ve siyasi tanımıyla yalnızca coğrafi sınırlar içinde yaşayan halkın *milleti* temsil ettiğini ifade etmesine rağmen *milleti* sosyolojik manada tarif ederken *milletin* coğrafi sınırlar dışında yaşayanve yabancı bir devletin tâbiyetinde olan insanların da milli camiaya dâhil etmektedir¹⁴⁷

Danışmend *milliyetin* özünü oluşturan *millet* kavramını “*millet demek maziden çıkıp halden geçerek istikbale giden fasılasız bir manevi silsile...*” ifadesi ile açıklamıştır¹⁴⁸.

¹⁴⁴ Safa, *Nasyonalizm*, s.46-47.

¹⁴⁵ Ziya Gökalp, *Makaleler VIII*, Haz.Ferit Ragıp Tuncor, ANKARA 1981, s.151-153.

¹⁴⁶ Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devletini Öncüleri*, ANKARA 2001,s.3.

¹⁴⁷ Safa, *Nasyonalizm*, s.55.

¹⁴⁸ İsmail Hâmi Danışmend, “Halk Partisi Muhalif Parti Olabilir mi?” “*Milliyet*, 12 Temmuz 1950.s.3.

Danişmendmilliyet hususundaki ifadelerinde; “*Bir milletin yaşayabilmesi için efradının siyasi kanaatlerden üstün bir fikre inanmakta birleşmesi lazımdır. Tarihin bütün büyük hareketlerini yapan milletler hep böyle bir müşterek fikre inanmış kitlelerdir.*” anlayışı ile devletin varlığını sürdürmesindeki temel taşı toplumun milliyet fikri etrafında birleşmesinde görmüştür. Eski Türk devletlerinin dünyayı sarsan kuvvet ve kudretlerinin kaynağını bir “*inanç*” etrafında birleşmiş olmalarında bulmuştur. Danişmend bu inancı dini bir inançtan ziyade milliyet fikri ile açıklamaktadır. Danişmend’e göre bir milletin ayakta kalabilmesi için fertlerin siyasi düşüncelerin ötesinde bir fikre inanmakta hemfikir olması gerekmektedir. Tarihte büyük başarılar göstermiş milletler böyle bir fikre inanarak ayakta kalmışlardır¹⁴⁹.

Ancak Danişmend’e göre milliyet prensibinin tüm milletler için ortak bir tarifi mevcut değildir. Her millet *milliyet* kavramını kendi menfaatleri çerçevesinde tanımladığı için dünya genelinde ortak bir tarifi yapılamamıştır. Danişmend’e göre milliyet prensibini Almanlar ırk olarak, Fransızlar kültür, İsviçreliler vatan ve Rusyalılar dil olarak açıklarken Katolik Avusturya Almanları da mezhep olarak ifade etmişlerdir. Milliyeti tanımlarken yönümüzü başka kıtalara çevirdiğimizde; Çin’de kültür, ABD’de tâbiyet, Asya ve Kuzey Afrika’da dil milliyetin tarifinde belirleyici olmuştur. Ülkeden ülkeye gösterilen bu farklı tanımlamaların sebebi ise milletlerin oluşumunda ekten olan tarihi şartlarda aranmalıdır. Örneğin Fransız milleti belli bir ırk temelinde şekillenmemiş ve farklı ırkların birbiriyle karışmasından meydana gelmiştir. Bu nedenle de Fransız milliyetçiliğinin ırk esasına dayanması söz konusu değildir¹⁵⁰.

Danişmend’in tespitine göre milliyetin tarifi ile ilgili olarak dünyada milletler arasında ortaya çıkan ihtilaflar bizde bireyler arasında yaşanmaktadır. Bu noktada verdiği en açık örnek ise Türkçülüğün olgunlaşma döneminde bizde birçok Türkçülük ve Türkçünün var olması ve bunların arasındaki ihtilafların düşmanlık boyutuna ulaşmasıdır. Milliyetçiliğin fertler ve gruplar arasında farklı farklı algılanması Türkiye’de milliyet fikrinin ortak bir inanca dönüşmemesine, aksine insanlar arasında ayrılıklara ve ihtilaflara yol açmıştır. Danişmend’in nazarında herkes milliyetçidir ancak milliyetin milletçe ortak kararlaştırılmış bir tanımı mevcut değildir. Bu nedenle de ırk, dil, kültür, vatan, Anadolu luk ya da Turancılık gibi faktörlere dayalı çeşitli tanımlar şahsi anlayışlara göre ortaya çıkmıştır.

¹⁴⁹ İsmail Hâmi Danişmend, “Milliyetin Tarifindeki İhtilaflar”, *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1947, s.3.

¹⁵⁰ Danişmend, “Milliyetin Tarifindeki”, s.3.

Danişmend'in ifadesiyle bizdeki milliyetçilik “*rengârenk bir mozaik oluşturacak kadar renklidir*”. Bu tezini milliyetin farklı tanımlarının yapıldığı şu örneklerle açıklamaktadır¹⁵¹;

1-Tâbiyet Prensibi: 1924 Anayasasının 88. maddesinde Türklük tarif edilirken “*Türkiye’de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese Türk denir.*” ifadesi yer almaktadır. Danişmend’e göre bu tarif sadece “*Vatandaşlık-Tâbiyet*” hukukunu karşılamakta, ırk ve din dışında dil, kültür gibi milliyeti oluşturan esaslardan hiçbirine değer verilmemektedir. Danişmend, Anayasanın bu tarifine göre Türkçe bilmeyen ve Türk ırkından olmayan gayr-i Türk’ün sadece Türk tâbiyetinde olduğu için Türk kabul edilmesi olarak değerlendirmiş ve bu tarifi eksik bulmuştur. Anayasanın bu tarifi yalnızca tâbiyet esasına dayandırılan zaruri bir tarif olarak değerlendirmektedir¹⁵².

2-Dil, Kültür ve İdeal Prensipleri: Cumhuriyet Halk Partisi programının ikinci maddesine göre milliyetin üç kıstası vardır. “*Milliyet dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve ictimai hey’ettir.*” Bu tarifte ise ırk, din ve bunun gibi esasların milliyet tarifinde bir değeri yoktur. Buna dayanarak Türkçe bilmeyen ya da ana dilleri Türkçe olmayan Türk tebaası Türk sayılmıyor demektir¹⁵³.

3- Irk Prensibi: Danişmend, Milli Savunma Bakanlığı’nın askeri liselere alınacak öğrencilerde milliyeti yalnızca ırk esasına dayandırarak şartname hazırlanmasını, ırk prensibine örnek olarak değerlendirmiştir. 1 Mayıs 1940 tarihli Cumhuriyet gazetesinde ilan edilen şartnamenin 2. maddesinde “*Alınacak talebenin öz Türk ırkından olması*” kesin bir şekilde ifade edilmiştir¹⁵⁴.

4-Turancılık Prensibi: Türk Tarih Kurumu’nun liselerde okutulmak için düzenlediği ve Milli Eğitim Bakanlığı’nın on yıl Türk liselerinde okuttuğu “*Tarih*” kitabındaki tarife göre milliyet kavramı ırk, dil, kültür ve tarih birliği esaslarına dayandırılarak geniş bir Turancılık prensibiyle izah edilmiştir. Yine aynı eserde geniş sınırlar içinde Türk milliyeti ırk, dil, kültür ve ortak tarihe dayandırılarak tanımlanmıştır¹⁵⁵.

¹⁵¹Danişmend, “Milliyetin Tarifindeki”, s.3.

¹⁵² Danişmend, “Milliyetin Tarifindeki”, s.3.

¹⁵³ İsmail Hâmi Danişmend, “Milliyet Oku”, *Milliyet*, 3 Temmuz 1950,s.3. ; Danişmend, “Milliyetin Tarifindeki”, s.2.

¹⁵⁴ Danişmend, “Milliyetin Tarifindeki”, s.3.

¹⁵⁵ Danişmend, “Milliyet Oku”, s.3.; Danişmend, “Milliyetin Tarifindeki”, s.3.

Danişmend, Turancıların 19.yüzyıldan itibaren savundukları görüşü Pantürkizm olarak değerlendirmiştir¹⁵⁶.

5-Vatan Prensibi: Maarif Vekâletinin liselerde okuttuğu İsmail Habib tarafında hazırlanan “Edebi Yeniliğimiz” adlı ders kitabındaki “*Türk Milliyetçiliğinin Beyannamesi*” adlı bölümde Mustafa Kemal’in meclis kürsüsündeki iki nutku Türk milliyetçiliğinin “*ilk ve en realist beyannamesi*” sayılmaktadır¹⁵⁷.

“Efendiler, büyük hayaller peşinde koşan, yapacağımız şeyleri yapar gibi görünen sahtekâr insanlardan değiliz. Büyük ve hayâlî şeyleri yapmadık, yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın husumetinin, garazını, kinini bu memleketin üzerine celbettik. Biz Panislamizm yapmadık, ‘yapıyoruz, yapacağız’ dedik; düşmanlarda yaptırmamak için bir an evvel ‘öldürelim!’ dediler. Panturanizm yapmadık, ‘yaparız, yapıyoruz, yapacağız!’ dedik ve gene ‘öldürelim!’ dediler. Bütün dava bundan ibarettir¹⁵⁸. ”

Danişmend, Eğitim Bakanlığının tarih kitabında Türklüğü Baykal Gölü’nden Tuna boylarına kadar yayılmış tek bir millet olarak tanımlayarak Turancılık telkini yapılırken, aynı Bakanlığın Edebiyat kitabında Turancılığın aldatma olduğunun vurgusunun yapıldığına dikkat çekmeye çalışmıştır. Danişmend, milliyetin farklı tariflerini yapan bu resmi vesikaları incelemesindeki amacının eleştirmek değil aksine bu tarifler arasındaki uçurumu objektif anlayışla tespit etmek olduğunu vurgulamaktadır. Danişmend’in nazarında bizdeki *milliyet fikrinin* ayrılık ve anlaşmazlıkları ortadan kaldıracabilecek genel ve ortak bir tarifi oluşturulması gerekmektedir¹⁵⁹. Çünkü Danişmend, milli bir ideal birliğinden mahrum kalmış bir memleketi, yabancı ideallerin tıpkı bir ithalat eşyası gibi kolayca girebileceği açık bir sahaya benzeterek endişesini ifade etmiştir¹⁶⁰.

B- MİLLİYETİN TANIMLANMASI

Milliyetin tarifi hususunda milletlerin kendi bünyelerinde, o milletin fertlerinin, genel anlamda yaptıkları ortak tarif olduğu halde bizde tek bir tarifi yerine resmi ve özel birçok tarif bulunmaktadır. Ancak Danişmend’e göre milliyet fikrinin milli bir inanca dönüşebilmesi için farklı anlayışları sona erdirecek genel ve milli bir tarifi yapılması gerekmektedir¹⁶¹.

¹⁵⁶Danişmend, “Milliyetin Tarifindeki”, s.3.

¹⁵⁷Danişmend, “Milliyetin Tarifindeki”, s.3.

¹⁵⁸Danişmend, “Milliyetin Tarifindeki”, s.3.

¹⁵⁹Danişmend, “Milliyetin Tarifindeki”, s.3.

¹⁶⁰Danişmend, “Milliyet Oku”, s.3.

¹⁶¹İsmail Hâmi Danişmend, “Türk Milliyetinin Tarifi”, *Orkun*, 12 Ekim 1950, s.54, s.3.

Gerek resmi belgelerde, gerekse halk arasındaki fikri akımlarda ileri sürülen “*Tâbiyet, ırk, ideal, kültür, vatan, Turanlık, dil, tarih birliği ve Anadoluluk*” prensipleriyle yapılan tanımların hepsi ilmi bakımdan doğrudur ve her tarif ayrı bir akım olarak taraftar bulmuştur. Ancak Danişmend’e göre yanlış olan nokta bu prensiplerden hiçbirinin başka bir tarifte esas alınmaması ve böylece genel bir tarif yerine çeşitli ve çelişkili tariflerin ortaya çıkmış olmasıdır¹⁶². Danişmend milliyetin tarifini siyasi değil ilmi bir mesele olarak değerlendirmiş ve sebeple şahsi ve siyasi fikirler ile oluşturulmuş tariflerin ilmi anlamda bir kıymetinin olmadığını belirtmiştir. Zira Danişmend milliyet meselesini dünya kültüründe yeni bir ilim alanı oluşturabilecek kadar değerli bulmuş ve bu konuda yapılacak ilmi bir yanlışı gelecek nesillere karşı bir sorumluluk olarak görmüştür¹⁶³.

Danişmend “*millet*” ve “*milliyet*” tabirlerinin Avrupalı ilim adamlarının görüşleri ekseninde incelemiş, bilhassa Paul Henry, Georges Weill, Frank Hankins, Dr. George Montandon, Rober Lowie ve Henry Berr gibi ilim adamlarının eserlerinde ittifak ettikleri şu tanıma dikkat çekilmektedir: “*Milliyet demek, herhangi bir esas etrafında, birbirlerine bağlı insan kütlesi demektir*”¹⁶⁴.” Avrupalı bilim adamlarının tanımlarındaki temel unsur bazen Fransa ve Çin’de olduğu gibi “*kültür*”, bazen Almanya’da olduğu gibi “*ırk*”, bazen Slav ve Arap ülkelerindeki gibi “*dil*” ABD’deki gibi “*tâbiyet*”, bazen Avusturalya’daki “*mezhep*”, bazen de İsviçre’deki gibi “*vatan*” kavramıdır. Bu nedenlerden dolayı bir toplumun “*millet*” sayılabilmesi için bunların herhangi biri etrafında toplanmış olması yeterlidir. Bu bağların hepsiyle ya da birden fazlasıyla birbirine bağlı toplumlara ilmi anlamda “*milliyet (Nationalite)*” adı verilmiştir¹⁶⁵.

Öte yandan Danişmend “*millet*” ve “*milliyet*” kavramları arasındaki anlam karmaşasını açıklarken Dr. George Montandon’un şu tarifini referans almıştır: “*İrkin sırf bünyevi bir mefhum olmasına mukabil, Millet, siyasi bir grup ve Milliyet, de bünye, dil ve kültür hususiyetiyle taayyün eden tabii bir kütledir. Milliyeti tayin eden amillerden biri bazen diğerlerinden daha bariz de olabilir. Halk, bu Milliyet, kelimesinin manasını hiçbir zaman tamamiyle kavrayamamıştır; çünkü bu tabir Millet kelimesine çok yakın olduğu için, hep onunla karıştırılmaktadır*”¹⁶⁶.

¹⁶²Danişmend, “Türk Milliyetinin”, s.3.

¹⁶³Danişmend, “Türk Milliyetinin”, s.3.

¹⁶⁴Danişmend, “Türk Milliyetinin”, s.3.

¹⁶⁵Danişmend, “Türk Milliyetinin”, s.3.

¹⁶⁶Danişmend, “Türk Milliyetinin”, s.3.

Bu sebeple Montandon “*Nationalite (Milliyet)*” kelimesi yerine “*Ethine*” yani “*Kavmiyet*” kelimesini kullanmayı daha doğru bulmuştur. “*Millet*” ve “*Kavmiyet*” kavramları iki ayrı topluluğu açıklamaktadır. Birincisi, yani millet, tek bir bağla siyasi ve suni bir oluşumdur, Avrupa’da bu tarife Fransa, İsviçre, Belçika gibi ülkeler örnek gösterilebilir. İkincisi olan *Kavmiyet* (ya da milliyet) ise çeşitli bağlar ile birbirlerine bağlı olan toplumların oluşturduğu dahadoğalbir oluşumdur. Buna örnekte ise Macar, Fin, Alman toplumlarıdır¹⁶⁷.

Danışmend Avrupa’daki millet ve kavmiyet anlayışı çerçevesinde Türkiye’deki *milliyet* algısını değerlendirirken siyasi ve suni bir oluşum olan *millet* esasına göre mi yoksa doğal bir oluşum olan *kavmiyet* esasına göre mi tanımlanacağı sorusuyla karşılaşmıştır. Ancak Danışmend meseleyi değerlendirirken Türkiye Türklüğünün bin yıldır farklı ırk ve dillerin karışmasıyla oluşan İsviçre milliyeti gibi siyasi ve suni bir teşekkül olarak değerlendirilemeyeceğinin farkındadır. Bu bağlamda Anadolu’yu 11.yüzyılda fethederek bugünkü Türkiye devletini kuran Oğuz Türklerinin ana Türk ırkının devamı olduğunun ve dillerinin de ana Türk dili olduğunun altını çizmektedir. Bu nedenle 9 asırdır Anadolu’da oluşan Türkiye Türklüğü siyasi ve suni bir *millet (nation)* olarak değil aksine ırk birliği, dil birliği, kültür birliği, vatan birliği, din birliği ve güçlü bir tarih birliği ile birbirine bağlı fertlerden oluşan tabii bir teşekkül olan *milliyet (kavmiyet)* olarak değerlendirmektedir. Yani ilmi anlamda milliyet (kavmiyet)’in genel bir tanımının yapılabilmesi için milliyetin tarihi bünyesindeki prensiplerin birleşmesiyle oluşacak bir tanım yapılmalıdır¹⁶⁸.

Bu eksenle Danışmend milliyeti şöyle tarif etmektedir: “*Bugünkü Türk âleminin merkezi ve bugünkü anayurdunda umumi Türk tarihinin varis ve mümessili olan Türk milliyeti; Tâbiyet, Vatan, Dil, Din, Irk, Kültür, İdeal ve müşterek Tarih birliğiyle birbirlerine bağlı fertlerden mürekkep bir kütledir.*” Böylece çeşitli resmi belgeler ve halk arasındaki fikir akımlarında ayrı ayrı tanımlanan ve algılanan *milliyet* kavramı, Türk milletinin tarihi süreç içinde milli şuurundan doğan prensipler çerçevesinde tanımlanmıştır¹⁶⁹.

C-TÜRKLERDE MİLLİYET ANLAYIŞI

1- ESKİ TÜRKLERDE MİLLİYET FİKRİ

Avrupa’da 19.yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan milliyet fikri Türklerin en eski devirlerinde var olduğu bilinmektedir. İslam’dan önceki dönemlere ait belgelerde Türklerdeki

¹⁶⁷Danışmend, “Türk Milliyetinin”, s.3.

¹⁶⁸Danışmend, “Türk Milliyetinin”, s.4.

¹⁶⁹Danışmend, “Türk Milliyetinin”, s.4.

milliyet fikrinin kuvvetli bir bilinç olduğuna dair bilgiler rastlanmaktadır. Avrupa’da devlet mefhumu millettten önce gelmektedir. Öyle ki milliyet anlamına gelen *Nationality* kelimesi İngilizcede 1691’den itibaren tespit edilmiş olmakla birlikte siyasi ve ilmi anlamda kullanılması 19.yüzyılı bulmuştur. Yine aynı şekilde Almanya ve Fransa’da milliyet kelimesi ancak 19.yüzyılda bugünkü anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Zamanla çeşitli Avrupa dillerinde de karşılık bulmaya başlayan *milliyet* kavramı özünde ne anlam ifade ettiği ise tüm Avrupa’da bilinmemektedir¹⁷⁰.

Milliyet kavramı 19.yüzyılın Avrupa’sında hayal ve gerçek arasında *Panislamizm*, *Pangermanizm*, *Panlatinism* gibi bir takım sistemlerin kurulmasına da yol açmıştır. *Milliyet* prensibinin oluşumunda ve devamlılığında rolü olmayan bu sistemlerin ardından aklî ve ilmî bir anlam kazanması çeşitli milletlerden aydınların tarihi tartışmaları sayesinde mümkün olmuştur. Bu tartışma ilk olarak Fransız tarihçi Fastel Coulannes ile Alman tarihçi Mommsen arasında başlamış olup Fastel’e göre milliyet kavramı kültüre dayalı ırkların birleşmesiyle oluşurken Alman tarihçiye göre milliyetçilik yalnızca ırk anlamı taşıyordu. Fastel’e göre milliyet demek ırk demek olsaydı Belçika’nın Fransa’dan; Portekiz, İspanya ve Hollanda’nın da Almanya’dan ayrı olmaması gerektiğini savunur. Bu çerçevede Fransızlara göre ; “*aralarında fikir, his, ümid, hatıra ve menfaat birliği bulunan insanlar kalben bir millet teşkil ettiklerini hissederler.* Alman ırkçılığı ile Fransız kültürçülüğünün çarpıştığı bu tartışmada hiçbir tarafın üstünlüğü yoktur. Buda göstermektedir ki her millet, milliyetçiliği kendi menfaatine göre yorumlamaktadır. Bu doğrultuda millet demek herhangi bir esas etrafında toplanmış bir kitle demektir¹⁷¹.

Avrupa’da 19.yüzyıla kadar milliyet prensibi önemli değil iken temel prensip “*devlet*” prensibidir. Türklerde ise Osmanlı kültürünün bütünüyle İslami bir mahiyet aldığı devirlere kadar Türklerde milliyet fikri en kuvvetli şüurdur. Çeşitli dönemlere ait milli ve yabancı kaynakların tetkiki Türk milliyetçiliğinin zannedildiğinden daha eski ve köklü bir tarihinin olduğunu gösterir¹⁷².

Eski Türklerde milliyet fikrinin varlığının en açık göstergesi dilleri ve kültürlerinin korunmasında gösterdikleri çabalarıdır. Danişmend’e göre Türklerdeki milliyet fikri çok kuvvetli, daimi ve genel bir şuur halindedir. Eski Türklerin milliyet şuuruna dair en eski vesika ise Çinlilerin “*Tu-Kiu*” dedikleri 6.yüzyılda yani Gök- Türk İmparatorluğunun ilk

¹⁷⁰ İsmail Hâmi Danişmend, “Eski Türklerde Milliyet Fikri I”, *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1941, s.2.

¹⁷¹ Danişmend, “Eski Türklerde I”, s.2.

¹⁷² Danişmend, “Eski Türklerde I”, s.2.

dönemlerine ait belgedir. Gök- Türk devleti ilk zamanlardan itibaren doğu ve batı olmak üzere iki elden yönetilmiş ve neticede devletin bünyesinde oluşan bu ikilik kardeş kavgalarıyla devleti ikiye ayırmıştır. Bu ayrılığın iç sebebi hanedanın saltanat kavgasıdır ve 581 yılında Çinlilerin *Şe-tu* ya da *Şa-po-li-o* ismini verdikleri “*İşpara Han*” tahta çıkınca amcasının oğlu “*Ta-lo-pien (Apo)*” ile saltanat kavgası yaşamıştır. Ayrılığın dış sebebi ise Orta Asya’da kurulan Türk imparatorluğunun Çin için tehdit ve tehlike oluşturmastır¹⁷³.

580 tarihinde Gök- Türkler ile diplomatik ilişkiler kuran Çin’in gönderdiği diplomatlardan *Çangsun-Çing’in* uyguladığı siyaset ile dört yöne yerleşmiş ve hanedanlığın varisi olan dört prensi birbirlerini düşürerek Gök- Türkleri parçalamak istemiştir. Bu iç ve dış sebepler neticesinde Doğu ve Batı olmak üzere iki koldan yönetilen Gök- Türk imparatorluğunda iktidar kavgaları başlamıştır. Neticede çıkan isyanlar ile devlet zayıflamaya başlamıştır. Bu çatışmalarda Batı Gök-Türkler güçlenirken Doğu Gök- Türk devleti zayıflamaya başlayınca Çin “*denge siyaseti*” ile devreye girerek 585’de Doğu Gök- Türkleri desteklemiştir. Çin bu yardımının karşılığında ise Doğu Gök-Türklerin dilini, kıyafetlerini, ananelerini, adetlerini ve hatta kanunlarını dahi kaldırarak Çin ülkesindekileri uygulamaya koymak ister ve ancak bu şartlar gerçekleşir ise Doğu Gök-Türklerle yardım edecekti¹⁷⁴.

Danışmend’e göre Çinliler için milliyet demek, kültür demektir ve Çin siyasetinde Türklüğü, Türk milliyetini parçalamanın tek yolu Türk kültürünü parçalamaktan geçiyordu. Fakat Gök Türk hakanı Çinin bu teklifini kabul edemeyeceğini bildirmiştir. Gök- Türk Hakanının Çin İmparatoru *Kautsu*’ya gönderdiği şu mektup Danışmend’e göre Türk milliyetçilik tarihinin en kıymetli belgelerindendir¹⁷⁵.

“*Şimdi oğlum sarayınıza gelecek ve her sene haraç olarak ilahı bir asla mensup atlar takdim edilecektir. Her gün sabahdan akşama kadar sizin emirlerinizden başka bir şey dinlemeyeceğim. Fakat elbiselerimizin önlerini açmaya, omuzlarımızda dalgalanan saç örgülerimizi çözmeye, dilimizi değiştirmeye ve sizin kanunlarınızı kabul etmeye gelince, bizim adetlerimizle ananelerimiz o kadar eskidir ki ben şimdiye kadar bunları değiştirmeye cesaret edemedim; bütün millet de aynı kalbe sahiptir...*” Danışmend’e göre Türklerin yukarıdaki

¹⁷³ İsmail Hâmi Danışmend, “Eski Türklerde Milliyet Fikri II”, *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1941, s.2.

¹⁷⁴ Danışmend, “Eski Türklerde II”, s.2.

¹⁷⁵ Danışmend, “Eski Türklerde II”, s.2.

vesika ile 14 asır önce gösterdiği milli şuur Avrupa kültür dairesinde ancak 19.yüzyılda kendini göstermeye başlamıştır¹⁷⁶.

Milattan üç bin yıl öncesine ait *Yaradılış Destanı*'na ait bir Sümer ilahisinde yer ve gök yaratıldıktan sonra ikisi arasında insanın yaratıldığından bahsedilmiştir. Bu anlayışa göre ilk insan cinsi Sümerlerdir. Yine bundan on iki asır önce Orhun Abidelerindeki şu ifade “*Yukarıda mavi gök, aşağıda kara yer yaratılınca ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış. İnsanoğullarının üzerine benim atalarım Bumin Hakanla İstemi Hakan hükümdar olmuş. Hükümdar olunca Türk milletinin devletini, kanununu idare edivermişler, tanzim edivermişler...*” Sümer anlayışındaki “*insan demek Türk demek*” anlayışına benzer niteliktedir. Türklük köken itibarıyla yaradılış devrine dayanan bir unsur olmasının yanı sıra Türklük sınırı dışında kalanlar ise düşman olarak kabul edilmiştir. Danişmend'e göre bu anlayış ırki bir üstünlük fikrinin yalnızca mitolojik bir ifadesidir¹⁷⁷.

Orhun Abidelerinden Kültigin abidesinde, millet kavramı ırk kavramı ile karışmış ise de diğer Orhun abidelerinde *ırk* ve *millet* kavramları genellikle birbirinden ayrı değerlendirilmiştir. Budun kelimesi ile ifade edilen “*millet*” kavramları aralarında ırk ayrımı yapılmaksızın Türk, Moğol vs. gibi boylardan oluşmuştur. ırk kavramı ise “*Uğuş (Uğış)*” kelimeleri ile ifade edilmiş ve bu iki kavram tamamıyla birbirinden ayrı algılanmıştır¹⁷⁸.

Gök-Türklerde *uğuş* (ırk) ve *budun* (millet) kavramları çok güçlü birer şuur haline gelmiş bilhassa Leon Cahun ve Rene Grausset gibi Avrupalı tarihçilerin eski Türklerdeki ırk şuurundan ziyade millet şuru dikkatlerini çekmiştir. Orhun Abidelerinde, milliyet hisleri halkın ağzından açık şekilde ifade edilirken, Gök-Türk devletinin bir dönem Çin egemenliğine girmesi en büyük felaket olarak değerlendirilmiştir¹⁷⁹.

Orhun Abidelerindeki milli duyguyu inceleyen Wilhelm Barthold, Gök- Türk devletinin Çin hâkimiyetine girdiği dönemde Çinlileşme tehlikesine karşı yöneticiler ile halkın milliyet fikri üzerinde birleştiklerinden bahsetmektedir. Hakan ve hanedanın gösterdiği halkçılık bu milli şuurun bir sunucudur. Hakan bu zor dönemlerde nasıl çalıştığını şöyle ifade eder; “*Küçük kardeşim Kül- Tigin'le, sözleştik: Babamızla amcamızın kazandığı milliyetin adı şanı yok olmasın diye, Türk milleti için gece uyumadım, iki vezirle beraber ölesiye kadar*

¹⁷⁶Danişmend, “Eski Türklerde II”, s.2.

¹⁷⁷İsmail Hâmi Danişmend, “Eski Türklerde Milliyet Fikri III”, *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1941, s.2.

¹⁷⁸Danişmend, “Eski Türklerde III”, s.2.

¹⁷⁹Danişmend, “Eski Türklerde III”, s.2.

çalışım¹⁸⁰.” Bu durum karşısında Leon Cahun’da Türk hakanının milliyetine karşı olan özverisinden övgüyle bahsetmiştir. Danişmend’e göre Avrupa’da henüz çok yakın bir dönemde demokrasi anlayışı oluşmuş olmasına rağmen, birer ibret kaynağı olan bu belgeler hem milliyet fikrinin hem de halkçılık fikrinin Türk siyasi geleneğinin en eski esasları olduğunu ispat etmektedir¹⁸¹.

Öte yandan Danişmend’e göre milliyet fikrinin Eski Türklerde ayakta kalmasındaki en önemli sebep, Türklerin Türk diline olan bağlılığıdır. Öyle ki Türkler gerektiğinde dillerini silah gücüyle dahi korumuşlardır. Onların bu şuuru Avrupalı bilim adamlarının da dikkatini çekmiş ve 19.yüzyıl Türkologlarından Leon Cahun’un bu konudaki fikrini şöyle ifade etmiştir: “*Türkler ister galip, ister mağlup ve ister hâkim, ister mahkûm olsunlar, hiçbir zaman hiçbir yerde milli dillerine karşı besledikleri imandan vazgeçmemişler, eski soy hatıralarını unutmamışlardır. Miladın 800 tarihinde 1000 tarihine kadar iki asır içinde Türkler, Şamanilikten, Nasturi Hristiyanlığına ve Nasturilikten de Müslümanlığa geçmek suretiyle üç defa din değiştirdikleri halde, dil değiştirmemişlerdir. Karaim Musevileri de Tevrat’ı İbrani harfleriyle, fakat Türk dilinde yazmışlardır...*¹⁸²”

2- İSLAMİYETTEN SONRA TÜRKLERDE MİLLİYET FİKRİ

Türkler, İslam’ı benimsemeden önce sık sık din değiştirmişler, yazı değiştirmişler ancak kitle halinde yaşadıkça hiçbir zaman milli dillerinden vazgeçmemişlerdir. Bu dönemde Moğol, Tunguz, Samoyed gibi milletler kendi dillerini unutup Türkçeyi benimserken Türkler milli dillerini korumayı başarmıştır. Danişmend’in üzerinde durduğu bir diğer meselede Türk dilinin özellikle İslam ile birlikte İran’da yayılmaya başlaması ve bu bölgede birçok yerde Türk dilinin genel bir dil olma özelliği göstermesidir. Bu durum hem Türk dilinin yayılma kabiliyeti ile ilgili hem de Müslüman Türklerin dillerini koruma noktasında gösterdikleri çabayla ilgili olan milli şuurdan kaynaklanmaktadır¹⁸³.

Türklerin İslam tarihindeki ilk rolleri Emevilere karşı tepkileri ile başlamış ve Abbasi hilafetini tamamıyla Türk hâkimiyeti altına alarak devam etmiştir. Öyle ki önceleri Türk

¹⁸⁰Danişmend, “Eski Türklerde III”, s.2.

¹⁸¹Danişmend, “Eski Türklerde III”, s.2.

¹⁸²İsmail Hâmi Danişmend, “Eski Türklerde Milliyet Fikri IV”, *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1941, s.2.

¹⁸³Danişmend, “Eski Türklerde IV”, s.2.

askeri Abbasi halifesine sadakat yemini ederken zamanla bu üstünlük değişmeye başlamıştır. Danişmend'e göre bu durum Türk milliyetinin Arap milliyetiyle mücadelesindeki zaferidir¹⁸⁴.

Araplar, Emeviler dönemindeki üstünlük iddialarını Abbasiler devrinde de kısmen devam ettirmek istemişlerdir. Ancak “*Şuubiyum (Müsavat taraftarları)*” adlı bir grubun Arap ırkının kusurlarını ayetler ışığında ortaya çıkarırken Arap üstünlüğüne karşı diğer ırkları bilhassa da Türkleri müdafaa etmişlerdir. Neticede bu dönemde Arap kültürleri arasında milliyet fikrinden kaynaklanan bir mücadele başlamıştır. İşte Türklerin Arap dil ve kültürüne karşı milliyetlerini koruma çabası bu döneme tesadüf etmektedir. Özellikle Abbasilerin hizmetindeki Türk azınlıkların, Araplar ile din birliğine ve ilim dilinin Arapça olmasına rağmen, kendi dillerini koruyarak Arap memleketinde Arap hizmetinde nasıl bir milli şuurla yaşadıklarını kanıtlamaktadır¹⁸⁵.

Müslümanlıktan önce olduğu gibi İslamiyet'ten sonra da Türk âlemindeki milliyet şuurunun gücünü gösteren birçok tarihi olay mevcuttur. Danişmend'e göre Müslümanlıktan önceki dönemlerde siyasi belgeler, tarihi kitaplar incelendiğinde milliyet fikrinin, Müslümanlıktan sonra medrese kültürünün etkisine rağmen devam ettiği görülmektedir. Danişmend Müslümanlıktan sonra milliyet fikrini Harzemşahlar ve Selçuklulara ait belgeler ekseninde ele almıştır¹⁸⁶.

1220'de Cengiz Han'ın batıya gönderdiği ordularının saldırısı sonucunda yıkılan Harzemşah devleti 11. asırda kurulmuş ve henüz çok yeni *imparatorluk* vasfını almış bir devlettir. Devletin hükümdarı Alaüddin Muhammedin seferde ölmesi üzerine imparatorluk dağılır. Ancak birkaç yıl içinde oğlu Celalüddin Harzemşah tarafından tekrar bir devlet kurulmuştur. Hızla sınırlarını genişleten Celalüddin Harzemşah izlediği Şii politika ile bir süre sonra Abbasi Halifeliğini tehdit eder duruma gelmiştir. Bu durum Harzemşahları komşuları Anadolu Selçuklular ile karşı karşıya getirmiştir. Döneminin Anadolu Selçuklu devleti hükümdarı Alaüddin Keykubat ile Celalüddin Harzemşah arasında başlayan siyasi çatışmalar birbirlerine gönderdikleri mektuplarla gittikçe büyümeye başlamıştır. İşte bu iki Türk hükümdarın arasına gidip gelen mektuplar Danişmend'e göre İslamiyet'in kabulünden sonra Türklerdeki *milliyet* fikrine delil olabilecek önemli belgelerdir. Bu mektuplarda iki hükümdar arasındaki siyasi rekabete rağmen, Moğol tehdidi karşısında aralarındaki soy birliğinden dolayı, birlikte hareket etmeleri gerektiğinden bahsedilmektedir. Celalüddin

¹⁸⁴Danişmend, “Eski Türklerde IV”, s.2.

¹⁸⁵Danişmend, “Eski Türklerde IV”, s.2.

¹⁸⁶İsmail Hâmi Danişmend, “Eski Türklerde Milliyet Fikri V”, *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1941, s.2.

Harzemşah mektubunda aralarındaki ırk ve din birliğine istinaden Selçuklu sultanına ittifak teklif etmektedir. Selçuklu sultanının cevabî mektubunda aralarındaki soy birliğinden bahsetmişse de din birliğinden bahsedilmemiştir. Danişmend'e göre her iki Türk hükümdarının mektubunda da “*cinsiyyet delilleri*” olarak bahsettikleri ortakifadeleri ile kastettikleri ırk ve dil birliğidir. Böylece anlaşılmaktadır ki Avrupa'nın ancak 19.yüzyılda idrak ettiği *ırk ve milliyet* kavramları Türk tarihinde yüzlerce yıldır varlığını korumuş kavramlardır¹⁸⁷.

Fakat ne var ki iki Türk hükümdarın arasındaki milli beraberlik şuuruyla rağmen ittifak yapılamamış ve 1230'da Anadolu Selçukluları ve Harzemşahlar “*Yassı Çemen*” savaşında karşı karşıya gelmiştir. Savaşta Celalüddin Harzemşah'ın Selçuklulara mağlup olması ise Selçuklulardan ziyade Moğolları memnun etmiştir. Danişmend'e göre Türklük fikrini siyasi bir şuur olarak benimsemiş bu iki Türk hükümdar şayet ittifak etmiş olsaydı tarihin akışı değişebilir hatta Anadolu Türk medeniyeti daha sonraki dönemlerde yaşadığı Moğol istilasından kurtulabilirdi¹⁸⁸.

Anadolu'nun Moğolistilasıyla birlikte Türk dili yerine Acem ve Moğol dilleri geçmiş, devlet dairelerinin resmi yayınlarından başka her türlü kayıt ve belge Acem dili ile kaleme alınmıştır. Bu durum karşısında Muinüddin Süleyman Pervane, Hatimoğulları ve Karamanoğlu Mehmet Bey gibi Selçuklu devlet adamları arasında güçlü bir milliyetçilik algısı görülmüştür. Danişmend'in ifadesiyle Moğol işgali altındaki Anadolu Selçuklu devleti elinde bir oyuncak haline geldiği bu dönemde Türk milleti adına Karamanoğlu Mehmet Bey büyük bir isyan hareketi başlatmıştır. Bu isyan hareketine Hatimoğulları ve Kölemen Devleti sultanı Baybars da destek olmuştur. Ayrıca Selçuklu sultanlarından II. İzzeddin Keykavus'un oğlu *Gıyaseddin Siyavuş* Türkmen kabileleri arasında derviş kıyafetiyle destek toplamak için propaganda yapmıştır¹⁸⁹.

Nitekim Gıyaseddin Siyavuş ve Karamanoğlu Mehmet Bey'in beraberindeki milli kuvvetler Konya'yı zaptederek Moğol işgalinden kurtarmayı başarmışlardır (10 Zilhicce 676) bu başarının ardından Gıyaseddin Siyavuş tahta geçerken Karamanoğlu Mehmet Bey'de vezir olmuştur. Konya'nın ve Anadolu'nun Moğol işgalinden kurtuluşu Danişmend'e göre Türk milliyetçilik tarihinin en önemli günlerinden biridir. Çünkü Müslümanlıktan önceki devirlerden itibaren milli dillerini kullanan Türkler, Türk dilinin ebedi hâkimiyetini teyit

¹⁸⁷Danişmend, “Eski Türklerde V”, s.2.

¹⁸⁸Danişmend, “Eski Türklerde V”, s.2.

¹⁸⁹İsmail Hâmi Danişmend, “Eski Türklerde Milliyet Fikri VI”, *Cumhuriyet*, 12 Haziran 1941, s.2.

etmişlerdir. Karamanoğlu Mehmet Bey'in Türk dilini ve kültürünü yabancı dillerin etkisinden korumak için şu kanuni düzenlemeye gitmiştir; “*Divan kurdular ve mülhakata fermanlar yazıp o günden itibaren Divanda, Dergâhta ve Bargâhta Türk dilinden başka hiçbir lisan kullanılmamasına karar verdiler...*” Danişmend’e göre Türkler Karamanoğlu Mehmet Bey’inbu düzenlemesi ilebirlikte yedi yüz yıl önce milli bir şuur ile henüz hiçbir kavmin varamadığı bu yüksek seviyeye ulaşmışlardır¹⁹⁰.

Karamanoğlu Mehmet Bey'in Konya'nın Moğolişgalinden kurtulmasıyla birlikte anlaşılması mümkün olmayan Arapça ve Farsçaya karşı başlattığı milli hareket ile halkı bilinçlendirmeye çalışmış ve neticede Arapça ve Farsça konuşmayı yasaklayarak tüm resmî yazılarda ana dil olan Türkçenin kullanılmasını emretmiştir. Danişmend Karamanoğlu Mehmet Bey'in Türk diline hizmetlerinden dolayı onu Türk dilini kurtarmak için savaş açmış ve bu uğurda da can vermiş milli bir kahraman olarak değerlendirmektedir¹⁹¹.

D- TÜRK LÜK DAİRELERİ

Danişmend Türkiye'yi, coğrafi ve beşeri olarak aralarında önemli farklar bulunanve Türklük Daireleri'nin kesiştiği önemli yerlerden biri olarak görmektedir. Bu coğrafya üzerinde Türkçülüğü dil, ırk ve kültür bakımından üç farklı açıdan değerlendirmiştir¹⁹².

1-Dil Dairesi: Muhakkak ki dünya üzerinde Türkçe konuşan herkes Türk değildir. Ancak çeşitli kültüre mensup oldukları halde dil bakımından Türkçeleşmiş birçok grup Türk tasnifine girmektedir. Fakat Türkçeyi ikinci bir dil olarak konuşan, bilen Hristiyan ve Yahudi unsurlar bu tasnife dâhil edilmemiştir. İşte bu nedenle dil dairesini bir ırk dairesi olarak göstermek oldukça yanlış bir sistemdir. Bu üç daire içinde en sağlam veriler dil dairesine ait olmakla birlikte bir kısmı Rus kaynaklarına isnat ettiği için bu istatistiklerin verdiği rakamların doğruluğu şüphelidir. Danişmend'in eserlerini referans gösterdiği Fransız Türkolog Jean Deny, Rus müelliflerinin verdiği rakamlar ile resmi istatistiklere dayanan rakamlar arasındaki farklılığa dikkat çekmiştir. Deny 1921 de çıkan “*Grammaire de la Langue Turque*” adlı eserinde 1897 Rus belgelerine dayalı 29.409.352 kişilik bir Türk dairesinden bahsederken, 1924'de milletin başkanlık ettiği bir heyet tarafından neşredilen “*Les Langues du Monde*” adlı eserde 30.331.960 rakamını esas alınmıştır. Deny'nin verdiği rakamla heyetin verdiği rakam arasında 1 milyonluk fark mevcuttur. Buna rağmen Anadolu

¹⁹⁰Danişmend, “Eski Türklerde VI”, s.2.

¹⁹¹Danişmend, “Eski Türklerde VI”, s.2.

¹⁹²İsmail Hâmi Danişmend, “Türklük Daireleri”, *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1947, s.3.

ve Balkanlardaki rakamın 10 milyondan az gösterilmiş olması, rakamlar arasındaki bu çelişkilerin Türklerin dil dairesinde sınıflandırılmasının tutarlı olmadığına kanıtı olarak görülmüştür¹⁹³.

2-İrk Dairesi: Türk ırkı üzerindeki araştırmalar henüz kesin bir netice vermemiştir. Etnolojik ve antropolojik alanlarda hâlâ çok büyük tartışmalar vardır. Buna rağmen çoğunluğun hemfikir olduğu noktalar da yok değildir. Örneğin Türkler ile Moğolların ırk itibarıyla birbirinden farklı oldukları noktasındaki görüşler hemfikirdir. Bu nedenle dil sahasında Türklük dairesine giren Yakutlar antropoloji sahasında Türk dairesine dâhil edilmeyerek Moğol kabul edilmiştir. Buna karşılık Çin’de, Hindistan’da, Suriye’de, Irak’ta, Balkanlar’da ve Kuzey Afrika’da ana dillerini unutmuş bazı Türk ırkları yaşamaktadır. Öyle ki bunların çoğu antropolojik kökenlerini tamamen unutmuş vaziyettedir. Bu sebeple ırk dairesinde de Türk nüfusu için belli bir sayı verebilmek oldukça zordur. Kesin olan nokta ise dil dairesinde çeşitli ırklar ve kültürler tespit edildiği gibi ırk dairesinde de çeşitli dil ve kültürlerle rastlanmış olmasıdır. Sadece bu yabancı unsurlar ve kültürler ana kütleyle oranla sınırlı olduğu için her iki dairenin ortak unsuru ırk ve dil Türklüğüdür¹⁹⁴.

3-Kültür Dairesi: En eski ana kültür bakımından Türk kavmi göçebe kültür ile oluşmuş ve daha ilk devirlerden itibaren coğrafi bölgelere göre birtakım küçük kültür dairelerine ayrılmışlardır. İslamiyet ile tanışmalarından sonra ise Müslüman kültür dairesi içinde kendi kültürlerini İslâm eserleri doğrultusunda şekillendirmeye başlamışlardır. Yerel kültürel özelliklerine Müslüman kültür dairesini de ekleyen Türkler, Anadolu’ya gelmelerinin ardından Haçlı Seferleri ile batı münasebetleri sonrasında Avrupa Kültüründen de etkilenmişlerdir. Türkiye Türklüğü ile diğer Türk kolları arasında önemli bir fark oluşmasının temel nedeni bu etkileşimdir¹⁹⁵.

Bu üç Türklük dairesinin her biri ayrı ayrı ele alındığında her birinin tek başına bir milliyet ölçütü olması imkânsızdır. Türk Milliyetinin ortak tarifi yapılırken hem dil, hem kültür hem de ırk dairesi birlikte esas alınmalıdır. Zira Türk tabiri ancak bu üç daireyi kapsayan ve aralarında ortak bir ideali bulunan insanlardan oluşabilir¹⁹⁶.

Danışmend’e göre Türk Milliyeti “*ırk, dil, din, kültür, vatan, tâbiyet, ideal ve tarih birlikleriyle birbirine bağlı insanlardan mürekkep tabi bir kütle ve daha doğrusu bir tabiat*

¹⁹³ Danışmend, “Türklük Daireleri”, s.3.

¹⁹⁴ Danışmend, “Türklük Daireleri”, s.3.

¹⁹⁵ Danışmend, “Türklük Daireleri”, s.3.

¹⁹⁶ Danışmend, “Türklük Daireleri”, s.3.

*mahsulü demektir. Bu tabii bağlardan herhangi birini veyahut bir ikisini koparan kimse Türklükten ayrılmış olur; mesela din ve tâbiyyet değiştirip Protestan mezhebiyle Amerikan tâbiyyetini kabul etmiş Türklerin ana milliyetle artık hiç bir alakaları kalmamıştır. Bizim milliyetimizin en büyük ruhi ve manevi kuvveti işte bu hususiyetindedir*¹⁹⁷.”

E-17.ASIRDA BİR TÜRK İRKÇISI: VÂNÎ EFENDİ

Vânî Mehmed Efendi¹⁹⁸ genellikle tefsir, hadis, peygamberler tarihi ve Türk tarihine ilgi göstermiş ve bu yönde araştırmalarda bulunmuştur. Hayatı boyunca hiçbir tarıkata mensup olmayan Vanî Efendi tarikatlara karşı muhalif tutumuyla da dikkat çekmiştir¹⁹⁹. Vânî Efendi'nin bazı fikhîkonulara yer verdiği *Arâisü'l-Kur'ân* adlı eseri ve *Sulh, Hibe, İcâre, Zinâ, Da'vâ, Âmm Lâfzın Kasrı* konularını ele aldığı altı risalesi fıkıh alanındaki tespit edilen başlıca çalışmalarıdır. Bu çalışmaları onun fıkıh usûl ve fûrûna²⁰⁰ dair sağlam bir bilgiye sahip olduğunu göstermektedir²⁰¹.

Vânî Efendi, çalışmalarının arsında *Ye'cuc ve Me'cuc* bahsini de ele almıştır. Ona göre *Ye'cuc ve Me'cuc* bahsinde Kur'an da adı geçen, Zülkarneyn Oğuz Han'dır. Yani Arap müfessirlerinin iddialarının aksine Vânî Efendi *Ye'cuc ve Me'cuc'e* karşı demirden bir set yapan Zülkarneyni Oğuz Han'a dayandırarak Türkleştirmektedir. 17. yüzyılda yaşamış olan Vanî Mehmet Efendi, Türk ve Oğuz kelimelerini sıkça kullanan bir Türk milliyetçisidir. Vanî Mehmet Efendi, Arap medresesine intikal eden ve Osmanlı uleması tarafından körüklenen Arap hayranlığı ve Türk düşmanlığına sırf ilmî sebeplerle isyan etmiştir. Arap tefsircilerinin *Ye'cuc ve Me'cuc'ü* Türkleştirmelerine karşılık, o da Kur'ân'da bahsi geçen Zülkarneyn'in Oğuz Han olduğunu söylemiş, hatta "*bu hususta tereddütü mucip olacak bir nokta yoktur*" ifadesiyle

¹⁹⁷ Danişmend, "Türklük Daireleri", s.3.

¹⁹⁸ Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen Vânî Mehmed Efendi, Van'ın Hoşab kazasında dünyaya gelmiş, medrese eğitiminden sonra Erzurum'a gitmiş ve orada verdiği vaazlarla kısa zamanda tanınmıştır. Vânî Mehmed Efendi tahsil hayatına Van'da başlamıştır. Daha sonra Tebriz, Gence ve Karabağ'a giderek buradaki âlimlerden ders almış, özellikle Karabağlı Molla Nurettin Efendi'nin onun üzerinde büyük etkisi olmuştur. 1659 yılında Erzurum valisi olan Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa ile arasında doğan yakınlık, onun 1661'de sadrazam olması ve Vânî Mehmed Efendi'yi Edirne'ye davet etmesiyle güçlenmiştir. 1663'te İstanbul'a gelen Vânî Mehmed Efendi, Sultan Selim Camii'nde vaaz vermeye başlamış, önce padişah IV. Mehmed'in, ardından Şehzade Mustafa'nın hocası olmuştur. Erdoğan Pazarbaşı, "Vânî Mehmed Efendi'nin Hayatı ve Eserleri" *Erciyes Üniversitesi SBED*, Kayseri 1990, sayı 4, s.363; Mehmet Salih Kumaş, "İslam Tarihinde Hukukun Araçsallaştırılmasına Bir Örnek Olarak Vanî Mehmet Efendi'nin Cehri Zikre Dâir Risalesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy.17, Ankara 2011, s.511.

¹⁹⁹ Pazarbaşı, "Vânî Mehmed Efendi", s.363.

²⁰⁰ Fûrû; Fıkıh ilminde (İslâm hukukunda) çocuklar, torunlar ve onların çocukları olup miras hukukunda Zevil-erham denilen akrabalar on sınıftır. Birinci sınıfı ölenin fûrû'u şunlardır: Kızının çocukları ve oğlunun kızının çocukları ve bunların çocuklarıdır.

²⁰¹ Kumaş, "İslam Tarihinde Vânî Efendi", s.513.

kanaatini vurgulamıştır. Böylece, *Ye'cûc ve Me'cûc'e* karşı demir ve bakırdan bir sed yaptıran Zülkarneyn'i Türk kağanı olarak tanımlamıştır²⁰².

Vânî Efendi'nin eserinde Türkler ile ilgili bir başka konu Maide suresinin 57.ayetinde bahsi geçenlerinin Türkler olduğu yönündeki iddiasıdır. Ayette; “*Ey müminler, içinizden bazıları dininden döndüğü takdirde, Allah yakında öyle bir millet getirecek ki O onları sever, onlarda O’nu severler. Onlar müminlere karşı mütevazı ve kâfirlere karşı kahirdirler*”²⁰³.

Ayette geçen “*Onlar*”dan kestedilen hiçbir Arap tefsirinde Türklere isnatedilmemişken Rumlara, İranlılara hatta müşriklere dahi isnat edilmiştir. Buna karşılık Vânî Efendi eserinde, ayette geçen “*Onlar*” ifadesiyle Arapların yerine adı geçen kavmi Türklere isnat etmiştir²⁰⁴. Vânî Efendi bu iddiasının dayanağını ise şöyle açıklamıştır:

“...Türk kavmidir, zira biz uzun zamanlardan beri karada ve denizde, Şarkta ve Garpte Rumlar ve Frenklerle mücadelede bulunan gazilerin bütün Bizans ülkelerini zaptedip oralarda tavattun etmiş olan Türkler olduğunu görüyoruz; bu suretle Rum, Ermeni ve Gürcü ülkeleriyle Frenk memleketlerinin bazıları ve Rus diyarının bir kısmı Türk memleketi haline, gelmiş, Türk dili oralarda taammüm ve intişar etmiş, Türkler tarafından bu memleketlerde İslam ahlakı tatbik ve icra edilmiş ve Türklerin yümn-ü bereketi sayesinde Hristiyan cemaatlerinin ekserisi İslam dinini kabul ederek evvelce Rum, Frenk ve Rus oldukları halde bil’âhare Türkleşmişlerdir ve bu da Allah’ın Türklere nasip etmiş olduğu bir fazl’ı ilahîdir, çünkü Allah’ın fazl-u-inayeti büyüktür”²⁰⁵.

Vânî Efendinin meseleyi açıklarken Peygamber Efendimiz (s.a.v)’n “ *Türkler size ilişmedikçe siz de onlara ilişmeyin*” hadisini delil olarak göstermiştir. Danişmendin Vânî Efendi’den aktardığına göre Hicri 350 yılında Mısır ve Suriye’yi işgali ile Abbasi halifeliği dışında Müslümanların tamamının Şii’leşmesi ve Bizans tehdidinin Urfa ve Malazgirt’e kadar dayanması üzerine Allah Türkleri İslam’a dâhil ederek İslam’a hizmet etmeleri için kapı açmıştır²⁰⁶.

Danişmend’e göre büyük bir Türk ilim adamı olan Vânî Efendi sağlam bir Türkçü’dür. Fakat bu Türkçülük anlayışı sadece ırkçı bir anlayış değil dil ve kültür esaslarını da ihmal

²⁰² İsmail Hâmi Danişmend, 17. Asırda Bir Türk Irkçısı (Vânî Efendi), *Türklük*, Sayı II, 1 Mayıs 1939, s.139.

²⁰³ Danişmend, “17. Asırda Bir Türk Irkçısı”, s.140.

²⁰⁴ Danişmend, “17. Asırda Bir Türk Irkçısı”, s.140.

²⁰⁵ Danişmend, “17. Asırda Bir Türk Irkçısı”, s.141.

²⁰⁶ Danişmend, “17. Asırda Bir Türk Irkçısı”, s.141.

etmeyen bir anlayıştır. Danişmend'in nazarında Vâî Efendi'nin 17. yüzyılda kurduğu sistem gene 20. asırda planlanmış Panturanizm'den çok daha akli ve ilmidir. Danişmend'e göre bazı Osmanlı uleması Vâî Efendi'yi İslam birliğine ihanet etmekle itham ederken ya Arap zihniyetinin etkisinde kaldıklarını ya da ırk itibarıyla Türk olmadıkları için Arap kültürüne uyduklarını belirtmiştir. Özellikle yaşadığı devir göz önüne alındığında Vâî Efendi'nin önemi ve kıymeti daha anlaşılır olacaktır²⁰⁷.

Danişmend, İslam tarihi itibarıyla Arap âlimlerinin din alanında milliyet duygularına kapılma zaafından kurtulamadıklarını ve her fırsatta Türk ırkı aleyhinde yazdıklarını ifade etmiştir. Ancak Danişmend'e göre meselenin tuhaf tarafı Türk medreselerinin de Arap âlimlerini taklit ederek, Türk ırkı aleyhindeki iddiaları tekrarlamış olmalarıdır. Bu noktada en önemli etki de ulema sınıfı içinde azımsanmayacak bir yere sahip olan Türk olmayan ulemadan gelmiştir. Osmanlı uleması arasında bu duruma tepki gösteren tek isim Vâî Mehmet Efendi'dir. Danişmend'in ifadesiyle Vâî Mehmet Efendi Türk ırkı aleyhindeki Arap, İran ve Yahudi hurafelerine karşı yüksek kültürü ile Türk ırkını müdafaa etmiştir. Ancak ne var ki Osmanlı uleması tarafından İslam birliğine aleyhtar olmakla itham edilmiştir²⁰⁸.

Danişmend'e göre tarih boyunca İslam dinine birçok dinden hurafeler girmiştir. Fakat çoğunluk İsrâîl kaynaklarına aittir. İslamiyet'ten sonra din değiştiren Yahudiler ve Hristiyanlar önceki kutsal kitaplarıyla Kur'an-ı Kerim'de ortak bahsi geçen tarihi meseleler ile Kur'an tefsirini etkilemişlerdir²⁰⁹. Özellikle hicretin ilk yıllarında din değiştiren Yahudiler arasında İsrâîl efsanelerini İslam ilmine aktaranlar, hatta aralarında Kur'an tefsirine Tevrat tefsirini nakledenler vardır. Yahudilerin yanı sıra Zerdüşt ve Hristiyan muhtediler de vardır. Ancak Danişmend'e göre bütün bu muhtediler eski dinlerdeki hurafeleri İslamiyet'e zarar vermek için değil aksine yeni dinlerine eski dinlerinin bilgileriyle hizmet etmek için yaparken, Arap müfessirleri de Türklere karşı olan milli duygularını bu bahanelere dayandırarak açıklamışlardır²¹⁰.

Danişmend, Yahudilerin Peygamberlerine isnat ettikleri Ahd-i Cedid-i oluşturan *Torat Moşeadını* verdikleri beş kitabı Musa'nın Tevrat'ı olarak kabul ettiklerini ifade etmiştir²¹¹. Bu beş kitaptan birincisi Nuh'un torunları ve oğullarına ait isimler tespit edilirken Tires, Tocerne,

²⁰⁷ Danişmend, "17. Asırda Bir Türk Irkçısı", s.142.

²⁰⁸ Danişmend, "17. Asırda Bir Türk Irkçısı", s.122-123.

²⁰⁹ Danişmend, "17. Asırda Bir Türk Irkçısı", s.123.

²¹⁰ İsmail Hâmi Danişmend, Vâî Efendi Nazariyesi", *Cumhuriyet*, 11 Mart 1941, s.2; Danişmend, "17. Asırda Bir Türk Irkçısı", s.124.

²¹¹ Danişmend, "17. Asırda Bir Türk Irkçısı", s.124.

Togarma veya Togarme gibi isimleri Türk ırkıyla alakalı saymışlardır. Ayrıca *Mogag* yani *Me'cuc* ismini de Türklerin ilk atası saymışlardır. *Me'cuc* kelimesi *Ye'cuc* ile birlikte Kur'an'da da geçmektedir²¹².

Kitaba göre *Togarma*, Yasefin oğludur ve Arapların *Me'cuc* dediği de Gomer'in kardeşidir. Yahudi ve Hristiyan yazarlar bu iki kardeşi Türklerin ilk atası kabul ederken iki kardeş arasında da ihtilafa düşmüşlerdir. Kimileri *Togarma*'nın ismiyle Türk kelimesini ilişkilendirirken kimileri de *Mogag* yani *Me'cuc*'u tercih etmişlerdir. İbrani tarihçi Josephe Flavius²¹³ de *Togarma*'yı kullanmışlardır. Danişmend'in verdiği bilgiye göre Anadolu Türk tarihinin önemli kaynaklarından "*Vakayinameyi*" yazmış olan Süryani Mikail de Türklerin ataları olarak *Me'cuc*'u kabul etmiştir²¹⁴.

Togarma ve *Me'cuc* gibi Tevrat'ın içinde Türklere ata olarak gösterilen üçüncü bir şahsiyet de *Gog* yani *Ye'cuc*'dur. Ancak Yahudi ve Hristiyan tefsirlerinin görüşlerine göre Türk ırkı bu üç isme aynı anda dayandırılmış oluyordu. Hazarlara ait Yahudi vesikalarında ise Türkler *Tiras* ismine dayandırılıyordu. Anlaşılan Tevrat etnografyasında Türk ırkı her biri farklı kaynağa dayanan *Togorma*, *Tiras* *Ye'cuc* ve *Me'cuc* gibi dört muhtelif isme isnat edilmişti²¹⁵.

Danişmend'e göre Türklerin Asya ve Avrupa'daki büyük istilalarından dolayı Doğu ve Batının tüm mağlup milletleri bu istilaları *Ye'cuc* ve *Me'cuc* akınları olarak değerlendirilmiştir. Danişmend'in ifadesiyle *Ye'cuc* ve *Me'cuc* gibi meçhul kavimlerin özellikle Yahudilerce Türklere isnat edilmesinin en önemli sebebi *Hazlıkay Kitabı*'nda Allah'ın bu meçhul gruplara zafer vaatleri olmasıdır²¹⁶. Danişmend'e göre *Hazlıkay*'ın tefsiri doğuda ve batıda asırlarca icat edilen korkunç tasvirlerin Türklere izafe edilmesine neden olmuştur. Bilhassa Hristiyan-Latin edebiyatında, yazarlar hayallerindeki "*yamyam*" "*canavar*" gibi çirkin sıfatları Türklere yakıştırmışlardır. İslam'dan sonra İsrail efsanelerinin etkisinde kalan Arap müelliflerde milli

²¹² Danişmend, "17. Asırda Bir Türk Irkçısı", s.125.

²¹³ Josephus Flavius (Kudüs MS. 37- öl.100) Yahudi tarihçi eski bir rahip ailesindendir. Roma valisi Felix'in sürgün ettiği Yahudilerin davasını Roma'da savundu ve 64'de Neron'un eşinin desteği ile kazandı. Ancak 66'da tekrar çıkan ayaklanmalar çıkınca Flavius başına geçti. Kudüs'ün kuşatılmasında Romalıların yanında yer aldı. Yunanca yazılan eserlerinden günümüze kalanlar şunlardır: *Peri Ttu İudaiku Polemu* (Yahudi Savaşı Üstüne) *İudaiku Arkhaiologian* (Yahudi Arkeolojisi). *Meydan Larousse* (Büyük Lügat ve Ansiklopedi) İSTANBUL 1973,C.4, s.720.

²¹⁴ Danişmend, "17. Asırda Bir Türk Irkçısı", s.125.

²¹⁵ Danişmend, "17. Asırda Bir Türk Irkçısı", s.125-126.

²¹⁶ Danişmend, "17. Asırda Bir Türk Irkçısı", s.126.

duygularının etkisiyle *Ye'cuc ve Me'cuc'u* Türk ırkına isnat etmişlerdir. Arap müfessirlerin Türk ırkı hakkındaki iddiaları bu hurafe dairesinin içinde oluşmuştur²¹⁷.

Tevrat'ta geçen Türklere istinat edilmiş bu isimlerden sadece *Ye'cuc ve Me'cuc* Kur'an'ı Kerim de geçmektedir fakat Tevrat'taki gibi bir şahsa değil birer kavme işaret edilmiştir. Kur'an da bahsi geçen bu kavim Kehf Süresi'nin 83- 101. ayetler arasında (toplamda 19 ayetten oluşan) Zülkarneyn'e ait bir bahistir²¹⁸.

Kur'an da iki dağ arasında bırakılan bu kavmin dilinin anlaşılmaı olduğu ifade edildiği için ashabdan İmam Khazin *Ye'cuc ve Me'cuc'u* Türk ırkına isnat etmiştir. Khazin'e göre Türkler hiçbir dil bilmemektedir ve onların dilini de başka kimse anlamamaktadır. Khazin'in bu bahsi ile İslam tarihinde de ilk defa Türk bahsi geçmiştir²¹⁹.

Danışmend, Arap tefsirlerinde Türk sayılan *Ye'cuc ve Me'cuc* kavimleri hakkındaki anlayışları akla ve ahlaka aykırı, hurafeler olarak değerlendirmiştir. Danışmend'in ifadesine göre İmam Khazin gibi birkaç Arap müfessir daha *Ye'cuc ve Me'cuc'u* Türk kabul etmiştir²²⁰.

Danışmend'in dikkat çektiği bir başka husus ise eski doğu ve batı milletlerinin Türk ırkını bir yamyam hatta canavar şeklinde göstermiş olması, öyle ki kendi ölüleri de dâhil birçok canlıyı kuşu, böceği ve hayvanı yedikleri iddialarıdır. Antakya Yahudi Patriği Süryani Mikail de birçok müfessir gibi Türk ırkının gıdalarını temin ederken hiçbir kaidelerinin olmadığını canlı veya cansız her şeyi yediklerini hatta insan ve hayvan ölülerini yediklerini iddia etmiştir. Danışmend'e göre bu iddialar Türk ırkına karşı kasıtlı bir düşmanlık neticesinde uydurulmuş dayanağı olmayan hurafelerdir. Kaldı ki ona göre eski Türkler değil atalarının cesetlerini yemek onları tanrılaştırarak asırlarca onların ruhlarına ibadet edecek kadar ölülerinin ruhlarına saygılıdır²²¹.

Ye'cuc ve Me'cuc kavimleri Türklerden başka Turan ve Hint-Avrupa milletlerine de (İskitler, Alanlar, Hazarlar ve Hun'lar gibi) isnat edilmiştir. *Ye'cuc ve Me'cuc* hakkında Danışmend'in bir başka eleştirisi ise Türk medreselerinde yetişen “*kamus*” tercümanı Asım

²¹⁷ Danışmend, “17. Asırda Bir Türk Irkçısı”, s.127.

²¹⁸ Danışmend, “17. Asırda Bir Türk Irkçısı”, s.127-128.

²¹⁹ Danışmend, “Vânî Efendi Nazariyesi” s.2; Danışmend, “17. Asırda Bir Türk Irkçısı”, s.128.

²²⁰ Danışmend, “17. Asırda Bir Türk Irkçısı”, s.128.

²²¹ Danışmend, “17. Asırda Bir Türk Irkçısı”, s.128-129.

Efendi gibi Türk müfessirlerinin Arap âlimlerinin bu hurafeleri olduğu gibi almalarına, bu hayali vasıfları Türklere isnat etmelerine tepkisiz kalmalarına yöneliktir²²².

Danışmend Türk ırkına kasıtlı olarak hayali ve korkunç yakıştırmalarda bulunana Arap âlimlerini, kendi dindaşları olan Türkler aleyhinde din düşmanı cemaatlerin hurafelerini abartarak Türklere isnat ettikleri için eleştirirken, Türk ırkının İslam âlemini doğu ve batı milletlerine karşı müdafaa ettiklerini önemle belirtmiştir²²³.

F-ALİ SUAVİ'NİN TÜRKÇÜLÜĞÜ

Ali Suavi Tanzimat'ın ilan edildiği yılda dünyaya gelmiş ve 17. yüzyılda Osmanlı Devletinin Gerileme Dönemi içinde yaşamış bir aydındır. Osmanlı Devleti bu yüzyılda Avrupa'nın üstünlüğünü savaş meydanında kabul etmeye başlamış ve askerî anlamda ıslahatlara önem göstermiştir. Yenileşme döneminde Batı tarzında İstanbul'da açılan mektepler Batılaşma hamlesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Batılı Devletler Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin ezildiğini öne sürerek Osmanlı hükümetini Tanzimat Fermanını ilan etmek zorunda bırakmışlardır. Açılan bu okullarda Batılı hocaların yabancı dille verdiği dersler Osmanlı gençleri, aydınları ve kamuoyunda farkındalık yaratmaya başlamıştır. Özellikle Tanzimat'tan sonra Batının her alanda etkisi görülmeye başlamıştır. Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu olumsuz tablo karşısında Avrupa'da Mutafa Fazıl Paşa önderliğinde bir grup aydın *Yeni Osmanlılar Cemiyeti (Jön Türkler)*ni kurmuştur. Bu cemiyet Osmanlı devletinin mevcut siyasal durumunu düzeltmesi için gerekli reformlardan, millet meclisinin kurulması gerektiğinden ve laiklik gibi birçok meseleye Avrupa'da basın yoluyla dikkat çekmiştir. Bu dönemde Namık Kemal, Ziya Paşa, Kani Paşazade Ahmet Rıfat Bey, Eski Postacı Ağâh Efendi, Necip Paşa Torunu Mehmet Bey, Kemal Bey, Nuri Bey ve Reşad Bey gibi Mustafa Fazıl Paşa'nın etrafında toplanan aydınlarda biri de Ali Suavi'dir.²²⁴

Ali Suavi ²²⁵ile ilgili olarak döneminin aydınları birbirinden farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Namık Kemal, Abdülhak Hamit ve Ebuzziya'nın ondan bahsederken

²²²Danışmend, "Vânî Efendi Nazariyesi" s.2; Danışmend, "17. Asırda Bir Türk Irkçısı", s.133.

²²³Danışmend, "17. Asırda Bir Türk Irkçısı", s.137.

²²⁴Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, İstanbul 1994, s.15-14.

²²⁵Ali Suavi Çankırı'nın Viranşehir nahiyesine bağlı Çay köyünden İstanbul'a gelip kâğıt ticareti ile uğraşan Hüseyin Efendinin oğludur. 1839'da İstanbul'da dünyaya gelmiştir²²⁵. İlköğretimini Davutpaşadaki Rüştîyede tamamlamış ve Şehzadebaşı Camii'nin medresesinde din ve genel kültür eğitimi almıştır. İstanbul'da bir askerlik şubesinde kâtip olarak başladığı görevine 3 yıl devam etmiştir. 1858'de Simav'da Kuşçu Medresesinde ve sonra Bursa'da rüştiyede hocalık yapmıştır. Sofya ve Filibe'deki idari görevi esnasında Yeşiloğlu Cami'de verdiği saray karşıtı vaazlardan dolayı mülki idare amiri Ali Bey ile araları açılmış ve görevden alınmıştır. Falih Rıfkı Atay, *Baş Veren İnkılapçı (Ali Suavi)*, İSTANBUL 1997, s.9; Ahmet Kayhan İnan, "Radikal Ama Temkinli Bir

“Şarlattan, mağrur, cahil, maskara, edepsiz.” ifadelerini kullandıkları bilinmektedir. Abdülhamit dönemi bahriye nazırı Eğinli Said Paşa da Ali Suavi hakkındaki olumsuz konuşmaları Bursalı Tahir Bey’in dostlarından nakledilmiştir. İbnül Emin Mahmut Kemal, Suavi hakkında “*kötü ve küfre müstahak*” derken İsmail Habib farklı eserlerinde ondan hem övgüyle hem de yergi ile bahsetmiştir. Doktor Recai Okadan Suavi’yi “*hürriyet aşığı*” olarak nitelendirmiştir. Yine İbrahim Alâettin, Suavi’den bahsederken “*fikri ve siyasi hayatımızın çok mühim ve meşhur şahsiyetlerinden, zamanın önemli müelliflerinden, ilk Türkçülerden*”olduğunu dile getirmiştir. Ali Suavi’yi takdir eden bir başka isimde Muallim Cevdet’tir. Türk aydınları arasındaki Suavi ile ilgili fikir ayrılıklarına Avrupalı yazarlar arasında da rastlamak mümkündür. Örneğin Paul de Regia Ali Suavi’yi bir yandan zekâsını överken diğer taraftan ise “*kaba softa*” diyerek eleştirmekte, Gilles Roy ise “*müteheyyiç ve meczup bir softa*” diye bahsetmektedir. İsmail Hâmi Danişmend, Türkçülük tarihinde hem meleğe hem şeytana benzetilen Ali Suavi’yi tarif ederken “*Türkçülük tarihimizin muhteşem siması.*” olarak ifade etmiştir²²⁶.

Danişmend’e göre hakkında bunca ihtilaf olan Ali Suavi’nin asıl önemli yönü Türkçülüğdür²²⁷. İsmail Hâmi, Ali Suavi’nin Türkçülüğünü anlamak için önce ihtilalciliğini anlamak gerektiğini savunmuş ve onun ihtilalciliğini tarif ederken; “*anadan doğma bir*

Yenilikçi: Ali Suavi’nin Dil Tezi Üzerine Görüşleri”, *Gazi Üniversitesi Türkçe Araştırmaları Akademik Öğrenci Dergisi*, Sy.2, Nisan 2012, s.37.

1866’da İstanbul’a geri dönen Ali Suavi, Şehzadebaşı Cami ’de verdiği vaazlar ile halkın sevgisini kazanmıştır. 1867’de *Muhbir* isimli gazetede yazarlık ve gazetecilik kariyeri başlamıştır. Suavi *Muhbir*’de kaleme aldığı yazılarında, başta eğitim olmak üzere o günkü Osmanlı toplumunun sosyal sorunlarını ele almış ve zaman zaman hükümeti de eleştirmekten geri durmamıştır. Suavi, gazetenin 32. sayısında yayınlanan siyasi makalesinden dolayı hükümetin tepkisini almıştır. 1 Mart 1867’de yazdığı makaleden dolayı gazete bir ay süreyle kapatılmış ve bir müddet sonra Suavi, Kastamonu’ya sürülmüştür. Hüseyin Çelik, *Ali Suavi*, ANKARA 1993, 9-12.

1869’da Suavi Avrupa’ya kaçarak Mısırlı Mustafa Fazıl Paşave Genç Osmanlıların arasına katılmıştır. Londra’da *Muhbir*, Paris’te *Ulum* gazetelerini yayınlamıştır. Suavi *Muhbir*’in çıkış amacını iki noktada toplamıştır. Birincisi Osmanlı’nın eğitim ve medeniyette ileri gitmelerini sağlayacak yeni fikirleri serbestçe yazmak, ikincisi ise Müslümanlar hakkında Avrupa’nın yanlış algılarını düzeltmektir. Suavi *Muhbir*’de Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu durumun sebeplerini ve çarelerini bütün detayları ile ortaya koymaya çalışmıştır. Yine bu gazetede Osmanlı Devleti için bir parlamentonun gerekliliğine dikkat çekmiş ve bunu İslami *meşveret* kavramı ile açıklamak istemiştir. Gazete yasaklama, takip ve her türlü engele rağmen yurt içinde ve yurt dışında oldukça ilgi görmüştür. Özellikle İngiliz basını tarafından Suavi’nin yazıları tercüme edilerek yayınlanmıştır. Falih Rıfkı Atay, *Baş Veren İnkılapçı (Ali Suavi)*, İstanbul 1997, s.10-11; Çelik, *Ali Suavi*, s.22-25.

Suavi 1869 yılının Temmuz ayından itibaren Paris’te *Ulum* gazetesini yayınlamaya başlamıştır. *Ulum* Suavi’nin kendi el yazısı ile yazılmış ve dağıtımı kolay olsun diye küçük bir ebatta basılmış ve 25. sayıda kapanmıştır. *Ulum* gazetesi ansiklopedik nitelikte bir yayın olup; tarih, coğrafya, din, sosyoloji, felsefe, pedagoji, hukuk, siyaset gibi çeşitli alanlarda makaleler yayınlanmıştır. Suavi, İstanbul’a döndüğünde *Basiret* gazetesinde çalışmış ve Galatasaray Lisesi müdürlüğüne getirilmiştir. Fakat Abdülhamit tarafından bir süre sonra görevden alınmıştır. Suavi Abdülhamit’i tahttan indirip onun yerine tahta gittiği V. Murad’ın geçmesini istiyordu. Suavi Filibe muhacirlerinden oluşan birkaç yüz kişilik bir grupla Çırağan Sarayını kuşatıp içeri girerek V. Murad’ın dairesine ulaşmayı başarır. Ancak dışarı çıkarken Binbaşı Hasan ağa tarafından öldürülmüştür. Midhat Cemal Kuntay; *Sarıklı İhtilalci*, İSTANBUL 1946, s.162-163; Atay, *Baş Veren İnkılapçı*, s.10-11.

²²⁶ İsmail Hâmi Danişmend, “Ali Suavi’nin Türkçülüğü I”, *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1941, s.2.

²²⁷ Danişmend, “Ali Suavi’nin Türkçülüğü I”, s.2.

ihtilalci”olduğuna, ihtilalcilik için doğmuş ve onun için yaşamış bir şahsiyet olduğuna dikkat çekmiştir²²⁸. Danişmend’e göre Suavi’nin fikri eğilimlerinin en önemli belgeleri “*ateşten bir el ve alevden bir kalemle*” yazdığını söylediği Paris’te çıkarılan ve ilk iki sayısını kendi el yazısıyla yazdığı *Ulum* gazetesidir²²⁹.

Danişmend’e göre Ali Suavi’nin gazetede kendinin de dâhil olduğu “*Yeni Osmanlılar Cemiyeti*” ile ilgili olarak yazdığı 40 sayfalık “*Yeni Osmanlılar Tarihi*”, aslında Suavi’nin kendi tarihidir. Öyle ki bu yazısında kendi ailesinden, babasından bahsederken ve babasının dürüst, sadık ve haksızlığa tahammülü olmayan bir şahsiyeti olduğunu dile getirmiştir. Ali Suavi’nin ailesinden gördüğü bu ahlaki özellikler Danişmend’in ifadesiyle onun ilim, siyaset hayatının her safhasına tesir etmiştir. Öyle ki eğitim gördüğü medresenin skolastik düşünce tarzına karşı çıkmış, Arapça eğitim aldığı halde Arap kültürü karşısında Türk kültürünü savunmuş, bir İslam hukukçusu olmasına rağmen yeri geldiğinde İslam hukukuna karşı çıkarak “*laikliğin*” ilk temsilciliğini yapmıştır. Danişmend’e göre tüm bunlardan dolayı Ali Suavi’nin Türkçülüğü, döneminin Osmanlıcılığı ve İslamcılığına karşı bir tepki olarak düşünülebilirdi²³⁰.

Danişmend Suavi’nin kişiliğini anlatırken, ihtilalciliğini, dünyanın tüm ihtilalcilerinden daha samimi ve menfaatten yoksun bir ihtilalcilik olarak değerlendirmektedir. Bunun delili ise ihtilal dönemlerinde ihtilalcilerin çıkar ve beklentilerinin Suavi’de görülmemesi, daha da önemlisi dünyanın en büyük ihtilal dönemlerinde gruplarla devrim yapıldığı halde Ali Suavi tek başına mücadele vermiş bir ihtilalci olmasıdır²³¹.

Çağdaşları Ziya Paşa, Namık Kemal ve Kâni Paşazâde, Rıfat Bey gibi şahsiyetler Suavi’nin en şiddetli düşmanlarıydı. Oysaki bu kişiler Suavi ile beraber Paris ve Londra’da çalışmış *Yeni Osmanlılar* cemiyetinin üyeleridir. Hatta Namık Kemal ve Ziya Paşa ile birlikte Avrupa’ya gitmiştir. Fakat ne var ki bu üç fikir adamı çıkarları, fikir ve mizaç farklılıklarından dolayı yollarını ayırmış ve birbirine düşman olmuşlardır²³².

Fransızların *Jön Türkler* adını verdiği “*Yeni Osmanlılar*” cemiyetinin reisi milyoner Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa, bu cemiyetin ileri gelenlerini Avrupa’ya davet etmiş ve İstanbul Hükümeti aleyhinde yayın yapmaları için yüksek maaşlar tahsis etmiştir. Fakat bir süre sonra İstanbul Hükümeti ile anlaşmaya başlamış hatta kabineye girmiş ve İstanbul’a gitmiştir.

²²⁸ İsmail Hâmi Danişmend, “Ali Suavi’nin Türkçülüğü II”, *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1941, s. 2.

²³⁰ Danişmend, “Ali Suavi’nin Türkçülüğü II”, s.2.

²³¹ İsmail Hâmi Danişmend, “Ali Suavi’nin Türkçülüğü III”, *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1941, s.2.

²³² Danişmend, “Ali Suavi’nin Türkçülüğü III”, s.2.

Bununla birlikte iki taraflı bir siyaset izlemiş hem İstanbul Hükümeti ile ilişkilerini sıcak tutmuş hem de *Yeni Osmanlılara* verdiği maddi desteğine devam etmiştir. Bu durum karşısında Ali Suavi, Mısırlı Paşa'dan maaş almayı doğru bulmayarak tepki gösterirken, Namık Kemal tam aksini savunmuş ve aralarındaki fikir ayrılıkları başlamıştır. Namık Kemal böyle düşünmüyordu çünkü birtakım haklı delilleri vardı. Fazıl Paşa'nın *Yeni Osmanlılara* karşı yazılı taahhütlerine sadık kaldığını savunuyordu. Ali Suavi ise *Ulum* gazetesindeki yazılarında hem Fazıl Paşa'nın cemiyetten ayrıldığını hem de hâlâ kendisinden aylık alan cemiyet mensuplarının listelerini yayımlamıştır²³³.

Bu listede adı geçenlerden bazıları Kani Paşazade Ahmet Rıfat Bey, Eski Postacı Ağâh Efendi, Necip Paşa Torunu Mehmet Bey, Kemal Bey, Nuri Bey, Reşad Bey, Mısırlı Abdullah gibi isimler Fransa'da olup Fazıl Paşa'dan maaş alanlardı. Danişmend'e göre Suavi'nin şiddetli bir heyecan ile yayınladığı bu listedeki adı geçen isimler (Fazıl Paşa ile taahhütnamelerine dayanarak) kendilerini haklı gördükleri için Suavi'ye, deli, meczup, aptal, cahil, maskara gibi yakıştırmalarda bulundular. Fakat Danişmend hakkında her türlü çirkin söylemde bulunulan Ali Suavi için sadece menfaat düşkünü diyemediklerini de önemle vurgulamaktadır²³⁴.

Danişmend'in ifadesiyle Ali Suavi daha gençlik yıllarından itibaren zulme ve zalime karşı isyan etmiş, daima ölüm riski ile yaşamış ancak menfaatlerini düşünmeden fikirlerini samimi bir şekilde dile getirmiştir. Nitekim fikir yolundaki bu feragat ve samimiyetinin en açık delili de fikirlerini canından önde bilerek hayatını bu uğurda kaybetmiş olmasıdır. Danişmend'in Suavi'nin ölümüyle ilgili tenkidi ise Suavi'nin yanlış değerlendirilmiş ve anlatılmış olmasıdır. Zira Türkler arasında Mahmut Celalettin Paşa ve Avrupa'da Gilles Roy Paul de Ragla gibi yazarlar Suavi'yi mevkii hırsı ile delice bir harekete atılmış gibi göstermişlerdir. Oysaki Suavi'nin Çırağan Vakasındaki tek amacı Sultan Murad'ı kurtarıp tekrar tahta geçirmektir²³⁵.

Ali Suavi dönemin önemli bir sorunu olan Ayestefanos Anlaşması'nı eleştirirken Türk hâkimiyetini Avrupa'dan söken ve İran sınırına Doğu illerini de dâhil ederek Anadolu'nun varlığını tehdit eden bir facia olarak değerlendirmiştir. Suavi'ye göre bu faciadan sonra İstanbul sokaklarını doldurmaya başlayan sefil muhacirlerin tek sorumlusu da Abdülhamit'ten başkası değildir. Suavi *Ulum* gazetesinde durumu değerlendirirken Ayestefanos anlaşmasının kesin

²³³Danişmend, "Ali Suavi'nin Türkçülüğü III", s.2.

²³⁴Danişmend, "Ali Suavi'nin Türkçülüğü III", s.2.

²³⁵İsmail Hâmi Danişmend, "Ali Suavi'nin Türkçülüğü IV", *Cumhuriyet*, 15 Ekim 1941, s.2.

olmadığını Abdülhamid'in ise bir zalim olduğunu, Sultan Murad'a zulmettiğini, yapılması gerekenin zalimi tahttan indirip mazluma teslim etmek gerektiği şeklinde açıklamıştır²³⁶.

Danişmend'e göre Çırağan Vakası ile ilgili en dikkate değer belge Mabeyn Müşir'i ve ayrıca Bahriye Nazırı Eğinli Sait Paşa'nın "*Hatırat*"ındaki bölümdür. Paşanın kendi el yazısıyla kaleme aldığı bu hatırat 240 sayfalık 7 defterden oluşmaktadır. Özellikle Suavi olayından sonra Paşa, nazırlıktan ve Mabeyn Müşirliğinden alınarak uzun yıllar İstanbul'dan ve siyasetten uzak tutulmak istenmiştir²³⁷. Sait Paşanın hatıratında Ali Suavi'nin olayının gerçekleştiği 8 Mayıs 1877 tarihi uzun uzun anlatılmaktadır. Said Paşa olayın gerçekleştiği gün Rusya elçisi ile padişahın huzurundayken Karîn-i Sâni (ikinci mabeyinci) Osman Bey'in telaşla gelerek ahalinin sarayı bastığını ve Sultan Murad'ı tahta geçireceklerini haber vermesi üzerine Padişah hareme giderken Paşa da kılıcını kuşanarak onu takip ettiğini ve haremini korumaya alındığı nakledilmiştir. Paşa'nın hatıratına göre sarayın bahçesine bir taburdan fazla asker gelmiştir. Bu askerlerin bir bölümünün bahçenin dışından diğer bir bölümünün de deniz tarafından gelebilecek saldırılara karşı görevlendirildiğini, birer bölümünde Topkapı, Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarını korumaları için gönderildiğini ifade etmiştir²³⁸.

Said Paşa'nın ifadesine göre Padişah yanından ayrılmasını istemeyerek görevini yanında yapmasını istemiştir. Olaylar Beşiktaş karakolluğundan Hasan Paşa'nın müdahalesi ile bastırılmıştır. Yakalananlar arasından Yıldız sarayına götürülenlerin çoğunluğu Filibe muhacirlerinden olup başkanlarının da Ali Suavi olduğu ifade edilmiştir. Çırağan'ın Paşa dairesi kapısına birkaç yüz muhacir ile gelen Ali Suavi saraya girmeyi başarmış ve Sultan Murad'a; "*Aman Efendim gel bizi Moskoflardan halas et!* " diyerek tahta geçirmek istemiştir. Bu esnada içeri giren zabıtlar Ali Suavi ve yanındaki yirmi üç kadar kişiyi öldürmüşlerdir²³⁹.

Mahmud Celaleddin Paşa'nın ifadesine göre ise Suavi, Filibe muhacirlerinden Ahmet Paşa adlı birinin vasıtasıyla muhacirleri kazanmış, olayın gerçekleştiği gün topladığı muhacirler ile Kuzguncuktan Çırağan'a gelmiştir. Suavi'nin ölümüyle ilgili olarak Danişmend'in en çok itibar ettiği bilgi, Abdülhamit'in son seraskeri Rıza Paşa'nın oğlu olan Ziya Emiroğlu'nun babasından naklettiği bilgilerdir. Bu bilgilere göre Suavi'yi bizzat Hasan Paşa sopa ile öldürmüş ve bu sopayı Beşiktaş Karakolundaki odasının duvarına asarak vefatına kadar orada sergilemiştir. İstanbul Belediye Meclisi İkinci Reisi Abdülkadir Karamürsel de bu sopayı

²³⁶Danişmend, "Ali Suavi'nin Türkçülüğü IV", s.2.

²³⁷Danişmend, "Ali Suavi'nin Türkçülüğü IV", s.2.

²³⁸Danişmend, "Ali Suavi'nin Türkçülüğü IV", s.2.

²³⁹Danişmend, "Ali Suavi'nin Türkçülüğü IV", s.2.

duvarında gördüklerini ifade etmiştir. Danişmend'e göre ise *Çırağan Vakasının* bizi ilgilendiren en önemli yönünü Türkçülük tarihinin en kıymetli isimlerinden biri olan Ali Suavi'nin idealleri yolunda can vermiş bir milliyet şehidi olmasıdır²⁴⁰.

Danişmend'e göre Ali Suavi Türklerin; “*Kırkanbar ya da ayaklı kütüphane*” dedikleri bilim adamlarından biri hatta belki de en sonuncusuydu. *Ulum* gazetesinde hem bilinen eserlerin konularında hem de kendimakaleleri ile çeşitli konuları ele almıştır. Tarihten coğrafyaya, iktisattan hukuka, ilahiyattan, dil, siyaset ve edebiyata çok geniş bir ilmi yelpazeye sahiptir. Öyle ki ansiklopedi neşrine dahi teşebbüs etmiştir. Ancak Suavi'yi Doğulu Ansiklopedistlerden ayıran en temel fark medresenin skolastik sistemine karşı cephe almış olmasıdır. Böylece Doğu ilmini Batı kültürü bakımından incelemeye çalışmış hatta İslam fikhını dahi bu anlayışla değerlendirerek eleştirmiştir²⁴¹.

Suavi, döneminin dinî anlayışına karşı da laiklik taraftarı bir anlayış içinde olmuş, hatta Türkçülük, Halkçılık ve Cumhuriyetçilik fikirlerine karşıda inkılapçı ve ihtilalci bir anlayışla yaklaşmıştır. Bu nedenle Danişmend Ali Suavi'nin teokrasiye karşı laikliği, Osmanlıcılığa karşı Türkçülüğü, mutlakiyete karşı halkçılığı ve saltanata karşı cumhuriyeti savunmasındaki temel anlayışı fark edebilmek için öncelikle Suavi'nin Türkçülüğünü oluşturan laiklik, halkçılık ve cumhuriyetçiliğin anlaşılması gerektiğini ileri sürmüştür²⁴².

Suavi hilafet ve mutlakiyet ile ilgili meseleleri ele alırken hilafetin ne yıkılmasına nede muhafazasına taraftar olmuştur, çünkü onun nazarında “*hilafet*” isminde bir müessese zaten yoktur. Suavi'nin *Ulum* gazetesindeki yazılarına bakıldığında Peygamberimizin hilafet isminde bir makam tayin etmediğini ileri sürmüştür. Ayrıca halife kelimesinin Hz. Ebu Bekir'e ait halef manasından bir unvan olduğunun altını çizmiş veböylece Abdülaziz'in hilafetini reddetmiştir. Suavi'ye göre halife, imam ya da padişah unvanı ne olursa olsun Peygamber efendimizin vekili değildir²⁴³.

Danişmend'e göre Suavi mutlakiyet karşısında da cephe alarak Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi cumhuriyetçi bir çizgide fikirlerini savunmuştur. Suavi'nin İslam'ın bidayet vasıtasıyla cumhuriyet ile yönetildiği ifadesi bu görüşlerine kanıt olabilir. Suavi “*Demokrasi*” adlı makalesinde meseleyi şöyle ele alır; “*Memlekeîn kıtaât-ı muhtelifede parça parça olması*

²⁴⁰Danişmend, “Ali Suavi'nin Türkçülüğü IV”, s.2.

²⁴¹İsmail Hâmi Danişmend, “Ali Suavi'nin Türkçülüğü V”, *Cumhuriyet*, 30 Ekim 1941, s.2.

²⁴²Danişmend, “Ali Suavi'nin Türkçülüğü V”, s.2.

²⁴³Danişmend, “Ali Suavi'nin Türkçülüğü V”, s.2.

ve vüs'ati ve elsine ve âdât ve edyan-ı muhtelif ashâbı akvâm-ı kesîre ile meskûn bulunması hep demokrasi ve müsâvât önünde birer seddir²⁴⁴. ”

Bu nedenle de mutlakîyet yerine meşrutîyeti *usulü meşveret* dediği parlamento sistemini ister. Zira onun için bu cumhuriyete ilk adımdır. Danişmend'e göre Ali Suavi'nin bütün bu fikirleri o döneme göre alenen bir ayaklanma demektir. Osmanlıcılık fikri teokrasi, hilafet ve mutlakîyet gibi kurumlar ile birlikte varlığını sürdürmektedir. Suavi bu müesseselere karşı laiklik, cumhuriyet ve meşrutîyet ile Türklük ve Türkçülük bayrağını açmıştır²⁴⁵.

Ali Suavi'nin Türklük ve Türkçülükle ilgili eserlerini inceleyen Danişmend bu konuda birkaç kitap ve makalesinin olduğunu tespit eder ve bugün Suavi'nin Türkçülük ile ilgili elimizdeki en önemli eseri 1873'de Paris'te neşrettiği “ *Hive*” dir. Fakat Danişmend'e göre hiç basılmadığı için elimizde nüshası olmayan “*Tahariyat-ı Suavi Âli Tarihî Türk*” adlı eseri Türkçülük tarihimiz için çok daha önemlidir. Yine Suavi'nin “ *Kayd-ül Mevcut*” ve “*Sayd-ül Mefkut*” adlı eserleri Doğu ve Batı kültürlerini karşılaştırarak Osmanlı Devletinin dünya siyasetindeki önemini anlatan kıymetli bir eserdir. Danişmend, Suavi'nin bu basılmamış eserlerinin yazma nüshalarının ortaya çıkarılmasının Türkoloji tarihimiz için büyük bir kazanç olacağı kanaatindedir. Öte yandan Danişmend 'in tespitine göre literatürde ilk Genel Türk Tarihi ile ilgili eser Müşir Süleyman Paşa'nın *Tarih-i Âlem* adlı eseri olarak bilinse de aslında Ali Süavi'nin *Ulum* gazetelerindeki Türklük ile ilgili makaleleri Süleyman Paşa'nın eserinden çok daha öncedir²⁴⁶.

Danişmend'e göre Süleyman Paşa ile Ali Suavi'nin Türk tarihi ile ilgili görüşleri arasında önemli farklar vardır. Süleyman Paşa Türklerin dünya tarihindeki rolünü sadece askeri bir hareketten ibaret görürken, Suavi Türk tarihini askerlikten ziyade *kültür ve medeniyet* açısından değerlendirmiştir. Suavi'nin bu bakış açısının delilleri de *Ulum* gazetesindeki konuyla ilgili makaleleridir²⁴⁷.

Danişmend'in ifadesiyle Suavi, Türklüğü sadece Osmanlılar ve Müslüman Türklerden ibaret görmeyerek kollara ayrılmış büyük bir toplum olarak değerlendirmiştir. Suavi Türklüğü

²⁴⁴Danişmend, “Ali Suavi'nin Türkçülüğü V”, s.2.

²⁴⁵Danişmend, “Ali Suavi'nin Türkçülüğü V”, s.2.

²⁴⁶İsmail Hâmi Danişmend, *Ali Suavi'nin Türkçülüğü*, İstanbul 1942, s.24.

²⁴⁷Danişmend, *Ali Suavi'nin Türkçülüğü*, s.24-25.

ırk, din ve genel kültür olarak üç temelde incelemiştir. Danişmend Suavi'nin bu 3 tezini şöyle açıklamıştır²⁴⁸.

1-İrk: Türk ırkı askeri, medeni ve siyasi rolleri itibarıyla bütün ırklardan üstün ve eski bir ırktır. Danişmende göre Suavi bu hususta Kont De Gobinequ'nun *Gobinizim* adı verilen antropoloji ve tarih anlayışındaki ırkların medeni kabiliyetlerine göre sınıflandırılması tezinden etkilenmiştir. Öyle ki *Ulum* gazetesinin ilk nüshasından itibaren Türklük ile ilgili meseleleri ırk meselesi olarak değerlendirilmiştir. Fakat Danişmend'e göre Suavi Gobinistlerin Türklerin fikir hayatı olmayan, kaba kahramanlar olarak değerlendirilmesine de tepki göstermektedir. Suavi bu sebeple Türk ırkının kökenini Çin ve Latin kaynaklarına kadar inceleyerek Türk isminin tarihine dikkat çekmektedir. Ayrıca bugünkü gibi tarihte de Türklerin farklı isim ve kollar ile varlıklarını sürdürdükleri hatta Eski Mısır'dan daha köklü bir geçmişe sahip olan bu ırkın sadece askerlik itibarıyla değil kültürel anlamda da en büyük ırk olduğunun belirtmektedir. Suavi'nin fikirlerine göre yazının icadına kadar en önemli kültür ve medeniyet esasları Türk ırkının eseridir²⁴⁹.

2- Dil: Türk dili dünyanın en zengin dilidir. Avrupa'nın en büyük dilleri bile Türk diline nazaran geridedir. Suavi *Ulum* gazetesinde *Lisan-ı Hatt-ı Türk-î* adlı makalesinde Türk dilinin geleceğini savunarak yabancı dillerden Türk diline girmiş kelimeleri dilimiz için tehdit değil zenginlik aksine olarak değerlendirmiştir. Suavi *Osmanlıca* tabirine ise karşı çıkarak; "*Lisan-ı Osmani yoktur. Lisan-ı Türk-î (Türk dili) vardır. Ve bu dil dünyanın en mükemmel dilidir.*"Diyerek düşüncelerini belirtmiştir. Öte yandan Suavi makalesinde Türkçeyi hem Farsça ile hem de Avrupa dilleri ile kıyaslayarak kelime hazinesi bakımından Türkçeyi daha zengin bulmuştur²⁵⁰.

3- Kültür: Türk kültürü dünya kültür tarihinde en büyük rolü oynamış ve özellikle İslam kültürünü meydana getirmiştir. Suavi'ye göre Arapça bir Arap dili değil Türkçe ve Farsçadan etkilenmiş bir İslam dilidir. Aynı şekilde İslam kültürü de Türk Kültürü'nün önemli derecede etkisinde kalmıştır. Suavi "*Türklerin Mesai Zihniyeti*" adlı makalesinde Türklerin İslam kültürüne etkilerini ve Türk ilim adamlarının bu noktadaki çalışmalarını ele almıştır. Suavi Türklüğün kültürel yönüne askeri yönünden daha çok önem göstermiştir²⁵¹.

²⁴⁸Danişmend, *Ali Suavi'nin Türkçülüğü*, s.25.

²⁴⁹Danişmend, *Ali Suavi'nin Türkçülüğü*, s.25-26.

²⁵⁰Danişmend, *Ali Suavi'nin Türkçülüğü*, s.26-27.

²⁵¹Danişmend, *Ali Suavi'nin Türkçülüğü*, s.27.

G-ALİ SUAVÎ'NİN DİL TEZİ VE TENKİTÇİLİĞİ

Ali Suavî'yi döneminin diğer aydınlarından ayıran en önemli özellik onun Türkçe, Türklük ve Türkoloji ile ilgili çalışmalarıdır. O dönemde birçok aydının Türkçenin sorunları ile ilgili çalışmaları olsa da Türkçenin sadeleşmesi, yabancı dillerin etkisinden kendisini kurtarılması üzerine düşünülünce akla ilk olarak Suavi gelmektedir. Çünkü Suavî, diğer pek çok alanda olduğu gibi Türkçe ve dil alanında da kökten bir yenileşmeyi ve cesur adımlar atılmasını savunmaktaydı. Bu nedenle Suavî, Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreçte dil konusunda yapılan pek çok yeniliğin tohumlarını çok daha önceleri *Muhbir* ve *Ulûm* gazetelerindeki yazıları ile Türk fikir dünyasına eken kişidir²⁵².

Ziya Gökalp her ne kadar Türkçülüğün kurucularından sayılsa da Gökalp'ten çok çok önce Türk adının geçmişi ile ilgili ilk yazıları yazarlardan biri Suavî'dir. *Ulum* gazetesindeki “*Türk*” başlıklı makalesinde Türk kelimesinin kökenine ve Türklüğün coğrafyasına dair tespitleri yer almaktadır. Suavî, bahsi geçen yazısında Türk isminin çok eski çağlardan yaşamış bir hükümdarın adından geldiğini belirtir: “*Türk isminin me'hazı hakkındaki ihtilâf ma'lûm. Kavl-i esah bir hanları isminden me'huz olmak zannolunur. Çin müverrihleri birinci Türk hanını yani Tuku nâmiyle yazarlar, mutavassıt ra harfiyle telâffuz olunan ekser kelimelerden Çin lisânında ra sâkıttır, ve bazen lâm'a kalb olunur*”²⁵³.

Suavî alfabe hususunda da pek çok görüş ileri sürmüş ve bu görüşlerini *Muhbir* ve *Ulûm* gazetelerinde farklı zamanlarda kaleme almıştır. O, Arap alfabesinin kesin bir şekilde bırakılarak yeni bir alfabeye geçilmesini savunmamakla birlikte mevcut alfabenin sorunlarının çözümü için yenilenmesinin gerektiğine temas ederek bu hususta aydınların bir an önce harekete geçmesini tavsiye etmiştir²⁵⁴. Öte yandan Ali Suavî, dil konusunda yazdığı ilk yazıdan itibaren bilinçli bir şekilde terimler meselesinin üzerinde durduğu görülmektedir. İstanbul'da çıkan *Muhbir* gazetesinde yazı dizisi halinde yayımlanan fakat yarım kalan “*Ta'rifatü'l-Suavî*” isimli çalışması bir tür siyasî terimler sözlüğüdür²⁵⁵.

Suavi'nin dil tezi şu üç noktada incelenebilir;

1-Türk dilinden uzun cümleler, gereksiz yabancı kelimeler ve gramer kuralları kaldırılarak sadeleştirilmesi gerekmektedir. Danişmend'e göre Suavi'nin dil de bahsettiği sadeleşme bugünkü anlamıyla bir sadeleşme değil fiil bağları ile bağlanmış birkaç sayfalık

²⁵² Ahmet Kayhan İnan, “Radikal ama Temkinli Bir Yenilikçi: Ali Suavi'nin Dil Tezi Üzerine Görüşleri, *Gazi Üniversitesi Türkçe Araştırmaları Akademik Öğrenci Dergisi*, Nisan 2012, Sayı 2, s.41.

²⁵³ Mehmet Kaplan, “Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II”, *Marmara Üniversitesi Yayınları*, İstanbul 1993, s.499.

²⁵⁴ İnan, “Radikal ama Temkinli Bir Yenilikçi”, s.45.

²⁵⁵ İnan, “Radikal ama Temkinli Bir Yenilikçi”, s.47.

cümleleri sadeleştirmektedir. Suavi zincirleme üslupla sıralanan bu cümleleri Türk dilinin olgunlaşmasına engel olacağını ifade etmiştir. Suavi Arap ve Fars kaidelerinin de dilimizden atılmasını istemiştir, çünkü medreselerde Arapça derslerinin Türk kültürünü çok fazla etkilediğini düşünmektedir²⁵⁶.

2- Yapılacak ilmi yenilikler ile Avrupa'nın uluslararası şekilleri kabul edilerek Arapça ve Farsçadan uydurulan Osmanlı yenilikleri kaldırılmalıdır. Danişmend'e göre Suavi makalelerinde ilmi ıslahatlar hakkında da yazmıştır. Suavi Türk diliyle Hint-Avrupa dilleri arasında karşılaştırmalar yapan ilk kişidir. Danişmend özellikle batı ilmi yeniliklerine bu kıyaslamaların etkisinin çok önemli olduğunu ifade etmektedir²⁵⁷.

3- Hutbelerle namaz sureleri Türkçeleştirilmelidir. Suavi ibadetin Türkçeleşebileceği ve namaz surelerinin Türkçe okunabileceği kanaatindedir. Suavi bu tezini ise İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin fetvasına dayanarak namazın Türkçeleşmesi için hutbelerde Arapça yerine Türkçenin kullanılmasını tavsiye etmiştir. Suavi'ye göre hutbenin anlaşılması için Türkçe olması zaruret iken namazda Türkçe yerine Arapça kullanılması ise İslam birliğine riayet demektir²⁵⁸.

Ayrıca Danişmend'e göre Suavi dış siyasette Türk dünyası ve Orta Asya Türkleriyle irtibata geçilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Bu tezini ise *Hive* adlı eserinde uzun uzun anlatırken Osmanlı padişahlarının Türkistan hanlarıyla ittifakına özellikle İran'ın muhalefet ettiğinin vurgulamaktadır. Suavi Türkiye'nin genel bir Orta Asya Türk siyasetini takip etmesi gerektiği kanaatindedir²⁵⁹.

Danişmend'in Ali Suavi ile ilgili dikkat çektiği önemli bir yönü de tenkitçiliğidir. Danişmend, Tanzimat dönemi ve sonrasında ilmi ve edebi eleştirilerin incelenmesiyle büyük bir gelişme kaydedilmediğini, Farsça edatlar, kelimeler ve terkipler gibi teferruatlar ile meşgul olduğunu ifade etmektedir. Tanzimat dönemi ve sonrasında eleştirilen eleştirmenler ve yazarların çoğu asırlarca ayrıntılı kelime çeviren yorumcuların etkisinden kurtulamamıştır²⁶⁰. Danişmend bu hususta Namık Kemal'in "*Tahrib-i Harâbat*" adlı eserinin iyi bir örnek oluşturacağı görüşündedir. Danişmend'e göre bu durumun asıl sebebi Tanzimat kültürünün

²⁵⁶ Danişmend, *Ali Suavi'nin Türkçülüğü*, s.29.

²⁵⁷ Danişmend, *Ali Suavi'nin Türkçülüğü*, s.30.

²⁵⁸ Danişmend, *Ali Suavi'nin Türkçülüğü*, s.31.

²⁵⁹ Danişmend, *Ali Suavi'nin Türkçülüğü*, s.32.

²⁶⁰ İsmail Hâmi Danişmend, "Ali Suavi'nin Münekidliği", *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1942, s.2.

Avrupa tenkit usullerini tamamen anlayamamış olmalarıdır. Fakat bu devirde tenkit hususunda istisna tek isim Tanzimat döneminin çok yönlü aydını Ali Suavi'dir²⁶¹.

Suavi'nin eleştirilerinde en dikkat çeken nokta, tenkit hususunda batı yöntemlerinin etkisidir. Suavi'de klasik bir yorumcunun ya da eleştirmenin zihniyeti veya o dönemin üstatlarının asabiyet ve kibirliliği yoktur. Bunun en açık ispatı onun Paris'te yayımladığı *Ulum* gazetesinde bastığı resimlerin İstanbul'da büyük yankı uyandırmasıdır. Kendisinden bu konu ile ilgili açıklama yapması istenmiş ve Ali Suavi, yaptığı açıklamada resim konusundaki görüşlerini kanıtları ile birlikte sunmuştur. Suavi, Emeviler'in Kudüs'te yaptırdığı "*Timsal-i Nebi*" caminin kapısını Hz. Peygamberin heykeli ile süslendiği, *Humus Camide* insan figürünün olduğu, Abdülmelik'in sikkelere kendi resmini bastırdığı, Abbasi Halifesi Mansur'un yaptırdığı "*Eyvân-ı Mansur*" un kubbesinde süvari heykelinin bulunduğu gibi İslam tarihinden birçok örnekle meseleyi açıklamaktadır. Suavi'nin açıklamaları dönemin diğer yorumcuları gibi değildir. Çünkü Suavi görüşlerini Arapça metinlerden anlam çıkarmaya değil ilmi delillere dayandırılmıştır. Danişmend'e göre Suavi'nin bu tavrı, batının tenkit metotlarını benimsediğinin ve görüşlerinin ilmi delillere isnat etmiş gerçek bir fikir adamı olduğunun kanıtıdır²⁶².

---

²⁶¹Danişmend, "Ali Suavi'nin Münekidliği", s.2.

²⁶²Danişmend, "Ali Suavi'nin Münekidliği", s.2.

III. BÖLÜM

TÜRK DİLİ, EDEBİYATI VE TARİHİ

A- KONUŞMA DİLİNİN TARİHİ DEVİRLERİ

Dünya dillerinin tünümde yazı dili ile konuşma dili arasında farklılıklar mevcuttur. Yazıldığı gibi konuşulan ya da konuşulduğu gibi yazılan hiçbir lisan yoktur. Bilhassa Türk edebiyat tarihinde klasik dönem eski Osmanlı dilinin hâkim olduğu devir, yazı dilinin konuşma dilinden en çok ayrıldığı devirdir. Aslında Kanunî dönemine kadar yazı dili ve konuşma dili arasında dikkate değer bir yakınlık varken bu 16.yüzyıl ile 19.yüzyıl arasında üç döneme ayrılmıştır²⁶³.

Danışmend, İstanbul'un fethinden itibaren Tanzimat dönemine kadar dönem dönem düz yazı ile yazılmış vakayinameleri, tarihî, edebî, dinî birçok eseri inceleyerek konuşma dilinin farklı devirlerdeki özelliklerini incelemiştir. Danışmend'e göre her yazar kendi döneminin konuşma dilini yansıtır ve bunun için eski eserlerde konuşma dili, inceleyenin yaşadığı döneme göre değil yazarın yaşadığı döneme göre incelenerek değerlendirilmelidir²⁶⁴.

Danışmend konuşma dilinin tarihini dört devre ayırmıştır:

1-) 15.yüzyıl başından 16.yüzyıl sonlarına kadar süren ilk devir, Anadolu Selçuklularından kalan konuşma dilinin hemen hemen aynısıdır.

2-) 17.yüzyıl 18.yüzyıl sonlarına kadar süren ikinci dönemdir.

3-) 19.yüzyıl başlarından 20.yüzyıl başlarına kadar olan dönemdir ve önemli farklarıyla ilk iki devirden ayrılır.

4-) II. Meşrutiyetten itibaren başlayan ve hâlâ devam eden konuşma dilinin devamıdır²⁶⁵.

Bu dört döneme ait sayısız vesika olsa da bütün belgelerin incelenmesi mümkün değildir. Bu nedenle ilk üç devrin önemli belgelerinden bazıları ele alınarak birbirinden ayıran özelliklerden bahsedilmiştir²⁶⁶.

²⁶³İsmail Hâmi Danışmend, "Konuşma Dilimizin Tarihi Devirleri I", *Barış Dünyası*, 3 Mart 1944, s.7.

²⁶⁴Danışmend, "Konuşma Dilimizin I", s.7.

²⁶⁵Danışmend, "Konuşma Dilimizin I", s.8.

²⁶⁶İsmail Hâmi Danışmend, "Konuşma Dilimizin Tarihi Devirleri II", *Barış Dünyası*, 10 Mart 1944, s.7.

I. Devir:II. Murat devrinden II. Beyazıt devrine kadar olan kaynakları içine almaktadır. Danişmend bu devirde henüz Arap ve Acem kelimelerinin tamamıyla Türk diline girmedğini ve hâlâ Türk kelimelerinin hâkim durumda olduğunu ifade etmiştir. Ancak zaman geçtikçe Türk kelimelerinin bir kısmı yerini Arap ve Acem kelimelerine bırakırken diğer bir kısımda semantik (anlam bakımından) ve fonetik (ses bakımından) değişmelere uğramıştır. Öte yandan bu ilk devirde Acem tamlamaları konuşma diline henüz girmemiştir. Fonetik bakımdan ise ahenk kuralları biraz daha eski olduğu için günümüzdeki düz vokaller yerine genellikle yuvarlak vokaller hâkimdir. Aşağıda padişahın oğluna verdiği nasihat bu duruma açık bir örnektir²⁶⁷.

“Ey oğul, bilmiş ol kim ben kocadum. Zaif ve azuksuz yol ağzına geldim, Zira kim azil namesin elüne sundular. Ol azilname sakal ağarmakdur. Âdemin sakalı ağarsa, çalapdan yanadan nida gelmehtür kim ey kulum yarağlan bu mülkün kayup anda varmeğ²⁶⁸.”

Fiil çekimi özellikleri içinde ide / ederse / eder / edecek / ider=ediyor, ideser=edecek, idicek=edince, idevüz=edelim, idersevüz=edersek, idem=ideyim=ideyin, itse=edince gibi şekiller göze çarpmaktadır. Bazı şekiller ise daha sonradan değişmiştir. Ayrıca yine bu devirde sıklıkla birleşmiş fiillere de rastlanmaktadır. “ *Türkden bi-aded geri belürdü, gelüp irip- dururlar*²⁶⁹”

Bu devrin bir başka dil özelliği olarak şimdiki “*kc*” yerine “*g*” ve “*kh*” nin kullanılması, “*ht*” yerine “*kc*” ve “*d*” nin kullanılmasıdır. Şu örnek kelimeler ile daha iyi anlaşılabacaktır: Kanı=hani, yokhsul=yoksul, birağur=bırakır, ton=don, daşra=taşra vs. kelimeler 19.yüzyıla kadar giderek azalmıştır. Öte yandan bu ilk devirde hürmet, saygı, azarlama gibi durumlarda kullanılan ifadeler tamamen başkadır. Öyle ki “*efendim*” tabiri dahi dile girmemiştir. Padişahlara “*Hudavendüm, Hünkârım*” ya da *Padişahum*” gibi hürmet ifadeler kullanılmıştır. Sonuç olarak bu ilk devirde İstanbul lehçesi henüz Anadolu lehçesinden ayrılmamıştır. Bu nedenle İstanbul’un fethinden önce yazılan eserler ile fethinden sonrakiler arasında konuşmalar bakımından neredeyse hiçbir fark yoktur²⁷⁰.

2.Devir:17.yüzyılın başlarında 18.yüzyıl sonlarına kadar süren yaklaşık iki yüz yıllık bir dönem olan bu ikinci devrin birinci devirden önemli bir farkı yoktur. Bir yandan Türk dilinde Arap ve Acem etkisi çoğalırken diğer taraftan Acem fiil çekimleri konuşma diline girmeye

²⁶⁷Danişmend, “Konuşma Dilimizin II”, s.7.

²⁶⁸Danişmend, “Konuşma Dilimizin II”, s.7.

²⁶⁹Danişmend, “Konuşma Dilimizin II”, s.7.

²⁷⁰Danişmend, “Konuşma Dilimizin II”, s.7-8.

başlamıştır. Ancak fonetik, gramer (dil bilgisi) ve sentaks (cümle biçimi) bakımından önemli bir değişiklik söz konusu değildir. Yani yine ilk devrin tok ve canlı dili hissedilmektedir. Bu devre örnek olarak, Kanunî'nin Sadrazamına şikâyet ettiği şu sözleri verilmiştir : “*Bir gafile Mısır kazasını arzitti: ibtida arzıdır, virmesek, ırzı vezâreti pâymâl iderdük! Virdük emma kendimizi ulemay-ı Mısırın ta'n-u teşniine hedef ittük; nolaydı kim Allah vire sağlık ile Mısır'a varmaya!*”²⁷¹”

Öte yandan bu devirde büyüklere hitapta “*Sultanum*” gibi ifadeler kullanılırken küçüklere hitapta “*baka*” (baksana) , “*göre*” (görsene), “*bre*” gibi tabirlere tesadüf edilmektedir²⁷².

3.Devir:Bu devir 18.yüzyılın sonlarından yani 19.yüzyıl başlarından II. Meşrutiyet dönemine kadar geçen zamandır. Üçüncü devir, ilk iki devirden önemli farklar ile ayrılmaktadır. Öncelikle bu devirde Arap ve Acem çekimleri kelimelerde son derece etkilidir. Özellikle de bu fiil çekimlemeleri dönemin aydın gruplarının dillerinde önemli derecede hissedilmektedir²⁷³.

Bu dönemin etkisi yazı diliyle kalmamış, konuşma dilimizde de hâlâ devam etmektedir. Danişmend bu devrin içindeki Tanzimat döneminin konuşma dili ile 15. ile 16.yüzyılların konuşma dili arasındaki farkın, Azeri lehçesi ile İstanbul şivesi arasındaki fark kadar belirgin olduğunu ifade etmiştir. Mesela bu devirde yazılan *Cevdet Tarihi* ve *Şânizâde Tarihigibi* eserlerdeki dilin yalnızca yazı dilini değil konuşma dilini de etkilediğini ifade edilmiştir. Öyle ki halk diline en yakın isimlerden olduğu söylenen Ahmet Vefik Paşa'nın Moliere Külliyyatında dahi “*mecbur-ı şemail-i olduğum dil-devazım*” gibi garip ve az kullanılan kelimeler azımsanmayacak kadar çoktur. Özellikle İstanbul'da bu devrin aydın gruplarının konuşma dili halkın konuşmalarına etki ettiği için bir yandan fonetik ve gramer, diğer yandan Doğu dillerinin etkisinin İstanbul şivesi ile Anadolu şivesini bariz sınırlar ile ayırdığı görülmektedir²⁷⁴.

Danişmend'e göre meşrutiyetten bu yana yazı dilinde başlayan ayıklama hareketi konuşma dilini de etkilemiştir. Bugünkü konuşma şivesinin oluşumunda yeni kültür ve

²⁷¹Danişmend, “Konuşma Dilimizin II”, s.8.

²⁷²Danişmend, “Konuşma Dilimizin II”, s.8.

²⁷³Danişmend, “Konuşma Dilimizin II”, s.8.

²⁷⁴Danişmend, “Konuşma Dilimizin II”, s.8.

medeniyet ihtiyaçları ifade etmenin gerekliliği en büyük etkidir. Nitekim Danişmend'e göre dil devirleri ile kültür ve medeniyet devirleri arasında sıkı bir bağ vardır²⁷⁵.

B- DİL MESELESİNİN ÖNEMLİ NOKTALARI

Danişmend dil meselesini değerlendirirken, dilin teknik yönünün uzmanlarını ilgilendiren bir nokta olmasının yanı sıra sosyal bir konu olması itibarıyla toplumsal bir yönünün olduğunun altını çizmektedir. Danişmend'e göre dil meselesi bizde önce muhafazakâr bir sağ akıma karşı inkılapçı bir sol akımın hareketi olarak ortaya atılmış ve zamanla muhafazakârlar bu bağlılıklarından, inkılapçılar da şiddetlerinden sıyrılarak, ılımlı bir ölçüye yaklaşmaya başlamışlardır. Danişmend, “*dil davamız*” dediği dil meselesi üzerinde bugüne kadar iki büyük sonuç elde edildiği kanaatindedir²⁷⁶.

Bunlardan ilki Türk Dili'nin Arap ve Acem lügatlarına kapılarını kapatmasıyla edebiyatımızın Doğu dilleri arasından yeni kelimeler arayışına girişmesidir ve bu son derece önemli görülmüştür. İkinci sonuç ise, Arap ve Acem dilinin etkisinin sadece lügat ile sınırlı kalmayarak bu iki lisanın çeşitli kuralları Türk dilinin milli özelliklerini ihlal etmiştir. Danişmend'e göre bu kuralların kaldırılması Türk dilinin özgürlüğüne kavuşması olacaktır²⁷⁷.

Fakat bu iki problemin çözümlenmesi ile üçüncü bir problem ortaya çıkmıştır. Bu problem Arap ve Acem dillerinden asırlardır Türk dilinde birikmiş kelimelere karşı nasıl muamele edilmesi hususundadır. Bu noktada 1933'de kurulan *Türk Dili Teknik Cemiyeti* bu iki dilden öz Türkçe karşılıklarını bulma vazifesini üstlenmişse de meselenin çözümlenmesi kolay değildir. *Teknik Cemiyetinin* yaptığı araştırmalar sonucunda Arap ve Acem kelimelerinin bazılarının (hak – halk, imza- imla vs.) zaten Türkçe olduğu ileri sürmüşse de tatmin edici bir açıklama olmamıştır²⁷⁸.

Danişmend'e göre dünyada nasıl ki hiçbir ırk saf kalmadıysa hiçbir dilin de saf kalması mümkün değildir. Tüm diller birbiriyle kelime alışverişi yapmaktadır fakat bu alışveriş sürecinde gramer ve sentaks²⁷⁹ çatıları özünü koruyabilmelidir. Danişmend'e göre dil hususunda asıl sorun yabancı kelimelerin mevcudiyetinde değil bu kelimelerin oranı ve

²⁷⁵Danişmend, “Konuşma Dilimizin II”, s.8.

²⁷⁶İsmail Hâmi Danişmend, “Dil Davasının Mühim Noktaları: 3. Dil Kurultayına Hazırlanırken”, *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1942, s.2.

²⁷⁷Danişmend, “3. Dil Kurultayına Hazırlanırken”, s.2.

²⁷⁸Danişmend, “3. Dil Kurultayına Hazırlanırken”, s.2.

²⁷⁹ Fransızcadan kökenli bir kelime olan **sentaks**, doğal dillerdeki cümle kurma ilke ve kurallarını inceleyen ve bir dildeki cümlelerin esnekliğini inceleyen dil bilimi dalıdır. Sandra Chung, “Günümüz Sözdiziminde Üretimsel Yaklaşımlar”, *Dilbilim Araştırmaları*, 1994 " Çev. Ahmet Kocaman, s.145-150.

mahiyetindedir. Bazı dil bilimcileri bir dilde yabancı kelimelerin çokluğunun o dilin milli bünyesini sarsacak bir durum değil aksine o dil için bir avantaj olduğunu dile getirmişlerdir. Kaldı ki dil bilimciler genel anlamda yabancı kelime alma hususunda esnek davranmışlardır. Her iki durumda da yabancı bir dilden kelime almak noktasında bir sakınca görülmemiştir²⁸⁰.

Türk dili, tarihi süreç içindehem İslam öncesi ilişki kurulan devletlerin dillerinden hemde İslamiyet'ten sonra İran ve Arap dillerinden etkilenmiştir. Özellikle kuzey komşuları Çin ile tarih boyunca dil alanında ve kültürel alanda birbirlerini etkilemişlerdir. Bu noktada Danişmend hem Doğulu hem de Batılı Türkolog ve dil bilimcilerin çalışmalarını incelemiştir. Mesela Türk dil Profesörü Caferoğlu Ahmed'in yayımladığı Uygur sözlüğünde gözden geçirmiş ve Çin, Sankrit ve Pehlevi dillerinden²⁸¹ alınmış kelimelerin oldukça fazla olduğuna dikkat çekmiştir. Yine 19.yüzyıl başlarında Batılı bilim adamı Albert Remusat Türk dili ve Çin dili arasındaki kelime alışverişini örneklerle birlikte açıklamış bunun yanı sıra Türklerin gittikleri bölgelerdeki dillerden de etkilendiğini anlatmıştır²⁸².

Danişmend, Türk diline giren yabancı kelimeleri üçe ayırmıştır. Birincisi İslamiyet'ten önce Orta Asya devrinde Çin, Hint ve muhtelif İran dillerinin etkisi ile girmiş kelimeler, ikincisi İslam'dan sonra Arap ve İran etkisi ile girmiş kelimeler, üçüncüsü ise Batı etkisi olarak değerlendirdiği Latin, Yunan, Slav ve Germen gibi dillerin etkisi ile girmiş kelimelerdir. Bunların arasında Batı dillerinden Türkçeye geçen yabancı kelimeler fonetik şekillerinden dolayı diğer yabancı kelimelere nazaran daha kolay uyum sağlamışlardır²⁸³.

Danişmend Tazminat'tan önce Türkçeye Batı dillerinden giren kelimeler ile ilgili çalışmalarını incelediği Şemseddin Sami ve Bedros Keresteciyan'ın²⁸⁴ hizmetlerine dikkat çekmektedir. Onların araştırmalarını inceleyen Danişmend Batıdan dilimize geçen yabancı kelimeleri iki gruba ayırmıştır. İlk grupta Türk fonetiğinin etkisinde kalmış, telaffuz itibari ile değişmiş ancak semantik olarak aynı kalmış kelimelerden oluşmaktadır. İkinci grupta ise ilim ve edebiyat lehçelerinden ziyade halk diline geçmiş “*anahtar, iskarpın, mandal, mağaza, pul,*

²⁸⁰ Danişmend, “3. Dil Kurultayına Hazırlanırken”, s.2.

²⁸¹ Eski İran dillerinden olan Pehlevi Dili, M.Ö. 10. yüzyıl ile 3. yüzyıllar arasında konuşulmaktadır.

²⁸² İsmail Hâmi Danişmend, “Dil Davasının Mühim Noktaları: 4. Dil Kurultayına Hazırlanırken”, *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1942, s.2.

²⁸³ Danişmend, “4. Dil Kurultayına Hazırlanırken”, s.2.

²⁸⁴ Bedros Keresteciyan (1840 - Şubat 1907) Osmanlı dilbilimci, gazeteci, çevirmen, yazar ve Türk dilinin ilk etimolojik sözlük yazarıdır. Danişmend, “3. Dil Kurultayına Hazırlanırken”, s.2.

dümen, güverte, bavul, baston, berber” gibi kelimeler vardır. Genel anlamda ise Türkçe şu dört grup yabancı kelimelerin etkisindedir²⁸⁵.

1-) İslam’dan önce Orta Asya devri Çin, Hindistan, İran vs. etkisi

2-) İslam’dan sonra Arap ve İran etkisi.

3-) Tanzimat’tan önce Türkçeleşen Batı kelimeler.

4-) Tanzimat’tan sonra olduğu gibi alınan Batı kelimeler²⁸⁶.

1-TÜRK DİLİNİN TEMSİL GÜCÜ

Dil meselesi incelendiği zaman şimdiye kadar gözden geçirilen mühim noktaları şu şekilde özetlenebilir:

1-Dünyada saf bir ırk olmadığı gibi saf bir dilinde olması imkânsızdır. Türk dili de bu kurala tabidir ve ne yapılırsa yapılsın Türk dilini başka dillerin etkisinden kurtarmak imkânsızdır.

2-Türk dili İslam’dan önce ve sonra önemli oranda yabancı dillerin etkisinde kalmıştır.

3-Yabancı kelimelerin bazıları Türkçeleşmiş bazıları Türkçeleşmemiştir.

4-Ses ve anlamca Türkçeyi temsil eden kelimeler dil bilgisinde milli kelime olarak kabul edilmektedir.

5-Türk dilini ses ve anlam itibariyle temsil eden Arap ve Acem kelimelerini Osmanlı lügatçıları “*galat*” (yanlış) saymış ve bunları belirlemek için “*Galatat*” adlı kitapları yazmışlardır.²⁸⁷

Danışmend’e göre dil meselesinin en ciddi sorunu Türk dilini sadeleştirme hususunda sorumluluğu üstlenen kurumların o zamana kadar ilmi esaslara dayanan bir metot tespit etmeden usulsüz bir sadeleştirme hareketine girişmiş olmalarıdır. Öyle ki bu çalışmalar esnasında Türkçeleşmiş kelimeler ile yabancılığını muhafaza etmiş kelimeler arasında ayırım

---

²⁸⁵ Danışmend, “4. Dil Kurultayına Hazırlanırken”, s.2.

²⁸⁶ Danışmend, “4. Dil Kurultayına Hazırlanırken”, s.2.

²⁸⁷ İsmail Hâmi Danışmend, “Dil Davasının Mühim Noktaları: Türk Dilinin Temsil Kudreti”, *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1942, s.2.

yapılmadan çalışılmış hatta ses ve anlam bakımından Türkçeleşmiş kelimelere karşı Osmanlı galatatçılarından daha farklı çalışma yapılmamıştır²⁸⁸.

Danışmend Türk Dil Araştırma Kurumunun yayınladığı *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu'nun* önsözünde anlam bakımından Türkçeleşmiş kelimelerin dahi Türk dilinden uzaklaştırıldığını gösteren ifadelerle dikkat çekmektedir. Önsözde yer alan ifadeye göre bazı kelimeler dilimizde kullanıla kullanıla Arap ve Acem dillerindeki anlamlarından farklı anlamlarda kullanılmaya başlamıştır. Danışmend'e göre bunlar için tek bir karşılık yerine her anlamına başka bir karşılık koymak gerekmektedir²⁸⁹.

Dil kurumunun bu çalışmalarını eleştiren Danışmend, Türk dilinin kendi bünyesine mâl ettiği bu kelimeleri Türkçeleştirmek için asırlar sarf ettiğini, kurumun ise bu kelimeleri bir kalemde dilimizden atmak istediğini ifade etmektedir. Öte yandan dilimizden çıkarılan bu kelimelerin yerine yeni kelimeler ortaya çıkarılmakta mesela, “*dellal*” kelimesi yerine “*çağırman*”, “*hâkim*” kelimesi yerine “*hükümen*” kelimesi gibi yeni kelimelerin oluşturulmaya çalışıldığını belirtmektedir. Danışmend'e göre, dil kanunları ile ilgisi olmayan bu yeni Türkçe kelimeler de Arap ve Acem kelimelerinin yerini dolduracak tarihî ve ilmî kuvvete sahip değildir. Ayrıca kurumun bu uygulaması Türkçeleşme işinin ihmal edildiğinin ispatıdır²⁹⁰.

Türk dilini temsil eden Arap ve Acem kelimeleri en az bin yılda Türkçeleşmiştir. Bu kelimeleri Danışmend kendi içinde 4 gruba ayırmıştır²⁹¹.

1-Hem ses hem anlam bakımından Türkçeleşen kelimeler; muşamba(muşemma), usta (üstad), reVânî (rügani), hala (khala) vb.

2- Yalnız anlam bakımından Türkçeleşmiş kelimelerdir: Mesela ulûhiyet kelimesi Türkçede Allahlık manasında kullanılırken, Arapça karşılığı “*kulluk ve ibadet*” manalarında. “*Kıyafet*” Arapça zekâ ve mantık anlamında, “*tecrübe*” imtihan anlamında kullanılır.

3- Yalnız ses bakımından Türkçeleşmiş kelimeler *sarnıç* Arapçada *sıhrîç* 'dan , menekşe “*benefşe*” den, kehribar Acemce “*keyrübadan*”dan gelir.

²⁸⁸Danışmend, “Türk Dilinin Temsil Kudreti”, s.2.

²⁸⁹Danışmend, “Türk Dilinin Temsil Kudreti”, s.2.

²⁹⁰Danışmend, “Türk Dilinin Temsil Kudreti”, s.2.

²⁹¹Danışmend, “Türk Dilinin Temsil Kudreti”, s.2.

4-) Arapça ve Acemceye kıyasla Türkçede kalıplaşmış kelimeler arasında *salahiyat iyilik* manasına gelen *salah*'tan, *nezaket* Acemce “*nazük*” kelimesinden gelir²⁹².

Burada incelenen bu dört grup kelime Türk dilinin ses ve anlam eğilimine uyarak muhtelif şekillerde Türkçeleşmiş ve tamamen Türk diline mal olmuşlardır. Danişmend'e göre bu kelimelerin dilden atılması demek Türk dilinin temsil kudretini ve dil kanunlarını hiçe saymak demektir²⁹³.

2-TÜRKÇELEŞME YOLLARI

Danişmend'e göre, fonetik (ses) ve semantik (anlam) bakımından Türkçeleşen Arapça ve Acemce kelimelerin Türkçeleşmesindeki önemli faktörler şunlardır²⁹⁴:

1-Fonetik bünye farkı: Özellikle Arap dilindeki “*he-ha-kha*” seslerinin yalnız “*h*”, “*te,ta*” nın “*t*” , “*ze-za*” nın “*z*” şeklinde Türkçeye geçmesi ihmal edilmeyecek derecede önemlidir.

2- Şedde harfi: Hediye (hediye) , hamman(hamam), kerre (kere)

3-Son sesin sağırlaşması: d/t, c/ç, b/p, dönüşür ilac/ilaç kitab/kitap, inad/inat

4-Hemze harfi: Bu harf ya imale ile olur (tey'id) gibi ya da tamamen ortadan kalkar: mes'ele= mesele gibi,

5-Uzun sesin kısılması: riçal / reçel, ayine/ayna²⁹⁵

Ses ve anlam etkilerinin bir kısmı bütün dilleri kapsadığı halde bir kısmı sadece Türk diline özgüdür. Osmanlı yazarlarının “*galat*” (yanlış) saydığı sözler bu faktörlerin etkisi altında Türkçeleşmiş kelimelerdir. Danişmend'e göre bu kelimelerin artık Acem ve Arap dilleriyle bir alakaları da kalmamıştır²⁹⁶.

Arap ve Acem kelimeleri Türk dilindeki sınıflandırılmasına göre altı grup olarak değerlendirilen İslam medeniyet ve kültürüne ait kelime grubunun dışında dört grup daha mevcuttur. Bu dört grubun da Türk fonetik ve semantik kanunlarına önemli derecede etkisi vardır. Birinci grup hem telaffuz hem mana itibari ile tamamen Türkçeleşmiş olanıdır ki bu

²⁹²Danişmend, “Türk Dilinin Temsil Kudreti”, s.2.

²⁹³Danişmend, “Türk Dilinin Temsil Kudreti”, s.2.

²⁹⁴İsmail Hâmi Danişmend, “Dil Davasının Mühim Noktaları: Türkçeleşme Yolları”, *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1942, s.2.

²⁹⁵Danişmend, “Türkçeleşme Yolları”, s.2.

²⁹⁶Danişmend, “Türkçeleşme Yolları”, s.2.

grup en önemli gruptur. Yazılışları aynı olsa da telaffuzu farklı olan birçok kelime Türkçede farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Danişmende Avrupa dillerini inceleyerek Türkçedeki bu duruma benzer farklılıkları Batı dillerinde de tespit etmiştir²⁹⁷.

Danişmend Arapça kelimelerin Türkçe telaffuzundaki fonetik hatasını değerlendirirken referans olarak konuyu ilmi anlamda ele alan Diyarbakırlı Said Paşa'nın görüşlerine dikkat çekmektedir. Said Paşa'ya göre Türk dilindeki Arapça kelimelerin ses itibarıyla orijinalliğinin bozulması, Arapça ve Türkçe kelimeler arasında mahreç (sesin çıkış yeri) açısından farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Arapçadaki birçok harf Türk dilinde mevcut olmadığı için yanlış telaffuzla ortaya çıkmıştır. Said Paşa'ya göre bu tarz kelimeler Arapçada Arap fonetiğine, Türkçede Türk fonetiğine göre telaffuz edilmelidir²⁹⁸.

3-TÜRK DİLİNDE ARAP VE ACEM ETKİSİ

Danişmend Türk dili üzerindeki Acem ve Arap etkisini değerlendirirken 19.yüzyıl başlarında Bianchi'nin²⁹⁹ fikirlerine dayanarak evrensel bir dil olan Türkçe'nin Arap ve Acem dilleriyle zenginleştiğine dikkat çekmiştir. Danişmende göre bu iki dilin etkisi düzyazı ve şiirde aynı ölçüde etkili olmayıp düz yazıya göre şiirin daha sade olduğunu ifade etmektedir. Ancak Osmanlıda düz yazıda Arap ve Acem kelimelerinin etkisi ile yazan yazarların oranı sadelikle yazan yazarlardan çok daha fazladır. Danişmend bu iki dilin Türk dilindeki durumuna ve mahiyetine göre etkisini altı gruba ayırmıştır³⁰⁰.

1-Mana ve telaffuz bakımından yabancılıklarını koruyan ve genellikle Osmanlı şairlerinin “*sanayi-i lafziyeye*” adı verilen söz sanatları malzemesi olarak kullandığı lüzumsuz kelimeler olarak adlandırılır.

²⁹⁷ İsmail Hâmi Danişmend, “Dil Davasının Mühim Noktaları: Türkçeleşme Örnekleri”, *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1942, s.2.

²⁹⁸ Danişmend, “Türkçeleşme Örnekleri”, s.2.

²⁹⁹ Thomas-Xavier BIANCHI, lügat kitapları ile tanınan Fransız şarkiyatçısıdır (1783-1864). Bianchi Paris'te École des Langues Orientales'de okudu. Devrin önde gelen şarkiyatçılarından Silvestre de Sacy ve Amédée Jaubert'in seçkin bir talebesi olarak 1801'de burayı bitirince dil bilgisini ve pratiğini daha da ilerletmesi için İstanbul'daki Dil Oğlanları Mektebi'ne tercüman-öğrenci sıfatı ile gönderildi. Paris'te Hariciye Nezâreti tercümanlığında yirmi altı yıl süren bir hizmetten sonra 1842'de emekliye ayrılan Bianchi, bu süre içinde bir yandan Paris dil oğlanları mektebi denilen Louis-le-Grand Koleji'nde Türkçe okuturken bir yandan da eserlerini hazırlıyor ve yayımlıyordu. Société Asiatique'in kurucularından biri olan Bianchi, bu ilim cemiyetinin yayın organı Journal Asiatique'te de Türkiye'deki idarî ve yayın hayatına ait hareketlerle ilgili çeşitli yazılar yazıyordu. Lugat çalışmaları ülkemizde özellikle takdir gören Bianchi, 1851 yılı Temmuzunda açılan Encümen-i Dâniş'e Hammer ve Redhouse ile birlikte hâricî âza (muhabir üye) seçildi. Ömer Faruk Akün, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 6, S.119; Meydan Larousse, C.2, s.818.

³⁰⁰ İsmail Hâmi Danişmend, “Dil Davasının Mühim Noktaları: Türk Dilinde Arap ve Acem Kelimeleri”, *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1942, s.2.

2-Mana ve telaffuz bakımından yabancılığını korumuş ancak zamanla Türkçeye mâl olmuş kelimelerdir.

3-Hem mana hem de telaffuz bakımından Türkçeleşmiş kelimelerdir.

4-Yalnız fonetik (ses) bakımında Türkçeleşmiş kelimelerdir.

5-Yalnız semantik (anlam) bakımında Türkçeleşmiş kelimelerdir.

6-Arap dilinde olmayıp kökenini Arapçadan almış Türkçeye uyarlanmış kelimelerdir.

Danışmende göre bu altı grubun içinde en fazla kullanılan kelime grubu özellikle şiirlerde kullanılan (*sanayi-i lafziye*) söz sanatları yapmak için alınmış kelimelerdir³⁰¹.

Bu kelimeler ne anlam nede ses bakımından Türkçeleşmemiş, oldukları gibi kalmışlardır. Mesela Türkçe yıldız kelimesi yerine “*necm*”, “*kevteb*” güneş yerine “*aftab*, “*şîd*, “*hûr*” ay kelimesi yerine “*kamer*”; ulu, yüce, büyük gibi kelimeler yerine “*kebir*, “*cesim* vs.” kelimeler gereksiz bir şekilde tercih edilmiştir. Bunlar gibi Arap ve Acem dillerinden alınmış binlerce gereksiz kelime halk diline geçmeyerek asırlarca kitaplarda kalmıştır. Bu altı grup kelime içinde ilk gruptaki kelimeleri ayırt etmek oldukça kolaydır. Bu kelimeler eski kitap dilinde kullanılmış ve konuşma diline yansımamıştır. Ayrıca hem yazı hem de konuşma dilinde zaten Türkçe karşılıkları mevcuttur. Danışmende göre bu gruptaki Türkçe karşılığı bulunan kelimelere yer vermek Türk diline, kültürüne ve milliyetine kötülük etmek demektir³⁰².

Danışmend’in tezine göre bu iki dilden gelmiş gereksiz kelimelerin bir kısmı Tanzimat ve Divan edebiyatında gömülü kalıp unutulmuş, diğer bir kısmı da bugün hâlâ Türkçenin içinde varlığını korumaktadır. Türk dilinin tamamıyla benimsediği bu grubu ise kendi içinde beş gruba ayırmak mümkündür³⁰³.

1-Türk dilinde karşılığı kullanılmayan Arapça ve Acemce kelimeler mesela “*kitap*” kelimesinin karşılığı olan *bitiğ* / *bitik*, “*mezar*” kelimesinin karşılığı olan “*tın* / *tin*” gibi kelimeler artık kullanılmaz olmuştur.

2-Türkçede karşılığı olsada birlikte kullanılmaya devam eden kelimelerdir. Mesela “*sırça*” ile birlikte “*cam – çeri*” de kullanılmaktadır.

³⁰¹ Danışmend, “Türk Dilinde Arap ve Acem Kelimeleri”, s.2.

³⁰² Danışmend, “Türk Dilinde Arap ve Acem Kelimeleri”, s.2.

³⁰³ Danışmend, “Türk Dilinde Arap ve Acem Kelimeleri”, s.2.

3-Türkçe karşılıkları belli olmayanlar *lale, yasemin*, vs.

4-Türkçe karşılığı anlam kaybına uğrayarak başka manada kullanılan kelimelerdir, mesela eski Türkçede “*vakit*” anlamına gelen “*oğurluğu*” şimdi “*bereket-hayır*” anlamında kullanılmaktadır.

5-Türkçe karşılığı olmadığı için Arap ve Acem dillerinden alındığı şekliyle kullanılagelen kelimelerden “*melek*” kelimesi gibi.Bu beş gruba ayrılan kelimelerin Türkçeleşmesi şahsi bir karar olmayıp zamanın ve semantik kanunların belirlediği bir sonuçtur³⁰⁴.

Eski Osmanlı aydınları Arap ve Acem dilindeki telaffuz veya mana ile Türkçeleşmiş kelimeleri yanlış saymış ve doğru şeklini tespit etmek için “*Galatat*” adıyla kitaplar yazmışlardır. Türkçedeki bu iki dilden kelimeleri mana, telaffuz ya da her ikisi ile birlikte bozulmaya uğrayıp Arap ve Acem dillerindeki anlamlarını kaybederek Türkçeleşenleri “*Galat*” yani yanlış saymışlardır. Bu nedenle de Arap ve Acem dillerinden Türkçeleşen kelimelerin doğru telaffuzu ve manalarını bulmak için “*Galatatçılık*” ortaya çıkmıştır³⁰⁵.

Danışmend bizdeki galatatlığı 3 devreye ayırmaktadır.

Birincisi: Kanunu döneminden III. Selim dönemine kadar yalnızca Arapça galatatlar düzeltilmiştir.

İkincisi: III. Selim II. Abdülhamid devrine kadar Arapçadan başka Acem dilinden düzeltmeler yapılmıştır.

Üçüncüsü: II. Abdülhamid devrinden II. Meşrutîye kadar olan sürede Doğu dillerinin yanı sıra Batı dillerinden gelen kelimelerde düzenlenmiş³⁰⁶.

Danışmend galatatçılık ile ilgili olarak “*Galat-ı meşhur lügat-ı fasihten evladır* ” sözünü tenkit etmiş, galatatçılık ile ilgili olarak yanlış bilinen ve yanlış biçimde kullanılan kelimelerin doğru bilgidен daha uygun bir kullanımın olduğunu görüşünü eleştirmektedir.

³⁰⁴Danışmend, “Türk Dilinde Arap ve Acem Kelimeleri”, s.2.

³⁰⁵İsmail Hâmi Danışmend, “Dil Davasının Mühim Noktaları: Türk Dilinde Arap ve Acem Kelimeleri”, *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1942, s.2.

³⁰⁶Danışmend, “Türk Dilinde Arap ve Acem Kelimeleri”, s.2.

Galatat kitaplarını ise anlam ve telaffuz bakımından Türkçeleşmiş kitaplar olarak kabul etmektedir³⁰⁷.

4-KURAN'DAKİ TÜRKÇE KELİMELELER

Antropolojide saf bir ırkın olduğu kabul edilmediği gibi dil biliminde de saf bir dilin olma ihtimali kabul edilemez. Dünya üzerindeki iki binden fazla lehçe ve dilin arasında farklı bir dilden kelime almamış hiçbir dil mevcut değildir. İslam ilim adamları bu düşünce çerçevesinde Kur'an-ı Kerim'i dil bakımından analiz ederler ve şu sonuçlara ulaşırlar³⁰⁸:

Arap dilinde de tüm diller gibi yabancı kelimeler vardır ve kimisi Arapça'ya uyum sağlayarak Arapçalaşan “*muârreb*” (yabancı kökenli Araplaşmış kelimeler) kelimeler; kimisi de aynen bozulmadan kalmış “*dâhil*” denilen kelimelerdir. *Dâhil* kelimelerden Kur'an'a girmiş olanlar vardır. Kur'an'daki *muârreb* ve *dâhil* kelimeler Doğu ve Batı dillerine aittir. Arapçada Türk, Acem, Latin, Hint, Yunan, Süryani, Berberi ve İbrani dilleri gibi birçok dildem*uârreb* ya da *dâhil* kelimeler önemli yer tutmuşlardır³⁰⁹.

Kur'andaki kelimelerin tespitinde İslam âlimleri arasında iki grup oluşmuştur. Birinci grup, aralarında İmam-ı Şafi'nin de bulunduğu, birçok din âliminden oluşur ve “*Kur'anen Arabiyye*” tabirine istinaden Kuranda yabancı kelime olmadığını iddia etmekteledir. İkinci grup âlimler ise Kur'an'da bazı *muârreb* olmasının Kur'an'ın tamamen Arapça olmasına engel olmadığını bu kelimelerin Arap diline mâl olduğunu iddia etmişlerdir³¹⁰.

Hicretin 8.asrında yaşayan Taciddin Ali İbni Abdülkafi Kur'an'daki yabancı kelime sayısını 27 olarak tespit ederken; 9.asırda yaşayan İbnül Hecen bu sayıyı 51'e çıkarmıştır, 10.asırda yaşayan İmam Suyuti ise 60 küsur kelime tespit etmiştir. Buna örnek vermek gerekirse Kehf suresinin 11.ayetindeki “*Fridevs*” kelimesi Rum lügatinden *muârreb* bir kelimedir ve Yunancada “*Paradhisos*” olarak geçmektedir. Kelime “*paradisus*” olarak Latinceye de geçmiş ve değişikliğe uğrayıp Fridevs olarak *muârreb* bir kelime haline gelmiştir³¹¹.

Türklerin bin yılı aşkın bir süredir İslam kültür dairesinde var olan geçmişi boyunca Türkler İslam tarihine hâkim olduğu kadar Müslüman kültürüne de hâkim olmuştur. Özellikle

³⁰⁷Danişmend, “Türk Dilinde Arap ve Acem Kelimeleri”, s.2.

³⁰⁸İsmail Hâmi Danişmend, “Kur'andaki Türkçe Kelimeler”, *Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1941, s.2.

³⁰⁹Danişmend, “Kur'andaki Türkçe Kelimeler”, s.2.

³¹⁰Danişmend, “Kur'andaki Türkçe Kelimeler”, s.2.

³¹¹Danişmend, “Kur'andaki Türkçe Kelimeler”, s.2.

İslam ilimlerinde Türklerin rolü Arap ve Acemlere nazaran oldukça belirgindir. Bugün hâlâ İslam ilim ve sanatına ait eserler Türk kültürünün bir parçası olarak kültürümüze etki etmektedir. Bu kelimeleri iki sınıfa ayıran Danişmend birinci kısımda yalnız ilim safhasına ait isimler Türk kültürünün parçası kültürümüze tesir etmektedir. Bu kelimeleri iki sınıfa ayıran Danişmend birinci kısımda yalnız ilim safhasına ait tabirleri gruplandırılırken buna örnek olarak edebiyatımızdaki “*divan, cinas, hamse, hiciv, redif, müfred, tazmin, tevriye, terdid, intâk*” gibi birçok kelimeyi örnek göstermektedir. Danişmend’e göre bunların Türkçeleşmesi mümkün değildir çünkü bu gibi ilmi kelimelerin manaları fonetik şekilleriyle varlığını korumuştur. Aksi takdirde Türkçeleştirmeye çalışılan bu ilmi kelimeler ifade ettikleri özel ve tarihi anlamlarını kaybedeceklerdir³¹².

İkinci gruptaki kelimeler ise ilim dilinden günlük hayata geçmiş kelimelerden oluşur. Bu gruptaki kelimeler asırlarca kullanılarak kişiselleşmiş tek kelime haline gelmişlerdir. Danişmend yine bu gruptaki kelimeleri Türkçeleştirmenin özellikle fonetik olarak mümkün olmadığını şu örneklerle açıklamaya çalışmıştır: Mesela “*mecaz-ı mürsel*” yerine “*mürsel mecaz*” ya da “*sadr-ı azam*” yerine “*azam sadr*” veya “*Şeyhül İslam*” yerine “*İslam Şeyhi*” demek söyleniş açısından olumsuz bir etki bırakır. İlim dilinden günlük hayata geçmiş bu kelimeler özellikle de tarih, edebiyat, hukuk, din gibi alanlarda önemli bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Bu kelimeleri Türkçeleştirmek Danişmend’e göre hem bin yıllık muhteşem bir medeniyetle alakayı kesmek hem de bu tür kalıplaşmış ifadelerin fonetik şekilleriyle ifade ettikleri kavramları karşılıksız bırakmak olacaktır. Dahası tarihimiz, kültürümüz ve sosyal hayatımızın anlaşılması ve gelecek nesillere aktarılması için Türk-İslam medeniyet ve kültür mirası kelimelerin olduğu gibi kalması gerekmektedir³¹³.

Danişmend’in dil konusunda önemini vurguladığı bir başka konu da bütün dünya Türklüğü’nün genel ve ortak kültür dili olmaya en müsait olan, hem İslam kültür dairesi hem de Batı kültür dairesine coğrafi yakınlığından dolayı Türkiye lehçesidir. Danişmend’e Türkiye lehçesi Doğu ve Batı kültür ve medeniyetlerini en mükemmel şekliyle ifade etmeye müsait bir yapıya sahiptir³¹⁴.

---

³¹²İsmail Hâmi Danişmend, “Dil Davasının Mühim Noktaları: Müslüman Türk Kültürüne Aid Kelimeler”, *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1942, s.2.

³¹³Danişmend, “Müslüman Türk Kültürüne Aid Kelimeler”, s.2.

³¹⁴Danişmend, “Müslüman Türk Kültürüne Aid Kelimeler”, s.2.

C- TÜRK DİLİ İÇİN ÖNERİLER

Türk dili ve Türkçe kelimeler noktasında oldukça titiz davranan İsmail Hâmi Danişmend aynı hassasiyetin Eğitim Bakanlığınca da gösterilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu hususta III. Dil Kurultayına katıldığı zaman kurultaya katılan Fransız Sümerolog Rahip Hilaire de Bareton'un tespitine dikkat çekmektedir. Bu Sümerolog Fransızların Osmanlı manasında kullandıkları *Othaman* kelimesini milattan binlerce yıl önceki Sümer devrine dayandırmaktadır. Bareton'a göre *Othaman* Sümerlerdeki aktu(güvercin), ma(rahip) ve ni(ortaklar) (aktu-ma-ni) kelimesinin birleşiminden türemiştir. Öyle ki bu âlim söz konusu tezine dayanarak Türklerin "*Güvercin Oymağı*" na mensup olduklarını iddia etmektedir. Öte yandan Bareton'un diğer bir hatası da yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti yerine hâlâ Osmanlı ifadesini kullanıyor olmasıdır³¹⁵.

Danişmend'e göre Bareton ve onun gibi birçok Avrupalı araştırmacının bu gibi yanlış keşifleri Avrupalılar ve Türkler arasındaki dilin yapısındaki farklılıkları onlara hâlâ gerektiği gibi anlatılmamış olmasından kaynaklandığını vurgulamaktadır³¹⁶.

Bareton'un bu husustaki hatasına gerekçeleri ise Türklerin değişen rejimleri ile birlikte isimlerini de değiştirdiklerini dünyaya ilan etmedeki yetersizlikleridir. Danişmend'e göre bu gerekçe oldukça haklı ve mantıklı bir gerekçedir. Danişmend'in ifadesine göre, Avrupa'daki birçok dergi ve gazetede Türk ve Türkiye Cumhuriyeti yerine Osmanlı ifadesini hatta daha ilginç Osmanlı Cumhuriyeti ifadesinin kullanılması millete temas eden bir kültür meselesi olarak tüm Türk milletini alakadar etmektedir³¹⁷.

Ayrıca hakkımızdaki yanlış anlayış sadece hükümet şeklimiz ile ilgili değildir. Eğer böyle olsaydı ismimizin Osmanlı değil Türk olduğunun, yönetimimizin saltanat değil cumhuriyet olduğunu bir şekilde anlatabilirdik. Fakat Danişmend'in nazarında Avrupa'da tekrar edilegelmiş birtakım yanlış anlayışlar vardır ki bunlar Türk kültürünü anlatmak için özenli bir çabayı gerektirmektedir³¹⁸. Danişmend'in bu noktada önerisi ise antropoloji etnografi, dil, tarih, etnoloji, coğrafya gibi alanlardaki büyük hataları düzeltmek gerekmektedir. Zira yeni Türk Cumhuriyeti ile birlikte yapılan onlarca yenilik hamlesinden Avrupalı devletler hâlâ habersizdir³¹⁹. Danişmend'in tezine göre 20.yüzyıl Avrupa'sının

³¹⁵İsmail Hâmi Danişmend, "Muhterem Marif Vekiline Açık Mektup", *Türklük*, c.II, s.9, s.145.

³¹⁶Danişmend, "Muhterem Marif", s.145.

³¹⁷Danişmend, "Muhterem Marif", s.146.

³¹⁸Danişmend, "Muhterem Marif", s.147.

³¹⁹Danişmend, "Muhterem Marif", s.148.

Türkiye ve Türkler hakkındaki bilgileri Ortaçağ Hristiyanları (haçlılarından) çok daha az durumdadır. Mesela bugün bile Avrupa ve Amerika'da oluşturulan ırk biliminin tespitlerine göre Türklerin Moğolgrubuna dâhil oldukları anlayışı devam etmektedir³²⁰.

Danışmend'in Eğitim Bakanlığı'nın dikkatini çekmeye çalıştığı bir başka nokta ise dünya kültür ve medeniyet tarihinde Türklerin rolünün Avrupalılar tarafından yanlış anlaşılmış olmasıdır. Bunun en açık ispatı Türklerin, Avrupalı araştırmacıların gözünde dünya tarihindeki durumunun sadece askeri bir rolden ibaret görülmesidir³²¹.

Danışmend Türk kültür ve medeniyetinin yanlış anlaşılması noktasında iki öneride bulunmaktadır: Birincisi, Avrupa'nın Türkler hakkındaki yanlış fikirlerinin tespit edilmesi ikincisi; etimoloji, dil, kültür ve medeniyet sahalarındaki ilmi delillerle bu yanlışlıkları ispat etmektir. Bu kapsamlı ve köklü sorunu ise ancak ilim ve ihtisas adamlarından oluşan bir heyetin düzenli ve istikrarlı çalışmaları başarabilir. Bu noktada öncelikle milletimizin ismi ile ilgili yanlış anlayıştan başlayarak hatalar tespit edilmeli Türk ırkının medeniyet ve kültür tarihindeki rolü farklı dillerde dünyaya aktarılmalıdır. Şayet bu uygulanmaz ise Türk medeniyeti Türk olmayan başka milletlere mâl olmaya devam edecektir³²².

D- DİVÂN-Ü LUGÂTİ'T-TÜRK

Kaşgarlı Mahmud XI. yüzyılda yaşamış bir Türk bilgini gelmiş geçmiş dilcilerin en büyüğü olarak değerlendirebileceğimiz bir Türk dilcisidir. Bu gün onun hayatından ziyade kişiliği ve eserleri hakkında bilgiye sahibiz³²³. Divân-ü Lugati't-Türk, Kaşgarlı Mahmud tarafından Bağdat'ta 1072-1074 yılları arasında yazılan Türkçe- Arapça bir sözlüktür. Eser, Türk dilinin bilinen en eski sözlüğü olup, Orta Asya yazı Türkçesi hakkında en kapsamlı bilgileri içermektedir. Eserin elyazması nüshası 638 sayfa olup, yaklaşık 9000 Türkçe kelime, ayrıntılı bir biçimde Arapça olarak açıklanmıştır. Ayrıca Türklerin tarihine, coğrafi yayılımına, boylarına, lehçelerine ve yaşam tarzlarına ilişkin önsöz ve metin içine serpiştirilmiş önemli bilgiler mevcuttur. Klasik Arap sözlük yazım ilkelerine göre hazırlanmış

³²⁰Danışmend, "Muhterem Marif", s.149.

³²¹Danışmend, "Muhterem Marif", s.150.

³²²Danışmend, "Muhterem Marif", s.150-151.

³²³ Bkz. Kaşgarlı Mahmud için ayrıntılı bilgi için Zeynep Korkmaz, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Ankara 1995, C.1, TDK Yay.s.629; Asiye Mevhibe COŞAR ve Bahadır GÜNEŞ, "Açıklamalı Bir Kaynakça Denemesi: Divân-ü Lugâti't-Türk ve Kaşgarlı Mahmud Üzerine Yazılan Makaleler", *Türkiyat Mecmuası*, C.21, S.1 (2011), s. 167-231

olan kitap, Kaşgarlı Mahmud'un Türk boyları hakkındaki etraflı bilgisinin yanı sıra, Arap filolojisi konusunda da bir uzman olduğunu göstermektedir³²⁴.

Edebiyat eserleri, başta psikoloji ve sosyoloji olmak üzere birçok alanda yapılan araştırmalar için temel birer kaynak olma özelliğine sahiptir. Dîvânü Lugâti't-Türk her ne kadar genel manada Araplara Türk dilini öğretmek maksadıyla yazılmış bir eser olsa da birçok sahayı kapsayan zengin içeriği ile ön plana çıkar. Eserde, çeşitli Türk boylarının kelime hazinesi ile beraber, tarih, folklor, sözlü edebiyat, destan ve efsaneler çerçevesinde Türk kültürü ile ilgili bilgiler verilmiştir. Kelimeler açıklanırken verilen bilgiler ve örnekler 11. yüzyıl Türk dünyasının bir görünümünü sergilemekte ve toplumsal yaşayışın ipuçlarını taşımaktadır³²⁵.

Divânü Lugâti't-Türk'ün önsözündeki şu ifadeler, Kaşgarlı Mahmud'un Türk Milleti ve Türkçe ile ilgili görüş ve inancını ortaya koymaktadır. *“Tanrı'nın devlet güneşini Türk burçlarında doğdurmuş olduğunu ve onların mülkleri üzerinde göklerin bütün teğrelerini döndürmüş bulunduğunu gördüm. Tanrı onlara Türk adını verdi ve onları yeryüzüne ilbay kıldı. Zamanımızın hakanlarını onlardan çıkardı; dünya milletlerinin idare yularını onların eline verdi; onları, herkese üstün eyledi; kendilerini hak üzere kuvvetlendirdi. Onlarla birlikte çalışanı, onlardan yana olanı aziz kıldı ve Türkler yüzünden onları her dileklerine erıştirdi; bu kimseleri kötülerin şerrinden korudu. Okları dokunmaktan korunabilmek için, akılı olana düşen şey, bu adamların tuttuğu yolu tutmak oldu. Derdini dinletebilmek ve Türklerin gönlünü almak için onların dilleriyle konuşmaktan başka yol yoktur*³²⁶. ”

Türkçe'nin önemini ve neden öğrenilmesi gerektiğini, Kaşgarlı şöyle anlatır: *“Ant içerek söylüyorum, ben Buhara'nın -sözüne güvenilir- imamlarından birinden ve başkaca Nişaburlu bir imamdan işittim. İkisi de senetleri ile bildiriyorlar ki, Yalvacımız, kıyamet belgelerini, ahir zaman karışıklıklarını ve Oğuz Türklerinin ortaya çıkacaklarını söylediği sırada “Türk dilini öğreniniz, çünkü onlar için uzun sürecek egemenlik vardır” buyurmuştur. Bu söz (hadis) doğru ise -sorgusu kendilerinin üzerine olsun- Türk dilini öğrenmek çok gerekli (vâcib) bir iş olur; yok, bu söz doğru değilse akıl bunu emreder*³²⁷. ”

³²⁴ İsmail Erdoğan, “ Bazı Felsefi Kavramlara “Divan-ü Lügati't-Türk”ten Karşılık Olabilecek Terim Örnekleri”, F.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 17:1,2012, s.16-17.

³²⁵ Abdullah Eren, “Divan-ü Lugati't-Türk'ün Manzum Parçalarında İnsan ve Toplum ile İlgili Benzetmeler”, Uluslararası Kaşgarlı Mahmud Sempozyumu Bildiri Metinleri, Sayı.200-206, Rize Üniversitesi Yay., Rize, 2008, s116.

³²⁶ Erdoğan, “ Bazı Felsefi Kavramlara”, s.17.

³²⁷ Erdoğan, “ Bazı Felsefi Kavramlara”, s.17.

İslamiyet'ten önce Arap dili Arabistan yarımadasının sınırlarını aşamamış bir dildir. Ayrıca Irak'ın batısındaki birkaç grup dışında dünyaya yayılmış Arap da yoktur. Mesela Emeviler döneminde dahi Mısır'daki Arapların sayısı yok denecek kadar azdır. Lübnan ve Kuzey Afrika ülkelerinde ise Arap nüfusu görülmemektedir³²⁸.

Emeviler'in Arap milliyetçiliğine rağmen Arap dilinin Doğuda yayılması Abbasiler döneminde “*Mevali*” denilen Arap olmayan Müslümanlar ile temsil edilmiştir. Emeviler döneminde Araplık siyaseti yerini Abbasiler döneminde Müslümanlık siyasetine bırakmıştır. Bu değişiklikte en büyük rolü Araplara isyan eden Türkler ve İranlılar oynamıştır. Abbasiler döneminde Irak bölgesine davet edilen Türkler Arapça öğrenmiş fakat ihtiyaç duymadıkça konuşmamışlardır³²⁹.

Arap tarihine bakıldığında Irak'a gelen Acemlerin Araplaşmaya başladığı görülecektir. Türkler milli özelliklerini büyük ölçüde korumuştur. Öte yandan Türk dili Araplar arasında ilgi görmüş ve Arapların Türk dilini öğrenebilmesi için Türkçe eserler telif edilmeye başlanmıştır. Bu çalışmaların arasında en önemlisi olan *Kitabı Divân-ü Lugâti't-Türk* de bu dönemde yazılmıştır. *Divân-ü Lugâti't-Türk* bilhassa Arap coğrafyasında Türk dilinin mücadelesinin zaferle son bulduğunu göstermesi açısından milli kültür ve tarihimizde önemli bir yere sahiptir.³³⁰ Özellikle Mısır'da kurulan Türk kölemen devletiyle Türk dilinin resmi dil olması ve Türk ilim ve şiiirlerinin hükümdarlar tarafından korunması Araplar arasında Türk dilinin ve edebiyatının yükselmesini sağlamıştır³³¹.

Danışmend'in en eski ve en büyük dilci kabul ettiği Kaşgarlı Mahmut'un (Araplar için) Arapça kaleme aldığı *Divânü Lugâti't-Türk* adlı eseri dokuz asırlık bir ihmalin ardından ele alınmıştır. Danışmend'e göre dokuz asırlık bu ihmal sadece Türk dili için değil, Türk etnografyası, mitolojisi, etnolojisi, edebiyat ve hatta tarihi için de büyük bir kayıptır³³².

Yazma nüshadaki baskı hataları uzun bir zahmetin ardından teker teker düzelten Besim Atalay, eseri baştan sona tercüme ederek tertip ve kıraat hatalarını karşılaştırmıştır. Bu

³²⁸ İsmail Hâmi Danışmend, “Arab ve Türk Dillerinin Mücadelesinden Kalan En Mühim Vesika”, *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1941, s.2.

³²⁹ Danışmend, “Arab ve Türk Dillerinin Mücadelesinden”, s.2.

³³⁰ Danışmend, “Arab ve Türk Dillerinin Mücadelesinden”, s.2.

³³¹ Danışmend, “Arab ve Türk Dillerinin Mücadelesinden”, s.2.

³³² İsmail Hâmi Danışmend, “Divan-ü Lügat-it Türk”, *Cumhuriyet*, 15 Ocak 1942, s.2.

hizmeti ile Besim Atalay sadece Divan'ı tercüme etmekle kalmamış aynı zamanda mukayeseli bir nüshasını da ortaya koymuştur³³³.

Atalay'dan önce biri Van mebusu Tevfik Bey, biri Kilisli Rıfat ve diğeri de Atıf Tüzüner olmak üzere eserin tercümesi yapılmıştır. Bu tercümeler gözden geçirildiğinde anlaşılmaktadır ki hiçbirisi tam tercüme değildir. Atalay bu nedenle eski tercümelerinin eksiklerini ve hatalarını düzeltmek adına karşılaştırmalı bir tercüme hazırlamıştır. Ancak Atalay'ın tercüme ettiği Divan'ın, Türk Dil Kurumu tarafından basılmasının ardından özellikle iki noktada birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Birincisi Atalay'ın tercüme hazırlarken TDK adına daha önceden hazırlanan ancak neşredilmeyen tercümeleri kullandığı iddiası; diğeri ise Divan'da Arap harfleriyle yazılan Türkçe kelimeler ile cümlelerin ve şekillerinin yeni yazı ile yapılan transkripsiyonlarında yanlışlıklar yapıldığına yönelik eleştirilerdir³³⁴.

Ancak Danişmend bu eleştirilere eski yazıdan yeni yazıya transkripsiyonlarda bazı yanlışlıklar olmasının doğal olduğunu ve bundan 9 asır önce kullanılan kelimelerin o dönemdeki telaffuzları ile hiç hata yapmadan tercüme etmenin imkânsız olduğu yönünde bir cevap getirmektedir. Ayrıca Danişmend'e göre böylesine büyük bir eserin bu kadar iyi tercüme ettiği için tercüme sahibine (Beşir Atalay) milli kültürümüz adına minnet ve şükran duymamız gerekmektedir³³⁵.

E- TÜRK TİYATROSU

1- SELÇUKLULARDA TİYATRO

Türk tiyatrosunu tarihini araştıranların ortak fikri bu sanatın Osmanlıya Tanzimat'tan sonra Batıdan gelmiş olduğu yönündedir. Meseleyi araştıran Türk araştırmacılar Türk tiyatro sanatının Tanzimat'tan sonra başladığı ve bu sanatın Osmanlıda *Meddah*, *Orta Oyunu* ve *Karagöz* gibi eski sanatlarla ilgisinin olmadığına dikkat çekmişlerdir. Ancak Danişmend'e göre genel kanaatin aksine Türklerde tiyatro sanatının var olduğuna dair çok eski belgeler mevcuttur³³⁶. Danişmend'e göre Türk Tiyatrosuna dair karşılaşılan en eski belgeler 12.yüzyıla ait Bizans İmparatoru I. Aleksios Komninos'un kızı Anna Komnini'e ait *Aleksios* isimli fıkradır. Prenses Anna Komnini (1083-1148) imparator Aleksios devrini özellikle de Anadolu'yu fetheden Oğuz Türkleri'nin bugünkü Türkiye devletinin kurulduğu dönemde

³³³Danişmend, "Divan-ü Lügât-it Türk", s.2.

³³⁴Danişmend, "Divan-ü Lügât-it Türk", s.2.

³³⁵Danişmend, "Divan-ü Lügât-it Türk", s.2.

³³⁶İsmail Hâmi Danişmend, "Selçukîlerde Tiyatro", *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1942, s.2.

yaşamıştır ve önemli olaylara şahit olmuştur. Prenses yazılarında Türkler ile ilgili olarak içkiye düşkünlüklerini, sarhoşluklarını, eğlence ve oyuna meraklı olduklarını iddia etmiş ve özellikle tarihi hadiseleri babasının lehinde yazmıştır. Prensesin babasının ayağında çıkan hastalık nedeniyle Anadolu'ya girememesi Türkler arasında alay konusu olduğunu prenses bunu Türkler piyese düşkündür diye şöyle aktarır³³⁷:

“Kılıç Arslan'ın maiyyetindekiler bu ıstırapı sırf bir temâruzdan³³⁸ ibaret zannettiler hâkiki bir hastalık değil sandılar ve tereddütle gevşekliğin damla kisvesine sokulmuş olduğuna hükmettiler. Onun için içki içerken ve sarhoşken hemen hep bu hastalıkla alay ettiler;bu barbarlar hilkâten hatib oldukları için İmparatorun ayağındaki hastalığa dair ahlakî olmayan muhavereler (konuşmalar)tertiple ettiler. İşte böylece onun ayağındaki ıstırap nihayet bir takım komedilere mevzu teşkil etti. Hatta Türkler İmparatorun doktorlar ile kendisine bakan adamlarını teşhis ve temsil ediyorlar, bizzat İmparatoru da bir araba içinde yatmış olarak ortaya çıkarıyorlar ve işte bu mevzudan bir oyun yapıyorlardı. Bu çocukça oyunlar barbarlar arasında birçok kahkahalar kopartırdı. Fakat bu hakaretler İmparatorun kulağından kaçmadı, gazabını zaptedemeyecek hale geldi ve kendisini onlarla harbetmiye büsbütün tahrik etmiş oldu³³⁹. ”

Mesele ile ilgili olarak 18. asırda Fransız tarihçi Charles Lebeau Selçuklu tiyatrosunun siyasi temsillerini Bizans prensesinden daha fazla abartmıştır. C. Lebeau'ya göre Bizans kralını üzen şey Türklerin kendi hastalığından dolayı korktuğu ve gizlendiğini konu alan piyesler yaparak alay etmeleridir. Lebeau bunu eleştirerek Türk zekâsına yakıştıramamış *"kaba bir halk komedisi"* olarak nitelendirilmiştir. Danişmend C. Lebeau'nun bu tutumunu Türklerle olan tarihi düşmanlığı ile açıklamıştır. Gerek prensesin gerekse Fransız tarihçi C. Lebeau' nun bahsettiği bu piyes Selçuklu Türklerinin tiyatro ile ilgilendiğini kanıttır. Prensesin aktardığı bilgilerde temsilde dekor ve kıyafetlere de dikkat edilmiş olduğu ve imparatorun gülünç bir arabada sahneye çıkartıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca imparator Aleksios'un hastalığını konu edinen piyes komedi türünde oluşturulmuştur³⁴⁰.

Bu bilgiler içinde kadınların rolü var mıdır, imparatorun eşi de sahneye çıkarılmış mıdır, temsil bir binada mı yoksa açık alanda mı gösterilmiştir ve sahne nasıl olduğu sorularına prensesin kayıtlarından cevap bulunmamaktadır. Diğer önemli bir husus Anna Komnini'nin

³³⁷Danişmend, “Selçukîlerde Tiyatro”, s.2.

³³⁸Kendini hasta göstermek.

³³⁹Danişmend, “Selçukîlerde Tiyatro”, s.2.

³⁴⁰Danişmend, “Selçukîlerde Tiyatro”, s.2.

12. yüzyılda Selçuklulardaki Türk temsilinin varlığına ışık tutmuş olmasıdır. Bu Selçuklu komedisinde konu hayattan hatta doğrudan siyasetten alınmıştır. Danişmend'e göre Fransa'da "force" ve "satie" gibi toplumsal temsillerin 13. yüzyılda ortaya çıktığı düşünülürse Selçukluların 12.yüzyılda yaptıkları bu piyes ile Türk tiyatro tarihinin kıymeti daha iyi anlaşılmaktadır³⁴¹.

2- OSMANLILARDA TİYATRO

Osmanlı Türk tiyatro tarihinin belli başlı dönemleri şöyle tespit edilmiştir:

1-Osmanlı'dan önceki dönem: Anadolu Selçukluları dönemi Bizans prensesi ve imparator I. Aleksios dönemini anlatan Aleksios isimli tiyatro Selçuklu devrinde ilk Türk tiyatrosunun örneğidir.

2-Tanzimat'tan önceki dönem,

3-Tanzimat'tan sonraki dönem: Bu dönemde Türk tiyatrosu Avrupa tiyatrosunun Türkiye'de taklidi edilmedi ile bilinmektedir. Tanzimat'tan önce milli bir gösteri sanatı mevcutken Tanzimat'tan sonra köken itibariyle yabancı bir tiyatro sanatına geçilmiştir³⁴².

Osmanlı Tiyatrosunu anlamak için öncelikler "tiyatro"sözcüğünün ilmi anlamını bilmek gerekir. Tarihi itibariyle tiyatro sanatı bugünkü gibi bir bina, sahne, dekor ve aksesuarlar ile yazılmış bir metni temsil etmek değildir. Bu nedenle tarihin herhangi bir devrindeki tiyatro sanatından bahsedilirken genel anlamda "temaşa sanatı" şeklinde anlanmalıdır. Bu genel ifadede sahne, bina, aksesuar, kıyafet, piyes vs. şart değildir. Tiyatro ismini alabilecek bir oyunun gerçek ya da hayal ürünü bir olayı temsil etmesi gerekir. Mekân ise önemli değildir; sokak, avlu, oda vs. olabilir. Özellikle eski Yunan'da tiyatro kapalı bir mekânda değil aksine açık alanda sergilenirdi. Özellikle ilk Yunan tiyatroları komediden ibaretken Ortaçağ Hristiyan tiyatrosu kilise ve papazları temsil eden dini konulardan oluşmuştur. Ancak 14. yüzyıldan itibaren İngiltere ve İspanya'da tiyatro oyunları avlularda sergilenmeye başlanmıştır. Tiyatro tarihine sahne, dekor, kıyafet ve aksesuar gibi unsurlar ise çok daha yeni dönemlerde girmiştir. Öte yandan eski Avrupa tiyatrosunda aktörlük bir meslek değildi ve kadınlar sahneye çıkmıyor kadın rollerini genelde erkekler canlandırıyordu. Mesela

³⁴¹Danişmend, "Selçukîlerde Tiyatro", s.2.

³⁴²İsmail Hâmi Danişmend, "Eski Osmanlılarda Tiyatro I", *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1942, s.2.

eski Roma’da aktörlük namussuzluk sayılmış ve bu meslek yasaklanmıştır. Sahneye çıkan kadın da namussuz sayılmıştır³⁴³.

Ayrıca eski Avrupa tiyatrosunda yazılı bir metin de şart değildir. Mesela İtalya’da *Tuluat* oyunlarına benzeyen bir oyun vardır ve bu oyun eski Latin komedisinin temeli sayılmaktadır³⁴⁴. Danişmend’e göre Tanzimat’tan önceki Osmanlı tiyatrosu incelenirken tiyatro tarihinin tüm bu geçmişi ve unsurları çerçevesinde değerlendirilmelidir³⁴⁵.

Tanzimat’tan önceki Osmanlı Tiyatrosu incelendiğinde mevcut belgeler 17. ve 18.yüzyıllara ait olup bu belgeler yerli ve yabancı belgeler olarak ikiye ayrılmaktadır. Yabancı belgeler Rus ve Fransız diplomatların gördüğü oyunlardan bahsederken yerli belgeler Osmanlı vakanüvislerinin kaydettikleri tarihi kayıtlardır.1670 yıllarına kadar uzanan yabancı kaynaklar IV. Mehmet döneminde İstanbul’daki Fransız büyükelçisi Marki(Charles Marie-François Olier de Nointel et-de’Angervillers)’nin krala sunduğu dosyada yer almaktadır. Elçinin Fransa kralı ve hariciye nazırına yazdığı raporlarda sadece siyasi meseleler değil Osmanlı İmparatorluğu içindeki Türklerin günlük hayatlarındaki farklı özelliklerinden de bahsedilmiştir³⁴⁶.

Marki’nin raporu 17. yüzyıl Türk hayatından bilgi veren önemli bir belgedir. Ayrıca tiyatro ve edebiyata merakıyla da bilinen bu elçi çok sevdiği Moliere’den de piyesler temsil ettirir ve verdiği davetlerde Türk misafirler de bulundururdu. Bu davetler esnasında Türklerle ilgili gördüğü tüm ayrıntıları kaydederdi.Marki’nin raporunda 17.yüzyıl Türk Tiyatrosuna ait iki husus dikkat çekmektedir ve her ikisi de IV. Murat’ın Edirne’de oğlu Şehzade Mustafa için yaptırdığı sünnet şöleni ile ilgilidir³⁴⁷.

1675 yılında 15 gün süren törende Marki bizzat katılamamıştır ancak bir ressam ve bir kâtip göndererek töreni hem kaydettirmiş hem de resmettirmiştir. Düğünü bizzat gören kâtip ve ressamın verdiği bilgilere istinaden Marki hazırladığı raporda şölenin hazırlıklarından bahsederken tüm ülkeden çengiler, maskaralar, cambazlar ve bazı sanatkârların getirildiğini anlatmaktadır. Dönemin Osmanlı tarihçilerinin sünnet şöleni ile ilgili aktardıkları da Marki’nin raporuyla paralel niteliktedir³⁴⁸.

---

³⁴³ Danişmend, “Eski Osmanlılarda Tiyatro I”, s.2.

³⁴⁴ Danişmend, “Eski Osmanlılarda Tiyatro I”, s.2.

³⁴⁵ Danişmend, “Eski Osmanlılarda Tiyatro I”, s.2.

³⁴⁶ İsmail Hâmi Danişmend, “Eski Osmanlılarda Tiyatro II”, *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1942, s.2

³⁴⁷ Danişmend, “Eski Osmanlılarda Tiyatro II”, s.2.

³⁴⁸ Danişmend, “Eski Osmanlılarda Tiyatro II”, s.2.

Marki de Nointel'in hariciye nazırına gönderdiği raporda Türklerin şölende opera da temsil etmek istediklerini ve krala gönderdiği raporda da Edirne'deki sünnet şöleninde temsil edilen BalletPandomim'den³⁴⁹ bahsedilmektedir. Sadrazam köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın da Edirne'deki şölen için Venedik'ten opera makinecileri getirmek için teşebbüs ettiği bilinmektedir. Fakat 15 gün içinde gelmeleri mümkün olmadığı için Paşa'nın teşebbüsü sonuçsuz kalmıştır. Bu konuyu aktaran Nointel, Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'yı cahil göstermek için Venedik'ten 15 günde gelemeyecek olan opera sanatçıları için; “*uçarak geleceklerini zanneder*” ifadesini kullanarak alaycı bir tavır sergilemiştir. Danişmend'e göre elçinin bu tavrı Türk düşmanlığının açıkça ifadesidir³⁵⁰.

Nointel'in Edirne şölenini tüm ayrıntılarıyla Fransa Kralı'na bildirdiği raporunda aktardıklarına göre yalnız dansla sözsüz temsil edilen gösteri Danişmend'e göre “*Ballet pandomim*” olması gerekir. Ballet pandomimin konusunun büyücülükle karışmış bir aşk efsanesi olması muhtemeldir³⁵¹.

18.yüzyıl Türk komedisi hakkında en fazla bilgi verenlerden biri de Fransız elçiliği memuru Baron de Tott'tur.³⁵² Baron de Tott Türkçeyi ve Türk örf ve adetlerini öğrenmek için elçilik tarafından görevlendirilmiştir³⁵³. Baron de Tott III. Osman, III. Mustafa ve I. Abdülhamit dönemindeki memuriyeti süresince 20 yılda Türk örf ve adetlerini incelmış ve dört ciltlik “*Memotres Sur Les Tures et Les Tartares*” adlı eseri yazmıştır. Bu eserin ilk cildinde Türk komedisi ile ilgili önemli bilgiler vermiştir. Baron de Tott III. Mustafa'nın yeni doğan kızı Hibetullah Sultan için düzenlenen eğlenceler içinde yer verilen komedileri kaleme

³⁴⁹ Ballet Pandomim, gösteri sanatları içerisinde yer alırken gösteri esnasında sanatçı herhangi bir sözlü konuşmada bulunmaz. Sanatçı izleyiciye sunmak istediği temayı, konuşma yoluyla değil de yüz mimikleri ve de beden dili aracılığıyla sunmaktadır. Bu durum, pandomimi görsel sanatlar içerisinde farklı bir konuma sürüklemekte ve kendini görsel sanatların önemli türlerinden birisi yapmaktadır. Beden dili ve de mimik hareketlerinin baş gösterdiği pandomim, sanat ve de özellikletiyatro dünyası tarafından tiyatronun evrensel dili olarak görülmektedir. *Büyük Ansiklopedi*, C.3,s.438.

³⁵⁰ Danişmend, “Eski Osmanlılarda Tiyatro II”, s.2.

³⁵¹ Danişmend, “Eski Osmanlılarda Tiyatro II”, s.2.

³⁵² Baron Francoise de Tott, 17 Ağustos 1733'de Fransa'nın Chamigny şehrinde doğmuştur. Aslen yarı asil bir Macar ailesine mensuptur. Babası Andre Baron de Tott, Macar Kralı II.Rakoçzi Ferenc' in sarayında onun mali işlerinde mesul bir görevliydi. Baba Baron de Tott, daha önceki vazifeleri sırasında öğrendiği Türkçe ve Lehçe'yi çok iyi konuşması sebebiyle Nisan 1755'te Chevalerie de Vergennes'in emrinde danışman olarak çalışmak üzere İstanbul'a gelmiştir. Babasıyla birlikte 22 yaşında İstanbul'a gelen de Tott, gelir gelmez Türkçe öğrenmeye başlamıştır. Ayrıca Osmanlı devlet teşkilatı, gelenek ve göreneklerini ve kültür eserlerini tanımaya çalışmıştır. Eylül 1757'de babasının ölmesiyle Baron de Tott bağlı bulunduğu Berchiny birliğindeki vazifesini ve yüzbaşı rütbesini de muhafaza etmek kaydıyla, ilaveten Fransız elçiliğindeki babasından boşalan danışmanlık görevine getirilmiştir. Babasının almakta olduğu yıllık dört bin Franklık maaş da kendisine tahsis edilmiştir. 1763 yılına kadar bu görevini sürdüren Baron de Tott, bu arada Fransız elçisi Comte de Vergennes'in kızıyla evlenmiştir. Mustafa Kaçar, “Osmanlı İmparatorluğunda Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme Çalışmaları ve Mühendishanelerin Kuruluşu(1808'e kadar)”, *Osmanlı Bilim Araştırmaları II*, Yay. Haz. Feza Günergün, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1995, s.39.

³⁵³ İsmail Hâmi Danişmend, “Eski Osmanlılarda Tiyatro III”, *Cumhuriyet*, 24Eylül 1942, s.2.

almıştır. Doğum şenliklerinde devlet adamlarının halkın eğlenmesi için düzenledikleri etkinliklerdeki komedileri Baron de Tott şöyle anlatır: “ *Devlet adamlarının evlerinin önünde sergilenen komediler halkın hoşuna gitmekte, bu şenliklerde ahlaka, adaba ve hükumete hürmete itina gösterilmektedir. Hürmetten dolayı padişahın temsiline dahi izin verilmemiştir*³⁵⁴. ”

Danişmend’e göre Türk tiyatro tarihi ile ilgili bu önemli bilgiler şöyle özetlenebilir.

1-Avrupa’daki gibi Türklerde de sokakta sahne kurma geleneği mevcuttur.

2-Dinin hâkim olduğu dönemlerde sanat anlayışı ahlak anlayışının önüne geçmemiştir.

3-Eski Türk tiyatrosunda Yahudi, Rum sanatkârlar da rol almıştır³⁵⁵.

Ayrıca Ballet Pantomim namaz kılan Türk sanatkârlar tarafından da temsil edilmiştir. Ahlaki anlamda tiyatro, dine karışmadığı gibi siyasi açıdan da zihni karıştırmadığı için hükümeti eleştirebilmiştir³⁵⁶. Ayrıca Baron de Tott, Hibetullah Sultan’ın doğumu ile verilen şölende 18.asır Türk komedisinin sahnesi, dekoru ve tekniği hakkında bilgiler vermiştir³⁵⁷.

Baron de Tott’un aktardığı bir başka Türk komedi örneği ise Damatzâde ailesinden Murad Molla’nın Büyükdere çayında vermiş olduğu doğum şenliğidir. Bu şenlikteki sahne düzeni direklere gerilen ipler ile onlara çekilmiş perdelerden oluşmuş bir ev düzenlemesi şeklindedir³⁵⁸. Oyunculardan Yahudi bir adam kadın kılığına girmiş evin hanımını, diğeri ise evin beyini canlandırmıştır. Sahneyi ise yirmi kadar meşale aydınlatmaktadır. Oyunu çok geniş bir seyirci kitlesi izlemiştir. Komedi içinde İranlı pehlivanlar, beceriksiz cambazlar ve kaba soytarılar da oyunlarını sergilemiştir³⁵⁹.

Danişmend’e göre Baron de Tott’un açıklamalarındaki Osmanlı tiyatrosunun önemli noktaları şunlardır;

➤Kazasker ve Reis-ül Ulema Murad Molla’nın Büyükdere Çayında halka ikram ettiği gösterinin oyuncular Yahudi, fakat piyes Türkçedir.

➤Komedide sahne, dekor ve kıyafet vardır.

³⁵⁴Danişmend, “Eski Osmanlılarda Tiyatro II”, s.2.

³⁵⁵Danişmend, “Eski Osmanlılarda Tiyatro II”, s.2.

³⁵⁶Danişmend, “Eski Osmanlılarda Tiyatro II”, s.2.

³⁵⁷Danişmend, “Eski Osmanlılarda Tiyatro II”, s.2.

³⁵⁸Danişmend, “Eski Osmanlılarda Tiyatro II”, s.2.

³⁵⁹Danişmend, “Eski Osmanlılarda Tiyatro II”, s.2.

➤ Osmanlı-Türk tiyatrosunda hiçbir şey seyircinin hayal gücüne bırakılmamış sahne, dekor ve kostüm uygun şekilde oluşturulmuştur.

➤ Nointel'in anlattığı Ballet Pantomimde namaz vaktinde oyuncular Müslüman oldukları için namaza katılmış olmalarına rağmen, Baron de Tott' un anlattığı tiyatronun Yahudi oyuncularını namaz vaktinde oyuna devam etmişlerdir.

➤ Eski Avrupa tiyatrosundaki gibi Türk tiyatrosunda olan bölüm aralıkları cambazlar, soytarılar ve çengi oyunları ile geçişler yapılmıştır³⁶⁰.

18.yüzyıl Türk tiyatrosundan bilgi veren bir başka kaynak ise *Yaş Antlaşması*³⁶¹ sonrasında (III. Selim döneminde) Rusya'dan gelen elçilerin arasında ismi bilinmeyen bir memurun yazdığı sefaretnamenin vesikalarıdır. Bu sefaretnamedeki bilgiye göre Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın konağında cirit ve güreş oyunlarının akabinde temsil edilen tiyatrodan bahsedilmiştir. Kaptan-ı Derya'nın konağında sahne bulunmaktadır ve bu sahnede bir komedi temsili yapılmıştır. Bütün bu bilgiler ışığında görülmektedir ki Tanzimat öncesinde Osmanlı Türk tiyatrosunun varlığı tartışma götürmez bir gerçektir³⁶².

Osmanlının en eski tiyatroları 17. ve 18.yüzyılda yabancı diplomatlar için sahnelenen tiyatrolar olduğunu yine bu diplomatların sefaretnamelerindeki yazılardan anlaşılmaktadır. Mesela Fransızların “*Univers*” adlı külliyyatında Padişah III. Mustafa'nın oğlu Selim'in doğum şenliklerinden bahsedilirken bu şenliklerde Rum ve Yahudi oyuncuların tiyatro gösterilerinde padişahı dahi taklit edecek kadar özgür olduklarını ifade etmektedir. Yine aynı şekilde Baron de Tott'un verdiği bilgilerde Hibetullah Sultan'ın doğum şenliklerinde sergilenen tiyatroda saray erkânının alaycı bir şekilde tenkit edilerek temsil edildiği ifade edilmiştir³⁶³.

Danışmend'in saray temsillerine verdiği bir başka örnek ise I. Abdülhamid'in sırmalı, altın işlemeli ya da pahalı taşlarla süslenmiş kıyafetlerin tasarruf amaçlı yasaklaması üzerine, bu uygulamayı eleştiren oyunların sergilenmiş olmasıdır ki padişah bunu izlediği halde

³⁶⁰Danışmend, “Eski Osmanlılarda Tiyatro II”, s.2.

³⁶¹Yaş Antlaşması(1792); Kırım'ın 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rus idaresine geçmesiyle Osmanlı Devleti Kırımı kurtarmak için 1787'de Rusya'ya karşı savaş ilan etmiştir. Osmanlının Kırımı kurtarmak için girdiği bu savaşa 1788'de Avusturya da katılmış ve Osmanlı iki cephede savaşmak zorunda kalmıştır. Osmanlı ordusu Avusturya'ya karşı başarılı olmuşsa da Rusya'ya karşı aynı başarıyı gösterememiştir. 1791'de Avusturya ile Zıstovi Antlaşmasını imzalamış ve 10 Ocak 1792'de Rusya ile on üç maddelik bir metinden oluşan Yaş Antlaşmasını imzalamıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı ikinci defa Kırım'ın Rus idaresine geçtiğini kabul etmek zorunda kalmıştır. Metin Hulagü, “Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Türk-Rus İlişkilerindeki Yeri (1441–1783)”, *Uluslararası Türkoloji Sempozyumu, TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı)*, 31 Mayıs–4 Haziran 2004, Simferepol, Ukrayna, Kırım, s.1.

³⁶²Danışmend, “Eski Osmanlılarda Tiyatro II”, s.2.

³⁶³İsmail Hâmi Danışmend, “Eski Osmanlılarda Tiyatro IV”, *Cumhuriyet*, 2 Ekim1942, s.2.

hoşuna giderek beğendiğini ifade etmiştir. Danişmend'in araştırmalarına göre bu dönemin tiyatrolarında sahne ve dekor ile ilgili yeterli bilgi verilmemiş ise de kılık kıyafete özen gösterildiği bilinmektedir. Danişmend 16. yüzyıl Avrupa'sında şehir meydanlarında temsil edilen askeri oyunlar ile Kanunî döneminin Macaristan fethinin temsil edildiği oyunlar karşılaştırıldığında arada önemli bir farkın olmadığını belirtmiştir. Dekor olarak her ikisine de ahşap kulelerin kullanıldığı vurgulanmıştır³⁶⁴.

Osmanlı tiyatro tarihini Avrupa tarihi ile karşılaştıran Danişmend'in özellikle eleştirdiği nokta ise Osmanlı oyunlarının sahne, dekor vs. özellikleriyle dönemin Avrupa oyunları ile benzerliğine rağmen Avrupalı tarihçiler ve araştırmacılar tarafından tiyatromuzun yok sayılmış olması ve Osmanlıda *Karagöz* oyunları dışında bir gösteri sanatı olmadığı iddiasıdır. Danişmend bu iddiaları ileri sürenleri ise Türk düşmanlığı olarak değerlendirmektedir³⁶⁵.

3- OSMANLI TİYATROSUNUN İLK PİYESİ

Klasik anlayışta Türk edebiyatında ilk piyes Şinasi'nin *Şair Evlenmesi* adlı komedisi kabul edilmiştir. Ancak Danişmend'e göre bu değerlendirme eksik ve yanlıştır. Danişmend'e göre Hayrullah Efendi'nin dört perdelik trajedisi duyulmamış olsa da çok daha önceki bir döneme aittir. Bu trajedi Danişmend'in ifadesine göre Hayrullah Efendi'nin tıp talebeliği yıllarında kendi el yazısı ile kaleme aldığı bir defter halindedir. Hayrullah Efendi bu eseri Şinasi'den yaklaşık 15 yıl önce kaleme almış fakat bastıramamıştır. Eser oğlu Abdülhak Hamit Tarhan tarafından Tıp Tarihi Enstitüsüne verilmiştir. Böylece Danişmend Tanzimat'ın ilk piyesinin *Şair Evlenmesi* adlı komedi değil Hayrullah Efendi'nin "*Hikâye-i İbrahim Paşa ve İbrahim-i Gülşeni*" adlı trajedisi olduğunu öne sürmektedir.³⁶⁶

Hikâye-i İbrahim Paşa'yı inceleyen Danişmend, müellifin fasıl ismini verdiği perdelere, sahnelerin hareketsizliğine ve oyunda önemli bir entrikanın olmamasına dikkat çekmektedir. Hayrullah Efendi oyununu Kanunî devrinin ünlü bir olayını kendi döneminin konuşma diliyle kaleme almıştır. Danişmend'e göre milli ve siyasi bir fikirle yazılan eserin tezi, Mısır'dan çıkacak İbrahim adlı şahsın Osmanlı İmparatorluğu'nun ortadan kaldırma tehlikesi üzerine kaleme alınmıştır. Eserde adı geçen Osmanlı'ya tehdit oluşturan Paşa 1831 yılında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu olan İbrahim Paşa'dır. Kanunî devrinde ebce ile bulunan

³⁶⁴Danişmend, "Eski Osmanlılarda Tiyatro II", s.2.

³⁶⁵Danişmend, "Eski Osmanlılarda Tiyatro II", s.2.

³⁶⁶İsmail Hâmi Danişmend, "Türk Tiyatrosunun İlk Piyesi", *Türklük*, c.II, s.8, s.74.

1247 rakamı piyeste Mısırlı İbrahim Paşa'nın Suriye ve Anadolu'yu ele geçirerek Kütahya'ya kadar ilerlemesi sonucu (1247-1248) 1831 seferine işaret edilmiştir³⁶⁷.

Danişmend'in verdiği bilgiye göre Hayrullah Efendi'nin piyesini yazmasına neden olan İbrahim Paşa piyes yazıldıktan dört yıl sonra Mısır Valisi olduysa da Hayrullah Efendi'yi endişelendiren durum yaşanmamış, Paşa iki buçuk ay sonra vefat etmiştir³⁶⁸.

F- TANZİMATIN İLK ROMANI

XIX. yüzyılda sosyal ve kültürel bir değişim içine giren Osmanlı İmparatorluğu'nda edebiyat alanında da büyük yeniliklerle karşılaşılır. Batılı anlamda roman ve tiyatronun Osmanlıya girmesi, bu yeniliklerin en önemlileridir. *Ta'aşşuk-ı Tal'at ve Fitnat*(Şemsettin Sami, 1288/1872) romanı, birçok kaynakta Türk edebiyatında Batılı anlamda romanın başlangıcı kabul edilir. Oysa 18. yüzyıl sonlarından başlayarak divan ve halk edebiyatından farklılaşan ve romana yaklaşan bir yazılı edebiyatın ilk örnekleriyle karşılaşılır³⁶⁹.

Roman, "*Romalılar tarzında*" manasına gelen "*Romanice*" kelimesinden türetilmiştir. Eski Yunan edebiyatında sadece üç romancı olmakla birlikte bu romancıların bıraktığı eserler genellikle masalsı şeylerdir. Ortaçağda romancılık ise bugünkü roman anlayışımızdan uzak daha çok kahramanlık ya da aşk destanları şeklinde kaleme alınmıştır. Ortaçağ Fransız romanına bakıldığında geneli aşk, din ve kahramanlık konuları üzerine yazılmıştır. Fransız romancılığının II. devri ise 19.yüzyıla kadar devam ederek olgunlaşmış ve yaşamı konu alan gerçek roman şekline dönüşmüştür³⁷⁰.

Türk romancılık tarihinde de böyle bir olgunlaşma söz konusudur. Yüzyıllarca divan edebiyatında *Leyla ile Mecnun*, *Yusuf ile Züleyha*, *Gül ile Bülbül*, *Hüsrev-ü Şirin* gibi kalıplaşmış Şark-İslam temelli şiirsel bir romancılıksürdürülmüştür. Aynı durum eski Fransa'nın "*Tristan et İseult*", "*Roman de la Table Ronde*", "*Roman de Renart*" gibi klasik romanlarında görülmektedir. Yine kahramanlık romanları da her iki kültürde benzer şekildedir³⁷¹. Fakat Avrupa'da 17.yüzyıla kadar devam eden bu durum bizde Tanzimat dönemine yani 19.yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu iki asırlık ertelenmenin ardından Tanzimat edebiyatına genel bir bakış yaptığımızda şiir şeklindeki divan geleneğinden

³⁶⁷Danişmend, "Türk Tiyatrosunun İlk Piyesi", s.75.

³⁶⁸Danişmend, "Türk Tiyatrosunun İlk Piyesi", s.76.

³⁶⁹G. Gonca Gökarp, " Osmanlı Dönemi Türk Romanının Başlangıcında Beş Eser" *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1999, Özel Sayı,s.185.

³⁷⁰İsmail Hâmi Danişmend, "Tanzimat'ın İlk Romanı I", *Cumhuriyet*, 25 Kasım 1942, s.2.

³⁷¹ Danişmend, "Tanzimat'ın İlk Romanı I",s.2.

Doğunun roman anlayışını bir kalemde terk edip, Batı romancılığına geçmek için gerekli olgunlaşmaya zaman bırakılmamıştır. Tanzimat öncesi ve sonrası Türk romanını birbirine bağlayabilecek ve ikisi arasında vasıta oluşturabilecek bir eser dahi yazılmamıştır³⁷².

Bizde klasik divan romancılığı ile Avrupa'nın taklidinden doğan Tanzimat romancılığı arasındaki bağlantıyı kuran tek roman 1874 yılında yayımlanmış olan Ahmet Mithat Efendi'nin "*Hasan Mellah*" adlı eseridir ve Tanzimat'ın ilk romanı sayılmaktadır³⁷³. Ancak Şemseddin Sami'nin *Ta'aşşuk-ı Tal'at ve Fitnat* adlı eseri 1872'de basıldığı için ilk eser literatürde o kabul edilmiştir. İkinci eser Ahmet Mithat'ın *Hasan Mellah'ı* (1874) ve üçüncü eser de Namık Kemal'in "*İntibah*" adlı eseri olmuştur. Ancak Danişmend'e göre bunların üçü de Tanzimat'ın ilk romanı ve romancısı değildir³⁷⁴.

Tanzimat'ın ilk romancısı 1326 yılında ölen Hasan Tevfik Efendi'nin³⁷⁵ bahriye mektupçusu olmasının yanı sıra yazarlığı ve şairliğinin de olduğu bilinmektedir. Doğu dillerinden tercümeler de yapan Hasan Tevfik Efendi'nin üç eseri basılmış olup bunlardan biri de Tanzimat'ın ilk romanı olan "*Hayalât-ı Dil*" adlı eseridir. Danişmend'e göre 78 sayfadan oluşan bu eser küçük bir roman olarak değerlendirilebilir. Öyle ki aslında iki cilt olarak yazılan eserin ikinci cildi neşredilmemiş olmasına rağmen ilk ciltte hiçbir eksiklik yoktur. Danişmend'e göre bu eser Divan devri ile Tanzimat devri nesirleri arasında bir geçiş aşaması sayılabilir³⁷⁶.

Danişmend, romanın içeriği ve üslubunu titizlikle inceleyerek ve *Hayalât-ı Dil*'in simgesel bir roman olduğunu belirtmektedir. Romanın başkahramanı Mürğ-ü Dil (Gönül Kuşu) dir ve olaylar bu kahramanın etrafında *Kamer Tâbadlı* hayali şehirde geçmektedir³⁷⁷.

Eski romanların bütün anlatımı aşka ve tasavvufa dayalı olsa da "*Hayalât-ı Dil*" Tanzimat devrinin siyasi ve idari meseleleriyle ilgilidir.³⁷⁸ Divan devrinin klasik roman tekniğiyle kaleme alınan Hasan Tevfik Efendi'nin *Hayalât-ı Dil* adlı eseri sosyal, siyasi ve idari meselelere değinen Tanzimat'ın ilk romanıdır. Romanda memleket meseleleri iç ve dış

³⁷² Danişmend, "Tanzimat'ın İlk Romanı I", s.2.

³⁷³ Danişmend, "Tanzimat'ın İlk Romanı I", s.2.

³⁷⁴ Danişmend, "Tanzimat'ın İlk Romanı I", s.2.

³⁷⁵ Batum köylerinin birinde doğmuş olan Hasan Tevfik Efendi İstanbul'sa eğitim gördükten sonra 1299'da Bahriye mektupçusu olmuştur. Bahriye nazırı Bozcaadalı Hasan Paşa ile arasındaki anlaşmazlıktan dolayı vilayet mektupçusu olarak Musul'a ve oradan da İşkodraya gitmiştir ve 1326 yılında orada vefat etmiştir.

³⁷⁶ İsmail Hâmi Danişmend, "Tanzimat'ın İlk Romanı II", *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1942, s.2.

³⁷⁷ Danişmend, "Tanzimat'ın İlk Romanı II", s.2.

³⁷⁸ Danişmend, "Tanzimat'ın İlk Romanı II", s.2.

meseleler olarak ikiye ayrılmıştır. Eser Tanzimat fermanından 29 yıl sonra Sultan Abdülaziz döneminde yayımlanmıştır³⁷⁹.

Hasan Tevfik Efendi Divan roman tekniğiyle kaleme aldığı meselelerde dış siyasette Osmanlı'nın iç işlerine müdahale için kullanılan Girit meselesinin Avrupalıların kapitülasyonlara istinaden ıslahat talepleriyle nasıl buhran haline getirildiğini yazmıştır. İç meselelere ise ahlaki bozulmalar, eğitim, vergi, askeri işler gibi başlıklar ile dikkat çekilmiştir³⁸⁰.

Hasan Tevfik Efendi eserinde “*Kamer Tâb*” adını verdiği ideal şehirde oturan sevgilisini aramaya Mürğ-i Dil adlı kahramanı gönderir. Bu kahramanın geçtiği sabır şehri “*Şehr-i Şikip*” İstanbul’dur ve bu şehirden geçerken hükümet meclisine davet edilerek hükümet reisi ona girit meselesiyle ilgili derdini anlatır. Mürğ-i Dil’e çözüm bulması için yetkiler verilir ve o da bu yetkileri kabul etmek için beş şart ileri sürerek ve bir takım askeri tedbirler önerir³⁸¹. Bu beş şarttan ilk iki madde ve beşinci madde Yunanistan’a yönelik olmakla birlikte üçüncü ve dördüncü maddeler Avrupa’ya yönelik kapitülasyonlar ile ilgilidir. Özellikle Avrupalıların Türkiye’de emlak sahibi olmasını yasaklar niteliktedir³⁸².

Hasan Tevfik Efendi’nin eserinde ele alınan bu askeri düzenlemelerden anlaşılmaktadır ki “*Hayalât-ı Dil*” Tanzimat dönemi vatanperverlerinin önemli endişelerini yansıtmaktadır³⁸³.

Öte yandan Hasan Tevfik Efendi romanında iç meseleler ile ilgili olarak idari bozukluklardan bahsetmiştir. Bu bozuklukların en belirginini ise dönemin padişahı Abdülaziz’in hakkında halk arasında keyfi hareketleri olduğuna yönelik söylentilerin dolaşmasıdır. Hasan Tevfik Efendi romanda da bu padişahı satranç oynamaya meraklı, şımarık bir padişah figürü üzerinden yansıtmıştır. Romandaki şımarık padişah Sultan Abdülaziz’i simgelerken zeki ve bilgili veziri ise Ruşen Zamir de dönemin vezirlerinden Ali Paşayı ya da Fuat Paşa’yı yansıtmaktadır³⁸⁴. Hasan Tevfik Efendi romanda Osmanlı’da bozulan ahlaki yapıya dikkat çekerek bilhassa sarayda başlayan ahlaki bozulma ile birlikte halkın padişahı taklidi ile oluşan bozuk ahlaki yapıyı tenkit etmektedir³⁸⁵. Bunun yanı sıra

³⁷⁹İsmail Hâmi Danişmend, “Tanzimat’ın İlk Romanı III”, *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1942, s.2.

³⁸⁰Danişmend, “Tanzimat’ın İlk Romanı III”, s.2.

³⁸¹Danişmend, “Tanzimat’ın İlk Romanı III”, s.2.

³⁸²Danişmend, “Tanzimat’ın İlk Romanı III”, s.2.

³⁸³Danişmend, “Tanzimat’ın İlk Romanı III”, s.2.

³⁸⁴İsmail Hâmi Danişmend, “Tanzimat’ın İlk Romanı IV”, *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1942, s.2.

³⁸⁵Danişmend, “Tanzimat’ın İlk Romanı IV”, s.2.

Hayalât-ı Dil'de halkın ağır vergiler altında yıllardır ezilmesi bir başka eleştiri konusunu oluşturmaktadır³⁸⁶.

Danışmend Tanzimat döneminde bu denli önemli iç ve dış meselelere dikkat çekmiş yazarı Hasan Tevfik Efendi'yi hürmetle anarak onun milli kültür tarihimize karşı görevini yerine getirmiş bir yazar olduğunu vurgulamaktadır³⁸⁷.

G- TÜRKLERDE TARİH ANLAYIŞI

Danışmend, *Türkoloji Bahisleri* adlı köşesinde atalarımızın Türk tarihinden nasıl bir anlam çıkardığı üzerinde durmuştur. Danışmend'e göre Eski Anadolu Türklerinden kalan tarih vesikaları, çeşitli *Selçuknâmeler*, *Osmanlı Tarihleri* ve *Tevâif-i Mülûk* gibi bir takım tarih kayıtları hanedanlığın tarihine aittir. Bunlar hanedanlığa ait menkıbelerden bahsetmelerinden dolayı Türk tarihine ya da genel tarihte Türklerin etnoloji, kültür ve medeniyetlerini aydınlatmada yeterli değildir³⁸⁸.

Danışmend'in verdiği şu örneğe göre Selçuknâme müelliflerinden herhangi birinin eserinde Anadolu ve yakın çevresi (Bizans, Suriye, İran ve Kuzey Kafkasya) dışında kayda değer bir bilgiye rastlanmamıştır. Yani Anadolu ve çevresindeki Müslüman ve Hristiyan devletlerle sınırlıdır. Hatta öyleki Osmanlı Devleti Balkanlara ve Avrupa'ya kadar ilerlediği ve birçok ülke ile temas kurduğu halde ilk Osmanlı müelliflerinin bu noktada esaslı bir dünya görüşü yoktur³⁸⁹.

Osmanlı Türkçülüğünün temellerini araştıran Danışmend'e göre II.Murad döneminde Yazıcıoğlu Ali Efendinin İbn-i Bibi'den tercüme ettiği *Anadolu Selçuknamesine* göre Oğuz menkıbelerine dayanan “*Kayı*” damgası Osmanlı paralarında da kullanılmaya başlamıştır. Selçuknameleri inceleyen Danışmend, Osmanlılarda bu akımın özellikle II.Murad dönemi ile kayıtlara geçtiğini ifade etmektedir. Aslında Danışmend'e göre II.Murad'dan önceki dönemlerde de muhakkak ki Türk ırkının özelliklerine dair birçok husus vardı ancak günümüze gelmeyi başaramamıştır. Bu anlamda II.Murad dönemi Türk milli rönesansıdır. Danışmend'in bu tezinin dayanak noktası ise Konya'da Konya Mecmuası sahibi ve Memleket Kütüphanesi Müdürü Mesud Koman'ın kütüphanesindeki şu üç eseridir³⁹⁰:

³⁸⁶Danışmend, “Tanzimat’ın İlk Romanı IV”, s.2.

³⁸⁷Danışmend, “Tanzimat’ın İlk Romanı IV”, s.2.

³⁸⁸İsmail Hâmi Danışmend, “Atalarımızın Tarih Telakkisi I”, *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1941, s.2.

³⁸⁹Danışmend, “Atalarımızın Tarih Telakkisi I”, s.2.

³⁹⁰Danışmend, “Atalarımızın Tarih Telakkisi I”, s.2.

1- “*Tezkiretü’l İberi ve-l a’sâr fi bahsil ümemi vel emsar*” adlı Arapça eser,

2- “*Şeceret-ül Beşer fi Hakika-il Heber*” adlı Türkçe eser,

3- “*Kitab-ı Aynil urefa min ensâb-il etrak*” adlı Arapça eserdir³⁹¹.

Danışmend bu üç eseri inceleyerek üç önemli sonuca varmıştır. Birincisi dünya tarihinde en büyük rol Türk ırkına aittir. İkincisi milattan ve hicretten önce ve sonra dünya kültürünü yapan adamların en önemlileri Türklerdir. Üçüncüsü ise Hint-Avrupa milletleri Türk Irkından ortaya çıkmıştır. Eski Anadolu Türklerinin tarih tezi bu üç büyük esas üzerine şekil almıştır³⁹².

Eski Türklerde tarih anlayışını konu alan üç kitaptan ikisinin Arapça olması Arapça’nın ilim ve medrese lisanı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu üç eserinde yazılışındaki başvuru kaynağı olan *Tezkiret-ül İber*’in müellifi İsmail İbni Mehmed Şerif 14. Asırda yaşamış bir müderris olması hasebiyle Türk tarihini ortaya koyan bu tezini dönemin ilim dili ile yazılmış olması gayet açıktır. Her üç eserin ortak noktası ise Türk ırkının siyasi ve askeri tarihten ziyade sanat ve kültür tarihindeki rolünü dikkate almış olmasıdır. Eserde Türklerin çeşitli kollarda yetişecek dünyanın farklı yerlerinde kültür ve medeniyeti kuran büyük insanlar olduğundan bahsedilmektedir³⁹³.

Bu üç kitaptan Türkçe olanı “*Şeceret-ül Beşer fi Hakika-il Heber*” adlı eserde Türk âlimlerle ilgili olarak Kales(Tales), Lokman, Anaksimondros, Empedoklis, Bokrat (Hipokratis), Aristokles(Aristoklis), Aristos gibi daha birçok Türk âlimin ismi geçmektedir. Eserde önemli bir husus şudur ki bu âlimlerin arasında Türklüklerinden bahsedilen âlimlerin bazıları Yunanlaşmış ya da başka bir toplumdan oldukları hakkındaki bilgilere karşı çıkmaya ihtiyaç duyulmuştur. Mesela Tezkiretül İber’de Empedoklis hakkında ikinci dereceden Türk neslindendir, Kasta İbni Lûka hakkında beşinci dereceden Türk neslindendir gibi şahsiyetlerin Türk nesline dayandığı bilgisi verilmiştir³⁹⁴.

³⁹¹Danışmend, “Atalarımızın Tarih Telakkisi I”, s.2.

³⁹²İsmail Hâmi Danışmend, “Atalarımızın Tarih Telakkisi II”, *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1941, s.2.

³⁹³Danışmend, “Atalarımızın Tarih Telakkisi II”, s.2.

³⁹⁴Danışmend, “Atalarımızın Tarih Telakkisi II”, s.2.

Anlaşıyor ki bu büyük âlimleri yetiştiren Türk ırkı yalnız siyasi ve askeri değil aynı zamanda bilim, teknik ve sanatta da dünya medeniyetinin temellerini inşa etmiş önemli bir soydur³⁹⁵.

---

³⁹⁵Danışmend, “Atalarımızın Tarih Telakkisi II”, s.2.

IV. BÖLÜM

TÜRK TARİHİNDE HUKUK DEMOKRASİ VE FİKİR HÜRRİYETİ

A-FETVA MECMUALARININ TARİHİ VE MİLLİ DEĞERİ

1-FETVA MECMUALARI

Fetva, şeyhülislâm veya müftülerin içinden çıkılamayan çelişkili konularda kendilerine yöneltilen suallere verdikleri güçlü cevaplardır. Fetva kelimesi de zaten Arapça genç, güçlü anlamındaki *fetâ* kelimesinden türemiştir. Osmanlıda beş asırlık bir sürede 129 şeyhülislâm görev yapmış ve verdikleri fetvalar zor meselelerde en çok başvurulacak kaynaklar arasında yer almıştır³⁹⁶.

Fetva, İslâm hukukunun dört ana kaynağı olan “*Kur’an, sünnet, icma ve kıyas*”tan, kıyasın kapsamına giren bir terim olup, ortada bulunan bir olayın hükmünün müftü veya Şeyhülislâm tarafından araştırılıp cevaplanması demektir. Bu kelime, *fetâ* kelimesinden türemiş ve lügatte “*bir olayın hükmünü açıklayıp ortaya koyan, güçlükleri çözen kuvvetli cevap*” anlamını bulmuştur. Terim olarak ise, “*fakih bir kişinin sorulan fıkhi bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap ve ortaya koyduğu hüküm*” anlamındadır³⁹⁷.

İslâm devletlerinde halifeler fakihlerin fetvalarına büyük önem vermiş ve müftülerden görüş almadıkça büyük işlere girişmemişlerdir. Emevî halifesi Ömer bin Abdülaziz döneminde iftâ (fetva verme) teşkilatı resmen kurulmuş, Memlûklerde ise müftüler devlet yönetiminde etkin biçimde yer almaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti’nde de birçok mühim olayda fetvaya başvurulmuş ve özel hukuku ilgilendiren fetvalar kişilerin, kamu hukukunu ilgilendiren fetvalar ise idarecilerin isteği üzerine verilmiştir³⁹⁸.

İslam dünyasında çeşitli dönemlerde yaşamış âlimlerin verdiği fetvaların birer kitap halinde toplanması, yerleşmiş bir gelenektir. Bu gelenek çerçevesinde, fetva mecmualarının özellikleri ve Osmanlı Devleti dönemindeki örnekleri, gerek hukuk gerek tarih alanındaki çeşitli araştırmalarla ortaya konulmuştur. Ancak mevcut araştırmalar, mecmuaların özel olarak veya daha genel kapsamda şekil ve usul değerlendirilmesi bir konunun belirli bir fetva

³⁹⁶ Muhittin Eliaçık, “Osmanlıda Manzum Fetva Geleneği”, *Türkiyat Mecmuası*, Sayı.21/2, 2011, s.105.

³⁹⁷ Fahrettin Atar, “Fetva”, *DİA*, Cilt XII, İstanbul 1995, s. 486.

³⁹⁸ Eliaçık, “Osmanlıda Manzum”, s.107.

mecmuası esas alınarak incelenmesi ve Osmanlı dönemi fetva literatürünün ortaya konulması şeklinde olmuştur³⁹⁹.

Osmanlı tarihi boyunca "*Fetava*" yahut "*Mecmuatü'l-fetava*" adı altında oluşan literatürün gerek içerik, gerek derleyenlerin statüleri açısından arz ettiği farklılıkların, karışıklığa sebebiyet vermemek amacıyla, iki ana başlık altında incelendiği görülmüştür. Eserlerin bir kısmında, Osmanlı toplumunda karşılaşılan problemlerin cevabını oluşturan ve doğrudan şeyhülislamlar veya müftüler tarafından verilmiş fetvalar derlendiği halde; diğer bir kısmında, kadı ve müftülere başvuru kaynağı olmak üzere el kitapları şeklinde klasik Hanefi literatüründen derlenmiş meseleler aynen nakledilmektedir. Birinci gruba girenler "*aslî fetva mecmuaları*", ikinci gruba girenler de "*menkul fetva mecmuaları*" olarak isimlendirilmişlerdir. Görüldüğü üzere, söz konusu ayırım, bilgiye ulaşmada kolaylık ve çabukluk sağlanması açısından önem arz etmektedir⁴⁰⁰.

Osmanlı Devleti'nde fetva mecmualarının derleme şeklinde oluşturulmasına, özellikle XVI. yüzyıldan itibaren başlanmıştır. XVI. yüzyılın en önemli fetva derlemeleri, kuşkusuz Ebussuud Efendi'nin verdiği fetvaların toplanmasıyla oluşturulmuş olanlardır. "*Fetava-yı Ebussuud*" adı altında birbirinden farklı birçok fetva mecmuası, çeşitli kütüphanelerde ve özellikle İstanbul'da bulunmaktadır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ise, fetva mecmuaları literatürüne çeşitli şeyhülislamlara ait yeni birçok fetva mecmuası eklenmiştir⁴⁰¹.

Fetva mecmualarının en belirgin özelliği, soru-cevap tarzında hazırlanmış olmalarıdır. Ancak bazı fetva mecmualarında fetvalar, soru-cevap olarak kaleme alınmamış; soru zikredilmeden sık karşılaşılan fikhî meselelerin cevapları, kısaca "*caizdir*", "*sahihdir*", "*mekruhtur*" veya "*mekruh değildir*" şeklinde verilmiştir. Bunun dışında fetva mecmualarının bir diğer önemli özelliği ise, klasik fıkıh kitapları sistematüğinde "*kitâp*" ve "*bâb*"lara göre düzenlenmeleridir. Fakat bazı eserler, klasik fıkıh kitaplarındaki usulü takip etmekle beraber, kitâb ve bâblar yerine, "*mesâil*" ve "*fasıl*"lardan meydana gelmektedir. Ayrıca fetva mecmualarının çoğunluğunda fetvanın alındığı kaynak belirtilmekle beraber, bir kısmında sadece bazı fetvaların kaynağına işaret edilmiş, diğer bir kısmında ise kaynaklara hiç yer verilmemiştir⁴⁰².

³⁹⁹ Seda Örsen, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı.4, Güz 2007, s.30.

⁴⁰⁰ Örsen, *Türk Hukuk*, s.31.

⁴⁰¹ Örsen, *Türk Hukuk*, s.31.

⁴⁰² Örsen, *Türk Hukuk*, s.32.

İslam medeniyeti Türk, Arap, Hint ve İran gibi kollara ayrıldığı gibi, İslam Hukuku da Müslümanlar arasında milletlerin mahalli davranışlarına göre gruplara ayrılmaktadır. İslam hukukunu Roma hukukuyla karşılaştıran Danişmend, Roma hukukunun aslında bölgedeki Akdeniz milletlerinin hukuklarıyla birleştirilmesiyle oluştuğunu vurgulamıştır. Bugün Avrupa hukukunun temeli olan Roma hukuku, ilkel ve vahşi bir hukuk sisteminin zaman içerisinde milletlerin ortak değerlerini içeren uluslararası bir hukuk sistemine dönüştürülmüş halidir. Danişmend'e göre Roma hukukundaki bu dönüşüm İslam hukuku açısından da mümkündür⁴⁰³.

Temelleri Kur'an ve Hadis'e dayanan İslam hukuku, fetvalar yoluyla genişleyebilmektedir. Geniş bir coğrafyaya yayılmış İslam memleketlerinde bir taraftan dinin yaşama etkisi diğer taraftan da yaşamın dine etkisinin bir sonucu olarak İslam fıkhi meydana gelmiştir. İslam hukukunda en önemli rolü ise dört imamın içtihat usulleri arasındaki önemli farklılıklar oluşturmuştur⁴⁰⁴.

Dört mezhebin hepsi Kur'an ve hadis temelinde şekillenmesine rağmen aralarında önemli farklılıklar mevcuttur. Bu mezheplerden Hanefi Mezhebi'nin İmamı, İmam-ı Azam Ebu Hanefi içtihatı en önemli rolü akla veriyor ve bu doğrultuda Hanefi sistemini şekillendiriyor. Hanbeli'lik Mezhebinde Kur'an ve Hadis'e yani metne dayalı bir içtihat sistemi mevcuttur. Şafilik icma esasına dayanan bir sistem iken Maliki mezhebi imamı olan İmam Malik'in sisteminde Şafilikteki icma esasının yanı sıra Hanefilikteki rey ve istilah da mevcuttur. Dört mezhep içinde Hanefilik hukuku akılcılığı (rasyonalizmi) destekleyen en özgürlükçü mezheptir⁴⁰⁵.

Türk ırkının Sünni mezhepler içinde Hanefiliği tercih etmesi ve Osmanlı devrinde bu mezhebi himaye etmesi de İslam dini ile milli adetlerin etkileşimine en fazla Hanefiliğin destek olmasındandır. Diğer üç mezhebe oranla çok daha geniş bir coğrafyaya yayılan Hanefilik en itibar gören hukuk sistemini oluşturmuştur. Fetvaların milli kıymeti de bu dairenin vesikalarından oluşmasındandır⁴⁰⁶.

İslam hukukunda fetva demek kanun demektir. Fetvalar ise Kur'an ve hadis, içtihat, örf ve adetler olmak üzere üç temel üzerine dayanır. Dört Sünni mezhebin imamları Kur'an ve hadis ilmine dayanarak fıkhnın *usûl* denilen esaslarını kurmuşlardır. Bu dört imamın açtığı

⁴⁰³İsmail Hâmi Danişmend, "Fetva Mecmualarının Milli Kıymeti I", *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1942, s.3.

⁴⁰⁴Danişmend, "Fetva Mecmualarının I", s.3.

⁴⁰⁵Danişmend, "Fetva Mecmualarının I", s.3.

⁴⁰⁶Danişmend, "Fetva Mecmualarının I", s.3.

içtihat kapısının ardında *fûru* denilen ayrıntılar ile meşgul olan müçtehit adı verilen âlimler meseleleri ele almaya başlamıştır. Usul ve fûrunun oluşmasıyla içtihat kapısı kapanmış, yerini fetvalara bırakmıştır⁴⁰⁷.

Fetvaları “*müfti*” adı verilen devlete bağlı İslam hukukçularının İslam hukukuna ait çeşitli kültür dairelerine mahalli özellikteki vesikalardır. Benzer bir durum Roma hukukunda mevcut olup *On İki Levha Kanunları*’nda yer almayan hukuki durumların, meselenin nasıl halledileceği hususunda İslamiyet’teki fetva uygulamasıyla benzer şekilde çözüm bulunmuştur⁴⁰⁸.

2- FETVA MECMUALARININ TARİHİ VE MİLLİ DEĞERİ

Fetvalar ile oluşan vesikalar, örf, adet ve benzeri mahalli şartlar ve milli özellikler ile ilgili olarak sadece İslam hukukuna değil ayrıca toplum tarihine de ışık tutan milli bir kıymete sahiplerdir. Bu fetva mecmuaları inceleyerek o milletin nasıl yaşadığını, sosyal hayatını, siyasi, ahlaki, iktisadi düşünce ve durumlarını anlamak, açıklamak mümkündür. Bu anlamda fetva mecmuaları tarih, folklor, hukuk, dil, edebiyat ve hatta devletler hukuku dahi etkileyen önemli bir unsurdur⁴⁰⁹.

İslam hukukunun esaslarıyla Müslüman milletlerin milli gelenekleri arasında uyum sağlamak çeşitli memleketlere ve devirlere göre değişiklik göstermektedir⁴¹⁰. Danişmend meseleyi şu örnekle açıklamaktadır: İslam dininde içki yasaktır. Tesettür ise mecburidir. Ancak bu yasaklara ve mecburiyetlere her zaman aynı oranda rivayet edilmemiştir. Bunun gibi birçok meselede dini zorunluluklara rağmen milli geleneklere göre davranarak ihlal edilmiş ya da tam manasıyla tatbik edilmemiştir. Bunun temel nedeni ise Danişmend’e göre toplum yaşamındaki mezhep farklılıkları, göçebelilik veya yerleşik olmanın getirdiği farklılıklar, şehir ve köylerde yaşayışın farklılıkları, şariat ile örf ve adetler arasındaki farklı uygulamaların olmasıdır⁴¹¹.

Türklerin İslam’ı kabulünden sonra İslam şeriatı ile Türk töresi arasında mücadeleler başlamış ve bu mücadeleler asırlarca devam etmiştir. Buna verilen en açık örnek İslam’da yas tutma olmadığı halde Türkler bu geleneklerini uzun zaman devam ettirmiştir. Bu yas

⁴⁰⁷İsmail Hâmi Danişmend, “Fetva Mecmualarının Milli Kıymeti II”, *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1942, s.3.

⁴⁰⁸Danişmend, “Fetva Mecmualarının II”, s.3.

⁴⁰⁹Danişmend, “Fetva Mecmualarının II”, s.3.

⁴¹⁰İsmail Hâmi Danişmend, “Fetva Mecmualarının Milli Kıymeti III”, *Cumhuriyet*, 6 Mart 1942, s.4.

⁴¹¹Danişmend, “Fetva Mecmualarının III”, s.4.

törenlerinde Türkler milli matem rengi kabul ettikleri beyazı kullanmışlar ve vazgeçmemişlerdir⁴¹².

Selçuknâme ve Danişmendnâme gibi eserlerde beyaz matem giysisi geleneğinin Anadolu Türklerinde de muhafaza edildiğinden bahsedilmektedir. Yine başka bir matem geleneği kıyafetlerin ters giyilmesidir. İbni Batutua'nın⁴¹³ rivayetine göre Candaroğulları'nın Kastamonu Türkleri kıyafetleri ters giyme geleneğini matemlerinde sürdürmekteledir. Öyle ki cenazede kadı, müftü, hatip gibi İslam şeraitini temsil eden devlet mensupları dahi bu geleneği uygulamakta bir sakınca görmemişlerdir⁴¹⁴.

Danişmend İslam dinine giren ve İslam'la birlikte varlığını sürdüren batıl inanışları bir kısmını Arapların İslam'dan önceki cahiliye devrinden geldiğini diğer kısmının ise Arap olmayan milletlerin İslam öncesi dönemlerine ait gelenekler olduğu yönünde değerlendirmiştir⁴¹⁵. Ayrıca Türkler arasındaki batıl itikatların büyük bir bölümü de İslam öncesi Türk ananelerinden gelmektedir. Bu mesele ile ilgili mücadele için müftüler birçok fetva da yayınlamışlardır fakat bu fetvalar bazı inanışları değiştirememiştir⁴¹⁶.

Türklerde İslam'dan önce *Şam, Kam, Baksı* gibi isimler verilen ve kâhin olarak bilinen kişiler İslam'dan sonra müneccimbaşı veya remmal (astroloji, yıldız falı ile ilgilenen kişi) gibi isimler ile görevlerini sürdürmüşlerdir. Öyle ki Selçuklu ve Osmanlı hükümdarlarının saraylarında resmi müneccim olduğu bilinmektedir. Ancak bakıcılar ve büyücülere İslam hukuku şiddetle karşı çıkmıştır. Bu noktada Danişmend Lale Devri Şeyhülislamı Yenişehirli Abdullah Efendi verdiği fetvada falcılık ve büyücülükle uğraşanların ölümle cezalandırılacağına dair fetva vermiştir. Şeyhülislamın bu fetvası ile bu hususta devletin ne kadar şiddetli tedbirler aldığına dikkat çekilmiştir⁴¹⁷.

⁴¹² İsmail Hâmi Danişmend, "Fetva Mecmualarının Milli Kıymeti IV", *Cumhuriyet*, 18 Mart 1942, s.3.

⁴¹³ İbn-i Batuta ismiyle meşhur olan seyyahın asıl adı, Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed b. İbrahim'dir. 1304'te Tanca'da doğmuş ve yirmi iki yaşına kadar burada yaşamış, hukuk ve din tahsilini de buranın medresesinde yapmıştır. İlk defa hac amacıyla Hicaz'a doğru yolculuğa çıkmış, İskenderiye'ye kadar uzanan bu seyahatinde uğradığı yerlerde İslami mevzuları bilen bir zat olarak halkın ve şehrinileri gelenlerinin iltifatlarını kazanmıştır. Seyahatleri ile Mısır, Suriye, Arap yarımadası, Irak, İran, Doğu Afrika, Anadolu, Kuzey Türk illeri, Doğu Asya, Hindistan Çin, Endülüs ve Sudan gibi ülkeleri görmüş, tanımıştır. Sonra da bu seyahatlerinin neticesinde, on dördüncü yüzyıl Türk ve İslam âlemini levhalar halinde seyahatnamesinde aktarmıştır. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.5, s.272.

⁴¹⁴ Danişmend, "Fetva Mecmualarının IV", s.3.

⁴¹⁵ İsmail Hâmi Danişmend, "Fetva Mecmualarının Milli Kıymeti V", *Cumhuriyet*, 27 Mart 1942, s.3.

⁴¹⁶ Danişmend, "Fetva Mecmualarının V", s.3.

⁴¹⁷ Danişmend, "Fetva Mecmualarının V", s.3.

Bu fetvayla falcılık ve büyücülükle ilgilenenlerin ölüm cezası ile de cezalandırılabilirdiği gösterilmiştir. Bir başka fetvaya göre falcılık İslam'dan çıkmak anlamına geldiği için maddi bir cezanın yanı sıra iman esaslarını yenilemesi tazelenmesi gerekmektedir⁴¹⁸.

Gazete, dergi, radyo gibi iletişim araçlarından önce fikirleri insanlara aktarmanın bir yolu kitap diğer yolu ise vaazlardır. 17. yüzyılda kürsülerden her türlü fikrin insanlara gönderilmesi mümkündü ki bu bir anlamda fikir hürriyetinin varlığına işaret ediyordu. Bu özgür ortam Avrupa da ancak 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Öyle ki bugün ABD' de dini fikirlere dayalı bazı eğitim programlarından kaldırılan Darwin Teoremi, 18.yüzyılda Anadolu'da kürsülerde Darwin'in Evrim Teorisinden bahsedildiği ve bu vaizin ceza görmediği hatta aşırı bir tepki dahi almadığı bilinmektedir. Bu durum Türklerin fikir hürriyetine verdikleri kıymeti gösterir⁴¹⁹.

Darvin teoreminin kürsülerde anlatılmasından sonra ise Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi bir fetva yayınlarak durumu izah etmeye çalışmıştır. Danişmend'in burada üzerinde durmak istediği nokta ise Türk kültür tarihinde böyle bir meselenin 18.yüzyılda gündeme geldiğini fetva mecmualarından öğreniyor olmamızdır. Danişmend'e göre bu mesele Türk kültür tarihimiz açısından fetva mecmualarının ne denli kıymetli olduğunu ortaya koymaktadır⁴²⁰.

Fetva mecmualarının tarihi kıymetlerinden biri de Osmanlı İmparatorluğunu yabancı devletler ve bunların tebaalarıyla münasebetlerinde takip ettikleri esasların tetkik edilmesi, bugünkü Avrupa sistemiyle arasındaki farkı kıyaslamak açısından önemlidir. 1856'nın öncesinde hukuki anlamda Osmanlı İmparatorluğu belli esaslar üzerinde dayandırılmaktadır⁴²¹.

Mesela Müslüman Şii devletlere karşı Hristiyan Avrupalı devletlerden daha katı bir hukuk ve siyaset takip edilmiştir. Fetvalara bakıldığında Sünniliğin daima Şiilik ile harp halinde olması gerektiği düşüncesiyle İran ile sulh edilmiş olsa dahi bu sulh sadece anlaşmadan ibarettir. Öyle ki Hristiyanlar ile Şii milletler arasında devletler hukuku bakımından büyük farklılıkların olması mezhep ayrılığına, din ayrılığından daha fazla önem gösterildiğini kanıtlamaktadır. Mesela fetvalara göre Rus Çarı ile barış imzalanması mümkün iken, İran Şahı ile şeklen böyle bir anlaşma imzalanırsa da hukuken yapılmış bu bir ateşkes

⁴¹⁸Danişmend, "Fetva Mecmualarının V", s.3.

⁴¹⁹İsmail Hâmi Danişmend, "Fetva Mecmualarının Milli Kıymeti VI", *Cumhuriyet*, 31 Mart 1942, s.4.

⁴²⁰Danişmend, "Fetva Mecmualarının VI", s.4.

⁴²¹İsmail Hâmi Danişmend, "Fetva Mecmualarının Milli Kıymeti VII", *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1942, s.4.

mahiyetindedir⁴²². Bu durum harp esirlerine karşı hükümlere de açıklık getirmiştir. Eskiden savaş esirleri köleleştirilir ve bunlar para karşılığı azat edilirdi. Hristiyan esirleri Müslüman olmaya zorlanmadığı halde Şii'lere Sünni olma zorunluluğu getirmiştir. Buna ilaveten Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'nin bir fetvasından anlaşıldığı üzere Hristiyan erkekler sağ bırakılırken Şii Müslümanlar Sünni olmaya zorlanmaktadır⁴²³.

Zamanın hukuki anlayışına göre değişen ırk, dil veya mezhep bakımından hâkim bir millet vardır. Avrupa tarihine bakıldığında gerek imparatorluklar gerekse küçük devletler arasında dil, ırk ya da mezhep bakımından bir güç hâkimdir. Mesela İngiltere'de farklı dinlerin eşitliği, vicdan hürriyeti, 1828' de esas şeklini almıştır. Avusturya İmparatorluğu Katolik olmayan Hristiyanlara ancak 18.yüzyıl sonunda izin vermiştir. Yahudiler ise Avrupa'da çok daha farklı bir muamele görmüş Hristiyanlardan ayırt edilmeleri için siyah külâh sarı kurdele gibi bir takım kıyafet zorunluluğuna tabi tutulmuştur⁴²⁴.

Aslında tüm bu din ve mezhep eşitsizlikleri birer milli hâkimiyetin dini ve hukuki yansımasıdır. Ancak Fransız İhtilali sonrası demokratik yaklaşımlarla 19 asrın başlarından itibaren cemaatler ve unsurları arasındaki farkı kapanmaya başlamıştır. Elbette ki bu durumdan en çok farklı dini ve etnik grupları bünyesine alan imparatorluklar etkilenmiştir⁴²⁵.

Bu imparatorlukların en açık örneği Osmanlı İmparatorluğu'dur. Tanzimat'a kadar İmparatorluk içinde hâkim bir millet yoktur fakat hâkim bir ümmet vardır ki bu da Müslüman eşitliğidir. Öyle ki İmparatorluğun hâkim unsurunu oluşturması gereken Türklerin tabii ve tarihi hukuku göz ardı ederek İslam dinini kabul etmiş her ferdin hukuk itibariyle Türklerden farklı kalmamıştır. Bu durumda Danişmend'e göre milli hâkimiyetini kaybeden Türk unsuru İslam'ın tespit ettiği dini hâkimiyeti Müslüman unsurlar ile paylaşıyor demektir. Ancak “zımmi” denilen gayrimüslim unsur bir yandan İslam dininin diğer yandan mezhep imtiyazlarının fermanları ile koruma altında olsada sosyal ve siyasi açıdan Müslümanlar ile eşit değillerdir. Tanzimat Fermanıyla birlikte gayrimüslimler mezhep imtiyazlarını korumakla birlikte Türkler ve Müslüman unsurları arasındaki eşitsizliği kaldırmış, siyasi ve sosyal eşitlik tanınmıştır⁴²⁶.

⁴²²Danişmend, “Fetva Mecmualarının VII”, s.4.

⁴²³Danişmend, “Fetva Mecmualarının VII”, s.4.

⁴²⁴İsmail Hâmi Danişmend, “Fetva Mecmualarının Milli Kıymeti VIII”, *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1942, s.3.

⁴²⁵Danişmend, “Fetva Mecmualarının VIII”, s.3.

⁴²⁶Danişmend, “Fetva Mecmualarının VIII”, s.3.

Hâkim Müslüman ümmet ile gayrimüslimler arasındaki farklılıklar incelendiğinde şu noktalar dikkat çekmektedir. Mesela kiliselerin çan çalması yasaktır ve bu nedenle genelde kiliselerin çan kuleleri Tanzimat'tan sonra yapılmıştır⁴²⁷. Tanzimat'tan önce papazların halkı rahatsız edecek şekilde ayinler ve ruhani olaylarda sokaktan geçmeleri yasaktı. Ayrıca Müslüman mahallelerinde gayrimüslimler ev alamaz, alsa dahi evini Müslüman evlerinden daha fazla yükseltemezdi. Seyahat ve ticari seyahatlerde eşkıya korkusuyla silah taşımının dışında gayrimüslimlerin silah taşımaları ve ata binmeleri de yasaktır⁴²⁸. Ancak şurası unutulmamalıdır ki Osmanlıda Tanzimat fermanıyla sonlanan müslim-gayrimüslim eşitsizliği Avrupa'nın bazı bölgelerinde Tanzimat'tan sonra uzun süre devam etmiştir⁴²⁹.

B- TÜRK DEMOKRASİSİ

1- ESKİ TÜRKLERDE DEMOKRASİ ANLAYIŞI

Halkın yönetimi anlamına gelen demokrasi, eski Yunan'dan beri çoğunluğun hâkimiyeti olarak nitelendirildiği gibi bir eşitlik ve yasallık rejimi olarak da kabul edilir. Bazı yazarlar, demokrasinin, özgürlük ve eşitliğin bir sentezi olduğunu belirtmişlerdir⁴³⁰.

Demokrasinin bulunduğu yerde milletin vekilleri alçak gönüllü makam ve mevki peşinde koşmayan ve sadece “Halka Hizmetin Hak-ka Hizmet Olduğu” prensibiyle hareket eden kimseler olmaları gerekir. Eski Türklerde hakanlar ve beyler, yılın belli mevsimlerinde halkın katıldığı ziyafet ve şöenler, yani toylar düzenleyerek devletin bütün varlığını halka dağıtırlardı. Bu hoş görüden dolayıdır ki, yeryüzü hiçbir döneminde Türk devletlerinden yoksun kalmamıştır⁴³¹.

Demokrasilerde toplumun bütün üyeleri sorumluluğu taşımak zorundadırlar. Böyle bir yönetim şeklinde, hükümet otoritesiyle millet otoritesi arasında tam uygunluk olmalıdır. Bu uygunluğun halk veya hükümet tarafından bozulması birlik ve bütünlüğü tehlikeye sokar. Hükümetler de millete verdiği sözü tutmaz ve onu hiçe sayarsa halkın güvenini kaybeder. Bir ülkede millî otoritenin, hükümeti kontrol edemeyecek kadar zayıf oluşu keyfi ve totaliter

⁴²⁷ Danişmend, “Fetva Mecmualarının VIII”, s.3.

⁴²⁸ Danişmend, “Fetva Mecmualarının VIII”, s.3.

⁴²⁹ Danişmend, “Fetva Mecmualarının VIII”, s.3.

⁴³⁰ Esat Çam, Siyaset Bilimine Giriş, İstanbul 1995, Der Yayınları, s.36.

⁴³¹ Metin İşçi, “Eski Türklerde Devlet ve Demokrasi Anlayışı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, s.54.

yönetimlere zemin hazırlar. Eğer hükümet milleti idare etmekte acizlik gösterirse, halk içerisinde sınıflaşmalar ve çıkar çatışmaları yaygınlaşır. Herkes başına buyruk kesilir⁴³².

Danışmend 20.yüzyılda Türk toplumunun batı medeniyetini yüceltirken kendi milletini aşağılamasını batıya olan hayranlıkla açıklamaktadır. Bu duruma sebep olarak batının kültürel alandaki etkisi sonucunda milli benliğimizi ve kimliğimizi unutmamız olduğunun ifade etmektedir. Batı kültüründe meydana gelmiş her şeyi incelemeyen kendi kültürümüze dâhil ederek hatta ders kitaplarıyla okutarak milli kültürümüzü baltalamış olduğumuz kanaatindedir⁴³³.

Danışmend aşağılık duygusunun sadece kültürel alanda değil siyasi ve kültürel alanda da olduğunun altını çizmektedir. İşte bu batı etkisinin hâkim olduğu meselelerden biri de demokrasi ile ilgili olup Türk demokrasisinin Tanzimat'tan itibaren Avrupa'dan alınmış bir fikir olduğu iddiasıdır. Bu iddiaların sahipleri birinci ve ikinci meşrutiyet taraftarlarının Avrupa'daki faaliyetlerini iddialarına delil göstermektedir. Oysaki Türk tarihinde demokrasi anlayışının geçmişi oldukça eskidir hatta ilk batılı âlimlerin tespitlerine göre parlamentoyu beş bin yıl önce Türkler kurmuşlardır. Ayrıca batılı âlimler Türklerde İslam öncesi ve sonrasında göçebe toplumların dahi gelişmiş bir demokrasi anlayışının olduğundan bahsetmektedir⁴³⁴.

Sümerler başta dil olmak üzere birçok yönden Türk ırkına benzediklerinden dolayı Türk oldukları ilim çevreleri tarafından kabul görmüştür. İşte bu Türk ırkı dünyada ilk defa parlamentoyu kurmuş millettir. Bu parlamentonun millet meclisi ve senatodan oluşan ikili meclis şeklinde olduğu bilinmektedir. Danışmend'e göre bu bilgiler ışığında tarihte demokrasi ile yönetilmiş ilk devlet Sümer Türk Devleti'dir. Dolayısıyla demokrasi kavramı da Türklerin icadı olarak kabul edilebilir. Ancak bu demokratik yaklaşım sadece Sümerlere özgü değil Orta Asya Türk devletlerinde de sıklıkla rastlanan bir durumdur⁴³⁵.

Bu konuda Barthold'un *Historia* adlı eserini referans gösteren Danışmend bu eserde Orta Asya Türk tarihinde hakanın milli hâkimiyetin temsilcisi olduğundan bahsettiğini ifade etmiştir. Yine bir başka Avrupalı yazar Leon Chaun'un *Introduction Historie de Asie* adlı

---

⁴³²İşçi, agm, s.55.

⁴³³İsmail Hâmi Danışmend, *Garb Menba'larına Göre: Eski Türk Demokrasisi*, İstanbul 1964, Sucuoğlu Matbaası,s.10.

⁴³⁴Danışmend,age,s.10.

⁴³⁵Danışmend, *Eski Türk Demokrasisi*", s.11.

eserinde Türk demokrasisi şu şekilde geçmektedir: “*Kendi milletlerini yiyip yutan hükümdarların aksine olarak Türk hakanı tebaasının nafakasını temin ederdi*”⁴³⁶. ”

Görülüyor ki Türk toplumlarında Avrupa’da hâlâ izlerine rastlanan soyluların imtiyazlarından eser yoktur. MÖ 3.asırdan itibaren Türk demokrasisinin örnekleri mevcuttur. Danişmend ’in referans verdiği bir başka Avrupalı yazar Fransız Altheim’in “Attila et les Huns” adlı eserinde Türk demokrasisi ile ilgili şu ifade vardır: “*Hakan nasıl bir adalet timsalinden ziyade bir idare adamıysa, kanunlar nasıl ahlaki bir mecelleden ziyade bir nizamnameden ibaretse, devlet erkânı da bir zadeğân zümresinden ziyade büyük me’murlar vaziyetindedir*”⁴³⁷. ”

Eski Türklerdeki halkçı yapı bunun ırkî bir özellik olduğunun kanıtıdır. Türler binlerce yıl demokrasi, eşitlik, fikir ve vicdan hürriyetinin ırkî birer şuur halinde taşımışlardır. Demokrasinin en açık delili Müslüman-Türk devleti olan Anadolu Selçuklu ve Osmanlılarda halktan herhangi bir kişinin padişahı mahkemeye verebilmesidir. Öyle ki tarihte ceza almış padişahlara örnekler mevcuttur⁴³⁸.

Danişmend eski Türk demokrasisini değerlendirirken kanun dışı bazı hareketlerin de olduğunu da kabul etmektedir. Ancak kanun ve kurumlar farklı kanun dışı hareketleri farklı değerlendirmelidir. Ayrıca gerileme devrinde Türk demokrasisi yozlaşmış, kanun ve kurumları tamamen bozulmuştur. Bu nedenle gerileme dönemi Türk demokrasisine dâhil edilmemiştir⁴³⁹.

Yukarıdaki örnekler sonsuz sayıda çoğaltılabilir. Bütün bunlardan anlaşıldığına göre, Türkler yeryüzünde var oldukları andan bu güne kadar hürriyet ve demokrasi anlayışını korudukları için hiçbir zaman esaret altında yaşamamışlardır. Çünkü Türkler arasında olarak eşitlik ve adalet yaygındır. Eşitliği siyasette adaleti ise ekonomi ve yönetimde uygulamaktaydılar.

---

⁴³⁶Danişmend, *Eski Türk Demokrasisi*”, s.13.

⁴³⁷Danişmend, *Eski Türk Demokrasisi*”, s.14.

⁴³⁸Danişmend, *Eski Türk Demokrasisi*”, s.15.

⁴³⁹Danişmend, *Eski Türk Demokrasisi*”, s.16.

2- BATI KAYNAKLARI IŞIĞINDA TÜRK DEMOKRASİSİ

Danışmend eski Türklerde demokrasi anlayışını incelerken objektif bir tavırla yaklaşmış ve Türk demokrasisini Avrupalı araştırmacıların görüşleri çerçevesinde değerlendirmiştir⁴⁴⁰.

Batılı araştırmacılar Türk demokrasisi meselesini ayrıntılı bir şekilde ele almışlar ve bu konuyu araştırmak için uzun süre Türkiye’de kalmışlardır. Danışmend ’in bu Avrupalı âlimlere verdiği ilk örnek Fransız bilim adamı Comte de Marsigli’ dir. Onun araştırmaları Türk askeri teşkilatını Avrupa’ya tanıtan eserlerin en eski ve en köklü olanlarıdır. Comte de Marsigli’nin görüşlerinde Danışmend’e göre en dikkate değer olan nokta padişahın savaş ve barışa karar verme yetkisine sahip olmamasıdır. Ayrıca bir diğer önemli nokta padişahın israf ve lükse düşkün olduğu dönemlerde hapis hatta idam ile cezalandırılmasıdır. Bu sebeple yazar Türklerin yönetiminin mutlakîyet değil aksine “demokrasi” olduğu kanaatindedir⁴⁴¹.

Osmanlı demokrasisi üzerinde araştırma yapmış bir başka Fransız yazar Anquetil-Duperron’dur. Araştırmacı “Legistation Orientale” adlı eserinde Türkiye, İran ve Hindistan gibi İslam devletlerinde Avrupa’daki gibi bir mutlakîyet yönetiminin olmadığını bu ülkelerde mevcut kanunların halk ve yöneticilere eşit uygulandığını belgelerle tanıtlamıştır⁴⁴².

“Türkler daha çocuklarından itibaren saltanatın padişaha Allah tarafından ihsan buyurulmuş olduğundan bahs ile telkînâtta bulunulursa da, zulüm ve istibdat hareketlerine karşı artık tahammül edilemeyecek hale geldikleri veyahut padişah felaketle neticelenen bir harp açmakta ısrar etmiş olduğu takdirde, (gene İngiltere sefiri M. Porter’in dediği gibi) onlar Kur’anın bütün ahkâmı kendilerine olduğu kadar padişaha da aynı şiddet ve aynı kat’iyyetle şamil olduğuna iman ettikleri için Şeriat’e müracaat ederler ve padişahı kafir, zalim, gaddar, ve devlete idare kaabiliyyetinden mahrum i’lân edilir: İşte bunun üzerine tahtından indirilir, hapsedilir ve hatta i’dam ediliverir. Fakat bütün bunlardan evvel Şeyhül-İslam fetva verir, çünkü millet bu şer’î hükmü zarûrî bilir⁴⁴³.”

Danışmend Anquetil-Duperron’un bu görüşleri ile Türkiye’de keyfi bir idarenin olmadığını ve kanunlar çerçevesinde yönetildiğini ispat ettiğini belirtmektedir⁴⁴⁴.

⁴⁴⁰Danışmend, *Eski Türk Demokrasisi*, s.24.

⁴⁴¹Danışmend, *Eski Türk Demokrasisi*, s.25.

⁴⁴²Danışmend, *Eski Türk Demokrasisi*, s.26.

⁴⁴³Danışmend, *Eski Türk Demokrasisi*, s.26-27.

⁴⁴⁴Danışmend, *Eski Türk Demokrasisi*, s.28.

19.yüzyılda Türkiye'ye gelerek araştırmalarda bulunmuş bir diğeri Avrupalı isim, İngiliz yazar Th. Thornton'dur. Yazarın “*Etat Actuel de la Turquie*” adlı eseri Türk demokrasi ve teşkilat tarihleri adına önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Thornton eserinde Türkiye'deki yönetimi şu şekilde değerlendirmiştir: “*Böyle kanuni tahdîdât olunca, tabii artık istibdât olamaz*⁴⁴⁵.”

Türk demokrasi ve siyaset tarihini incelemek üzere İstanbul'da birkaç yıl yaşamış olan A. Ubucini konu ile ilgili görüş ve tespitlerini “*La Turquie Actuelle*” adlı eserinde toplamıştır. Danişmend'e göre objektif bir anlayış ile ele alınan eserde Türk yönetim şekli şu şekilde tarif edilmiştir: “*Türkiye hükümeti şeklen mutlak bir saltanat olmakla beraber, esâsına bakıldığı zaman her şeyden evvel müesseseleriyle saltanatın tâbi' olduğu şerâitten ve ondan sonra da dünyanın hiçbir yerinde misli görülmemiş derecede hükümet salahiyyetlerini tadil ve hatta tahdîd eden örf ve âdetlerinden dolayı mu'tedil bir idâredir*⁴⁴⁶.”

Ayrıca Fransız yazar Charles Mismen de konu üzerine yaptığı araştırmalar sonucunda Türkiye'de Osmanlı'nın gerileme devrinden önceki yönetim şeklini “demokrasi” şeklinde tarif etmektedir⁴⁴⁷.

Avrupalı yazarların araştırmaları sonucunda ulaştıkları bu bilgiler ışığında Türk demokrasi tarihi değerlendirildiğinde Türk idaresinin mutlakıyet olmadığı anlaşılmaktadır. Bu görüşlerde hemfikir olunan nokta gerileme devri öncesinde yönetim şeklinin Demokrasi olduğu gerçeğidir. Danişmend Avrupalı araştırmacıların görüşleri çerçevesinde Türk demokrasisi ile ilgili ortak görüşlerini şöyle özetlemektedir⁴⁴⁸.

Eski Türkiye'de padişahın kanunları değiştirme yetkisi yoktur ve bununla birlikte harp ilanı, barış kararını verme ya da barış kararını onaylama yetkisi de yoktur. Öyle ki IV. Mehmet döneminde padişahın savaşı erteleme kararının dahi olmadığına dair fetva verdiği bilinmektedir. Öte yandan padişahların lüks yaşamaları ve israfları cezalandırılmalarına neden olabilmektedir⁴⁴⁹.

Şeyhülislamın fetvaları padişahın iradesinden üstün kabul edilmiş ve bu duruma gerekçe olarak da Kur'an'ın hükümleri gösterilmiştir. Halkına zulmeden padişah zalim ve kâfir ilan edilebilmiş ve bu sebeple tahta geçmeden önce yemin etmek zorundalardır. Halkın örf ve

⁴⁴⁵Daniřmend, *Eski Türk Demokrasisi*, s.28.

⁴⁴⁶Daniřmend, *Eski Türk Demokrasisi*, s.30.

⁴⁴⁷Daniřmend, *Eski Türk Demokrasisi*, s.31.

⁴⁴⁸Daniřmend, *Eski Türk Demokrasisi*, s.33.

⁴⁴⁹Daniřmend, *Eski Türk Demokrasisi*, s.33.

adetleri padişahın gücünün üzerinde kabul edilmiştir. İşte bu nedenle de padişahlar tebdil-i kıyafet ile halkın arasına karışarak halkı dinlemişlerdir⁴⁵⁰.

Avrupalı araştırmacılar çalışmalarında eski Türklerin daima kanun ile yönetildikleri ve demokratik bir anlayışa sahip olduklarını belirtmektedirler. Demokrasi anlayışı Türk toplumlarında en çok eski dönemlerden itibaren var olan bir anlayış olarak değerlendirilmektedir. Türklerin bu demokratik yapılarının Avrupa'daki mutlakiyete benzemediği ve despot bir yönetim şeklinden uzak olduğu noktasında hemfikirlerdir⁴⁵¹. Danişmend' in ifadesine göre tüm bu görüşler Batılı yazarların asırlardır eski Türk demokrasisinden hayranlıkla bahsetmesine sebep olmuştur⁴⁵².

C- ESKİ OSMANLI MUTLAKİYETİNİN HUKUKİ SINIRLARI

16.yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı mutlakiyeti Avrupa'daki “*ilahi hukuk*” esasına dayandırılmıştır. Ancak Danişmend bu iki sistemi incelediğinde aralarında önemli derecede farklılık olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü Osmanlı mutlakiyet sistemi zannedildiği gibi keyfi bir yönetim değil, aksine kanunlar ile kurumların sıkı koşullar ile sınırlandırıldığı kanuni bir idare şeklidir. Bu kurumların en önemlisi de bugünkü eğitim ve adliye işlerini de bünyesine alan Şeyhülislamlık makamıdır⁴⁵³.

Padişah bu makama ilmiye mesleğinin her anlamda en üstün şahsiyetini getirmekle kanunen sorumludur. Fakat Danişmend 'in ifadesine göre tayin yetkisi olan padişahın görevden alma yetkisi yoktur. Bir yandan sistemin sağlam olması bu makama gelecek olan şahısların büyüklüğünü belirlemiş, diğer taraftan da Şeyhülislamlık makamının saray mutlakiyetini sınırlandırıcı bir rol oynamasına neden olmuştur. Bu nedenle Osmanlı, Şeyhülislamı arasında Yıldırım Bayezid'in şahitliğini reddeden Şemsüddin Fenâri, Fatih Sultan Mehmet'e karşı sert eleştiriler yapan Molla Gürâni ve Yavuz Sultan Selim'e sert bir dille itiraz eden Zembilli Ali Efendi gibi büyük âlimler ve devlet adamları yetiştirilmiştir⁴⁵⁴.

Bu çerçevede mutlakiyetin yetkileri, sadece milli adaletin temsilcisi olan şeyhülislamın değil vezirlerin de görevden alınması bazı şartlar ile sınırlı tutulmuştur. Danişmend bu meseleye Yavuz Sultan Selim'in makul görüşlerinden dolayı takdirini kazanmış baş defterdar Piri Mehmet Çelebiyi sadaret makamına birden bire yükseltmemiş olmasını örnek

⁴⁵⁰Danişmend, *Eski Türk Demokrasisi*”, s.34.

⁴⁵¹Danişmend, *Eski Türk Demokrasisi*”, s.34.

⁴⁵²Danişmend, *Eski Türk Demokrasisi*”, s.34.

⁴⁵³İsmail Hâmi Danişmend, “Eski Osmanlı Mutlakiyetinin Hukuki Hudutları”, *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1948, s.4.

⁴⁵⁴Danişmend, “ Osmanlı Mutlakiyeti”, s.4.

göstermektedir. Yine bir başka örnek de Akdeniz’i Türk hâkimiyetine alan Barbaros Hayrettin Paşa’nın ömrünün sonuna kadar beylerbeyliği görevinde kalmış olmasıdır. Çünkü o dönemde Kaptan-ı Derya’nın rütbesi kanuna göre Beylerbeyliği ile sınırlandırılmıştır⁴⁵⁵.

Görülmektedir ki kumandanların terfi kazandıkları büyük zaferler dahi kanunun ihlaline gerekçe olmamıştır. Danişmend’e göre bu zihniyetin en aşikâr örneği ise Kaptan’ı Derya Piyale Paşa’nın Gabes körfezine sayıca çok daha az kuvvete sahip olmasına rağmen Avrupalı müttefiklerine karşı önemli bir zafer kazanması üzerine Piyale Paşa bu zaferiyle Kanuni’nin iltifatlarıyla onurlandırılmış fakat daha önce terfi ettiği beylerbeylik rütbesinden vezirliğe yükseltilmemiştir. Öte yandan Paşa’nın gönlünü almak için Şehzade Selim’in kızı Gevher Hatun ile evlendirmiştir⁴⁵⁶.

16.yüzyılda Osmanlı Türklerinin devlet yönetimindeki mutlakiyet anlayışı kanunlara dayalı kesin sınırlar ile korunmuş, devlette yapılan görevlendirmeler de kanunu ihlal edecek bir görevlendirme yapmamaya özen gösterilmiştir. Danişmend bu noktada milletlerin huzur, refahı ve büyüklüğünün başlarındaki idare şekillerinin isimlerine değil yöneticilerin zihniyetine bağlı olduğunu belirtmektedir. Böylece Osmanlı mutlakiyetindeki bu düzenli sistem, devletin kuruluşundan 16.yüzyılın sonlarına kadar mükemmel bir şekilde işlemiştir⁴⁵⁷.

D- TÜRKLERDE FİKİR HÜRRİYETİ

1- ESKİ TÜRK TOPLUMLARINDA FİKİR HÜRRİYETİ

Danişmend toplumdaki fikir özgürlüğünün önemini ifade ederken fikir özgürlüğünü medeni seviyenin en sağlam ölçüsü olarak değerlendirmiştir. Fikir özgürlüğüne karşı kuvvetle karşılık vermiş toplumlarda ise medeniyet seviyesinin sıfır noktasında olduğunun altını çizmiştir⁴⁵⁸.

Eski Türk toplumlarında fikir özgürlüğünün tarihi seyrini inceleyen Danişmend fikir özgürlüğünü dünyanın üç kıtasına yayılmış büyük bir hâkimiyetin yüzyıllarca devam etmesindeki önemli faktörlerden biri olarak değerlendirmiştir. Bilhassa yabancı dinlere, farklı inançlara karşı geniş bir hoşgörü ve saygı göstermişlerdir. Danişmend bu fikir özgürlüğünü şu çarpıcı örnek ile ispat etmeye çalışmıştır. Yaklaşık üç asır önce İstanbul’da Selâtin

⁴⁵⁵Danişmend, “Osmanlı Mutlakiyetinin”, s.4.

⁴⁵⁶Danişmend, “Osmanlı Mutlakiyetinin”, s.4.

⁴⁵⁷Danişmend, “Osmanlı Mutlakiyetinin”, s.4.

⁴⁵⁸İsmail Hâmi Danişmend, “Eski Türk Cemiyetinde Fikir Hürriyeti”, *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1947, s.4.

camilerinin birinde görev yapmış bir vaizin kürsüde insan ve maymunun aynı soydan geldiğine dair fikirlerini açıkça söylediği ve bunun üzerine bu görüşleri dine aykırı bulan bazı kesimler bu vaizin idamı için şeyhülislama müracaat etmişlerse de böyle bir fetva alamamışlardır. Bu olay eski Türk toplumunda fikir özgürlüğünün nasıl korunduğuna ve nasıl bir kıymete sahip olduğuna önemli bir örnek oluşturmaktadır⁴⁵⁹.

Eski Türklerin fikir hürriyetine bir başka örnek 1527 yılında İran'dan gelen ve ilim adamı olduğu bilinen Molla Kaabız'ın fikirleri gösterilmiştir. Molla Kaabız Hz. İsa'nın bütün peygamberlerden hatta Hz. Muhammed'den dahi daha üstün faziletli olduğunu iddia etmiştir. Dahası İranlı Molla bu fikrini şahsi bir fikir olarak değil İslami bir şekle sokmaya çalışmış, ayet ve hadisleri bu yönde yorumlamıştır. Danişmend'e göre Molla bu tavrı ile Müslüman-Türk memleketlerinde Hristiyanlık propagandası yapmakta, Müslüman olduğunu söylediği halde Hristiyanlığı üstün tutmaktadır. O dönemde hilafetin merkezi olan İstanbul'da da Molla Kaabız'ın bu propagandaları, bir yandan Avrupa Hristiyanlığı diğer yandan da İran'ın Şii tehdidi altında olan Müslüman Türklere ne kadar tehlikeli bir oyun olduğunun delilidir⁴⁶⁰.

Nihayet Molla Kaabız'ın aylarca İstanbul'da memleketin manevi birliğini bozmak için yaptığı bu propagandaya karşı ulemanın şikâyetleri üzerine bu mesele saraya ve hükumete aktarılmıştır. Fakat Molla Kaabız cezalandırılmayarak vezirin huzurunda görüşlerini açıklaması için davet edilmiştir. Molla Kaabız iki gün üst üste divana gelerek Anadolu Kazaskeri Kaadiri Çelebi ve Rumeli Kazaskeri Fenârizâde Muhyiddin Çelebi'nin huzurunda fikirlerini savunmuştur. Kazaskerler Molla Kaabız'ı dinledikten sonra ilmi bir tartışmaya girmeden idamında hemfikir olmalarına rağmen onlarla birlikte Molla'yı dinleyen ulema bu idam emrine karşı çıkmıştır. Ulemanın itirazına gerekçesi ise Kaabız'ın görüşleri ilmi deliller ile çürütülmeden idam kararının verilmesinin yanlış olacağı düşüncesidir. Neticede Molla Kaabız serbest bırakılmıştır. Meseleyi kafes arkasından dinleyen padişah Molla gibi manevi birliği bozmak isteyen bir propagandacının neden hâlâ serbest kaldığını sorduğunda devrin Vezir-i Azam'ı Kazaskerlerin hâkim olmadıklarını âlim olmadıkları için karar veremeyeceklerini ifade etmiştir⁴⁶¹.

Aynı devirde Avrupa Katolik dünyasında dini inançlarından şüphe edilen insanların hâlâ diri diri yakıldıkları bir dönemde, İslam dininin temel esaslarını açıkça baltalamaya çalışan bir şahsın fikirlerinin dinlenmiş ve bir ilmi tartışma yapılmış olması 16.yüzyılda Müslüman

⁴⁵⁹Danişmend, "Eski Türk Cemiyetinde", s.4.

⁴⁶⁰Danişmend, "Eski Türk Cemiyetinde", s.4.

⁴⁶¹Danişmend, "Eski Türk Cemiyetinde", s.4.

Türklerin fikir özgürlüğüne gösterdiği kıymetin bir ispatıdır. Danişmend'in ifadesine göre Türkler birçok noktada olduğu gibi fikir özgürlüğü noktasında da batı medeniyetlerinden çok ileridelerdir⁴⁶².

Bu anlayışa göre dini kutsallara dil uzatmış Molla Kaabız gibi bir adamın iddialarına ancak fikri anlamda karşı konulabileceği gösterilmektedir. Osmanlı Devleti'nin fikir hürriyetine gösterdiği bu özen Osmanlı kültürünün en önemli yönlerinden biri olarak değerlendirilebilir⁴⁶³.

Daha sonra padişahın da isteği üzerine Molla Kaabız ilim tarihimizin önemli isimlerinden Şeyhülislam Kemal Paşazade'nin ve devrin bazı âlimlerinin huzuruna davet edilmiş ve görüşleri tartışılmıştır. Kemal Paşazade uzun tartışmalar sonucundan Molla Kaabız'ın fikirlerinin İslam esaslarına dayanmayan çürük fikirler olduğunu ispat etmiştir. Molla Kaabız hatasını kabul etmiş ve idamı istenmiştir⁴⁶⁴.

Danişmend'e göre Kaabız'ın iddiaları sadece dini bir mesele değil aynı zamanda milli bir güvenlik meselesidir. O döneme kadar cahil çevrelerce desteklenen bu görüşleri ileri süren bu şüpheli adamın cezasız kalmaması gerektiğinin altını çizmektedir. Çünkü bu fikirler, fikir hürriyetinden çok uzak, toplumu tehdit eden bir hal almaya başlamıştır⁴⁶⁵.

2- OSMANLILARDA FİKİR HÜRRİYETİ

Danişmend'e göre eski Osmanlı kültürünün dikkat çekici yönleri, siyasi, dini, fikir ve vicdan özgürlüklerinde görülebilir. Öyle ki ilim ve ahlaki anlamda kendilerini kanıtlamış ulemaların birçoğu siyasi ve hukuki görüşlerini en heybetli padişahlara dahi savunmakta çekinmemişlerdir. Danişmend'e göre bu durum vicdan hürriyetini milli bir şuur haline getiren olgunluk devrinde yetişmiş olmaları ile açıklanabilir. Bunun tarihi örneklerine bakıldığında Bursa kadısı Molla Şemsüddin-i Fenârî'nin mahkemede Yıldırım Bayezid'in şahitliğini reddettiği gibi Molla Gürânî'nin Fatih Sultan Mehmet'in bir fermanını İslam hukukuna aykırı bularak yırtıp atması gibi olaylara rastlanmaktadır. Yine aynı şekilde Zenbilli Ali Efendi gibi II. Bayezid'in görüşme talebini reddeden, Yavuz Sultan Selim ile tartıştıktan sonra padişaha

---

⁴⁶²Danişmend, "Eski Türk Cemiyetinde", s.4.

⁴⁶³Danişmend, "Eski Türk Cemiyetinde", s.4.

⁴⁶⁴Danişmend, "Eski Türk Cemiyetinde", s.4.

⁴⁶⁵Danişmend, "Eski Türk Cemiyetinde", s.4.

selam bile vermeden ayrılan, Yavuz gibi hiddetli bir padişahın siyasi fermanlarına itiraz edebilen, bu milli şuur ile yetişmiş birçok ulema Osmanlı tarihinde görülmektedir⁴⁶⁶.

İlmiye sınıfının yanı sıra kalemîyle, seyfiye, mülkiye gibi idarî ve askerî sınıflarda da fikir hürriyeti, padişahın keyfi uygulamalarına karşı çıkabilmiştir. İşte bu sayede Fatih, Yavuz, Kanuni gibi en büyük padişahların devirlerinde dahi padişahların bazı emir ve fermanları reddedilmiştir. Danişmend'e göre Avrupa Hristiyan toplumlarındaki sınıfların arasında farklı hukuk sistemlerinin olması halkın hürriyetini engellerken Müslüman Türk toplumunda böyle bir ayırım olmadığı için yöneticiler arasında olduğu gibi halkın içinde de dini ve siyasi bir fikir hürriyeti varlığını sürdürmüştür. Mesela hükümetin ekonomi siyasetindeki bozukluklar gibi yanlış uygulamaya karşı halk açık bir şekilde eleştiride bulunabilirdi. Bunun en açık örneği Divan edebiyatında “*Hiciv*” şiirleri ile padişahın ulemaya ve hatta askerlere kadar her türlü sınıfın eleştirilebilmesidir. Mesela Kanuni Sultan Süleyman büyük oğlu Mustafa'yı idam ettirdiği zaman şair Yahya Bey yazdığı mersiyeyle Rüstem Paşa'yı bu idamın başlıca mesulü görmüştür⁴⁶⁷.

“Bunun gibi iş kim gördü, kim işitti aceb,

Ki oğluna kıya bir server-i Ömer-meşreb” dizeleriyle padişah dahi eleştirilmiştir⁴⁶⁸.

Danişmend'in verdiği bilgilere göre vicdan hürriyeti ve bu medeni cesaret, sadece belli şahsiyetlere özgü bir durum olmayıp halkın sesi daha çok çıkmıştır. Danişmend de halkın devlet siyasetine ait işlerde iradesini büyük bir cesaretle gösterdiğinin altını çizmiştir. III. Murad'ın ani bir karar ile sadâreti kaldırması üzerine halk padişaha tepki göstermiştir⁴⁶⁹.

Danişmend'in Osmanlı'nın vicdan ve fikir hürriyet hususunda dikkate çektiği önemli bir dönem de III. Murad devridir.(1574-1595) Yaklaşık yirmi yıl tahtta kalmış bu padişahın devrinde Lehistan'ın Osmanlı'ya dâhil edilmesi, Kafkasya'nın fethi, İran ve Azerbaycan'ın fethi, Fas Sultanlığının Türk himayesine girmesi gibi birçok siyasi ve askeri başarı elde edilmiştir. Fakat Danişmend'in ifadesine göre ilk defa birçok kısıtlama da bu dönemde getirilmiştir. Öyle ki kadın düşkünlüğünden dolayı haremın siyasete müdahalesi, III. Murad'ın Sokullu'nun gücünü kırmak için saray ve hükümet arasındaki vazife ve yetkileri bozması, ilmiye ve maliye kanunlarının bozulması, akçenin değerinin düşmesi sonucunda yeniçerinin

⁴⁶⁶İsmail Hâmi Danişmend, “Eski Osmanlılarda Fikir Hürriyeti”, *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1948, s.4.

⁴⁶⁷Danişmend, “Eski Osmanlılarda”, s.4.

⁴⁶⁸Danişmend, “Eski Osmanlılarda”, s.4.

⁴⁶⁹Danişmend, “Eski Osmanlılarda”, s.4.

saraya saldırması ve hükümetin kararlarına itiraz edenlerin “*Kâfir*” ilan edilmeleri III. Murad devrinin keyfî uygulamalarıdır. Böylece Osmanlı tarihinde Türkiye’de fikir özgürlüğüne de ilk darbenin III. Murad döneminde gerçekleştiği görülmektedir⁴⁷⁰.

3- OSMANLI TARİHİNDE FİKİR HÜRRİYETİNE İLK DARBE

Danişmend’in fikir özgürlüğü üzerindeki tarihi araştırmaları neticesinde ulaştığı bilgilere göre Osmanlı döneminde fikir hürriyetine yapılan ilk darbe III. Murat dönemindedir. Bu dönemde hükümete muhalefet küfür sayılmış ve muhalifler “*kâfir*” ilan edilmiştir. İşte bu devirde tüm bu uygulamaların arkasındaki isim 90 yaşındaki yaşlı vezir Vezir-i Azam Koca Sinan Paşa’dır⁴⁷¹.

Danişmend’in “Türkiye tarihinin en kara yüzlerinden” biri olarak nitelendirdiği Vezir-i Azam harp cephelerinde korkaklığından dolayı artarda birçok faciaya sebep olmuş ve Osmanlı kaynaklarında “*Serdar-ı Biar*”(Utanmaz) ve “*Vezir-i Menhus*”(Uğursuz Vezir) olarak geçen bir yöneticidir. Danişmend’in verdiği bilgilere göre bazı kişisel çıkarlarından dolayı zorla açtırmış olduğu Nemçe seferine halkın büyük itiraz göstermesi üzerine Vezir-i Azam halkı susturmak istemiştir. Danişmend’e göre Koca Sinan Paşa ilim ve edebiyat dünyasına hayâsızlığı, riyakârlığı, korkaklığı, bencilliği ve rüşvet yiyiciliği ile geçmiştir⁴⁷².

Öte yandan yükselme devrinde Koca Sinan Paşa’ya bazı komutanlıklarından dolayı “*Tunus Fatihi*” ve “*Yemen Fatihi*” gibi unvanlar verilmiştir. Ancak bu unvanlar kendi başarısının değil emri altındaki bazı komutanların yüksek askeri başarısı neticesinde Vezir-i Azam’a verilmiş hak edilmemiş unvanlardır⁴⁷³.

Bilhassa “Yemen Fatihi” unvanını almasında etkili olmuş isim o dönemde Yemen Valiliğinde bulunan ünlü Özdemiroğlu Osman Paşa ve bazı askeri şahsiyetlerdir. “*Tunus Fatihi*” unvanını almasında, seferde asıl rolü üstlenen Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa ve donanmasıdır⁴⁷⁴.

Danişmend asılsız söylemlerinden dolayı “*Osmanlı Don Kişot’u*” lakabını taktığı Vezir-i Azam Koca Sinan Paşa’nın yanında Özdemiroğlu Osman Paşa ve Kılıç Ali Paşa gibi büyük

⁴⁷⁰Danişmend, “Eski Osmanlılarda”, s.4.

⁴⁷¹İsmail Hâmi Danişmend, “Tarihte Fikir Hürriyetine İlk Darbeyi İndiren Adam”, *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1948, s.3.

⁴⁷²Danişmend, “Tarihte Fikir Hürriyetine”, s.3.

⁴⁷³Danişmend, “Tarihte Fikir Hürriyetine”, s.3.

⁴⁷⁴Danişmend, “Tarihte Fikir Hürriyetine”, s.3.

komutanlar olmadan düzenlediği doğu ve batı komutanlıklarında ise hiçbir büyük başarı kazanamadığını ifade etmiştir. Aksine korkaklığı ile bu seferlerde Osmanlı'nın itibarını ve devletin askeri şöhretini söndürmüştür⁴⁷⁵.

Sinan Paşa'nın ölümünden sonra rüşvetten dolayı devlette oluşan borcu ile mirasına el konulmuştur. Vezir-i Azam'ın mal varlığı 600 bin duka altın, 29 yük kıymetli taş, 2 milyon 900 bin akçe, 20 çekmece dolusu zebercet, 2 elmas gerdanlık, 61 ölçek inci ve daha sayılamayacak kıymetli eşya ve mücevherden oluşmaktadır⁴⁷⁶.

Osmanlılarda milli şuur halini alan fikir ve vicdan hürriyeti 16.yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Ancak 16.yüzyılda III. Murad döneminde hükümetin kararlarına muhalefet edenler padişahın emri üzerine “*Kâfir*” ilan edilmeye başlanmıştır⁴⁷⁷.

Koca Sinan Paşa şahsi çıkarları için Nemçe seferinde padişahın barışı sürdürme gayretine rağmen devleti savaşa zorlamıştır. Danişmend batılı kaynaklarda yaptığı araştırmalarda Nemçe seferini Sinan Paşa'nın daha önceki sadaret dönemlerinde Viyana'dan resmi bir sıfatı olmadan şahsi çıkarları için haraç aldığı fakat daha sonraki dönemlerde bu haracın kesilmesi ile Avusturya'ya karşı beslediği düşmanlığın neticesi olarak değerlendirmektedir. Buna ek olarak Nemçe seferinin bir diğer nedeni ise Koca Sinan Paşa'nın diğer vezirler arasında şöhret kazanmak istemesidir. Yani Nemçe seferinin yapılmasının sebebi Sinan Paşa'nın korkaklığından dolayı siyasi ihtirası ve şahsi menfaatleri uğruna gerçekleştirmiştir⁴⁷⁸.

Koca Sinan bu seferi başlatmak için öncelikle padişah III. Murad'ı ikna edecek kanlı bir sebep bulmuştur. O dönemde Avusturya-Osmanlı arasında barış devam etmesine rağmen sınır boylarında saldırılar ve tecavüzlerden dolayı karşılıklı çatışmalar yaşanıyordu. Dönemin Bosna valisi Telli Hasan Paşa bu sorunları çözmeye çalışarak ve İstanbul'dan destek kuvvet istemiştir. Ancak Vezir-i Azam Koca Sinan Paşa daha önce aralarında kişisel bir husumet olan Telli Hasan Paşa'ya yardım gönderilmesini engellemiştir. Böylece Avusturya sınırındaki olaylar giderek çoğalmış ve yardım alamayan Telli Hasan Paşa mağlup olmuştur. İşte tüm bu

---

⁴⁷⁵ Danişmend, “Tarihte Fikir Hürriyetine”, s.3.

⁴⁷⁶ Danişmend, “Tarihte Fikir Hürriyetine”, s.3.

⁴⁷⁷ İsmail Hâmi Danişmend, “Osmanlı Tarihinde Fikir Hürriyetine İndirilen İlk Darbe”, *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1948, s.3.

⁴⁷⁸ Danişmend, “Osmanlı Tarihinde Fikir”, s.3.

olumsuz manzara karşısında Osmanlı Devleti'nin Avusturya'ya sefer ilan etmesi için gerekli zemin oluşmuştur⁴⁷⁹.

III. Murad barıştan yana olmasına rağmen Koca Sinan Paşa düzenlenecek sefer ile Alman imparatorunu zincire vurarak getireceği iddiası ile savaşta ısrar etmiştir. Osmanlı uleması ile yapılan istişarelerde ise devrin büyük âlimi olan Sa'düddin Efendi, Sinan Paşa'ya karşı çıkmış halkın da böyle bir sefere itiraz ettiğini söylemiştir. Yine Selanikli Mustafa Efendi'de böyle bir sefere çıkılması için ordunun da hazır olmadığını söyleyerek itiraz etmesine rağmen Koca Sinan Paşa bu itirazların hiçbirini kabul etmeyerek sefere çıkılması hususunda geri adım atmamıştır. Öyle ki kendisine Avusturya seferi hususunda muhalefet edenleri de yayınladığı fetvalar ile “*kâfir*” ilan etmiştir. Hatta bu fetvalar kâfir ilan edilen şahsın idamına kadar gitmiştir. Bu şartlar altında muhalefetin cezaî ve hukukî sonuçları göze alarak itiraz etmesi zorlaşmıştır⁴⁸⁰.

Böylece Türk tarihinde ilk defa bir devlet adamı tarafından fikir özgürlüğü engellenmiş ve Sinan Paşa fikir ve vicdan hürriyetine indirdiği bu darbeye yasal bir geçerlilik kazandırmaya çalışmıştır. Vezir-i Azam Koca Sinan Paşa Türk tarihine fikir hürriyetine ilk darbeyi indiren adam olarak geçmiştir. Danişmend, Sinan Paşa'nın bu siyasetini “*şeytani bir formül*” olarak değerlendirmiş ve kendinden sonraki birçok devlet adamının da bu tür fetvalar ile muhalefeti sindirmek istediğini ifade etmektedir. Özellikle Tanzimat'tan sonra ve I. Meşrutiyet'ten itibaren dönemin şartlarına göre zemin hazırlayarak ve fetvalar ile bu uygulamaları desteklemiş, fikir ve vicdan hürriyetinde engel olmuştur. Danişmend durumun önemine “*artık kafalar ve vicdanlar hükümetin elindedir*” diyerek dikkat çekmeye çalışmıştır⁴⁸¹.

---

⁴⁷⁹Danişmend, “Osmanlı Tarihinde Fikir”, s.3.

⁴⁸⁰Danişmend, “Osmanlı Tarihinde Fikir”, s.3.

⁴⁸¹Danişmend, “Osmanlı Tarihinde Fikir”, s.3.

SONUÇ

Tarihçi ve fikir adamı İsmail Hâmi Danişmend, yaşamının ilk dönemini yıkılmak üzere olan bir İmparatorlukta, ikinci dönemini ise bu imparatorluğun yerini almış henüz çok genç Cumhuriyette geçirmiştir. Her iki dönemde de devrin siyasi ve sosyal şartlarının etkisinde kalmış ve fikir hayatını bu doğrultuda yönlendirmiştir.

Danişmend'in çeşitli konularda yaptığı araştırmalarına dair görüşlerinin incelendiği bu çalışma ile onun meseleleri nasıl değerlendirdiğini ve nasıl bir bakış açısıyla ele aldığı aktarılmaya çalışılmıştır. Danişmend'in bu dönemde “*ırk ve milliyet*” kavramları çerçevesinde Türk Milliyeti ve Türk Irkı hakkında yaptığı araştırmalar neticesinde bu kavramların devletlerin oluşumundaki etkisine işaret etmiştir. Danişmend bu kavramları Eski Doğu ve Batı Efsaneleri ekseninde değerlendirirken bilhassa bu konularda araştırma yapmış olan 18. ve 19.yüzyıl araştırmacıları ve bilim adamlarının görüşleri ile karşılaştırmıştır. Böylece Türk ırkı ve milliyeti hususunda çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır.

Özellikle 19.yüzyıl Avrupalı bilim adamlarının Türklere isnat ettikleri ırk ve milliyete dair iddialarının asılsız olduğu deliller sunularak ispatlanmıştır. Türklere isnat edilen bu asılsız iddiaların sebebini ise üç kıtada asırlarca egemenlik kurmuş bu büyük ırka olan tarihi düşmanlığa dayandırmıştır. Irk ve milliyete dair incelemelerinin neticesinde iddiaların aksine Türk ırkı ve milliyetlerinin özel vasıflara sahip büyük bir ırk olduğu kanaatine ulaşılmıştır. Ayrıca bu büyük ırkın dünya kültür ve medeniyetine eşsiz hizmetlerde bulundukları ortaya çıkarılmıştır. Ancak XX. yüzyılın sonlarına doğru bilim dünyasında ırk hususundaki yeni bulgular ve görüşler Danişmend'in ırk tezini çürütür niteliktedir. Öyle ki modern bilimde artık kafatasının boyutlarına veya ten rengine göre ırkî bir sınıflandırma söz konusu değildir.

Danişmend ırk ve milliyete dair görüşleri ekseninde Türkçük tezinin oluşturmuş ve bu tezi ırk, kültür ve dil olmak üzere üç temel üzerine oluşturmuştur. Bu üç unsur teker teker ele alındığında tam anlamıyla Türkçülük fikrini oluşturamamış ise de birlikte değerlendirildiğinde birbirlerini tamamlamışlardır. Danişmend Türkçülük tarihi ile ilgili araştırmalarında Vânî Mehmet Efendi ve Ali Suavi gibi iki önemli isme dikkat çekmiştir.

Çalışmayı kapsayan dönem içerisinde Danişmend'in önemle üzerinde durduğu bir diğer mesele de Türk Dili ve Edebiyatı üzerine incelemeleridir. Türk Dilinin sorunları üzerine yaptığı çalışmalarda bu sorunlara yönelik önerilerini ortaya koymuştur. Bu dönem de katıldığı Türk Dil Kurultaylarında Türk Dili'nin ıslahı üzerine fikirleri yapılan düzenlemelerde

değerlendirilmiştir. Arap ve Acem dillerinin yüzyıllardır Türk Dili üzerindeki olumsuz etkisini tespit ederek Türkçeleşme yolları ile ilgili görüşlerini oluşturmuştur. Bilhassa bu iki dilin Türk Grameri üzerindeki ses ve anlam bakımından oluşturduğu sorunları ele almıştır. Ayrıca Türk Dilinde yapılacak sadeleştirme hareketinde dikkat edilmesi gereken noktaları belirtmiştir. Öte yandan Divân-ü Lugâti't- Türk'ün çevirileri üzerinde incelemeler yapmış ve bu büyük eserin sadece bir sözlükten ibaret olmayıp Türk kültür, dil ve tarihi için kıymetine dikkat çekmiştir.

Danışmend'in tüm bu araştırmaları Türk milli tarihini ve kültürünü zenginleştirirken kendisinin de ne denli kıymetli bir ilim adamı olduğunu ispat etmektedir. Türk tarihinin bilinmeyen yönlerine ışık tutmuş bu büyük Türkçü araştırmaları ve eserleri ile topluma manevi borcunu fazlasıyla ödemiş bir aydındır.

BİBLİYOGRAFYA

ESERLER

_____ ; *Türk Ansiklopedisi*, Cilt I, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 19.

AKÇURA, Yusuf; *Yeni Türk Devletinin Öncüleri*, T.C. Kültür Bakanlığı Cumhuriyet Kitapları, Ankara 2001.

ANIL, Ayşe; *Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuasındaki Dil ve Edebiyat Yazıları*, (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Edirne 2006, 350-352.

ATAY, Falih Rıfkı; *Baş Veren İnkılapçı (Ali Suavi)*, Dünya Yayınları, İstanbul 1997.

BATUR, Enis; *Râbia Hatun Tuhaf Bir Kıyamet Kırk Bir Şiir*, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul 2000.

ÇAM, Esat; *Siyaset Bilimine Giriş*, Der Yayınları, İstanbul 1995.

ÇELİK, Hüseyin; *Ali Suavî*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

ÇELİK, Hüseyin; *Ali Suavi ve Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

DELİORMAN, Altan; *Sessiz Bir Ses*, Bayrak Yayınları, İstanbul 2009.

DANIŞMEND, İsmail Hâmi; *Ali Suavi'nin Türkçülüğü*, C.H.P. Genel Sekreterliği Neşriyatı, İstanbul 1942.

_____ ; *Garb Menba'larına Göre: Eski Türk Demokrasisi*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1964.

_____ ; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt I, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.

_____ ; *Tarihi Hakikatler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007.

_____ ; *Türklük Meseleleri*, Doğu Yayınları, İstanbul 2006.

DEMİRİSOY, Ali; *Kalıtım ve Evrim*, Mesken Yayınları, Ankara 1999.

GÖKALP, Ziya; *Makaleler VIII*, Haz. Ferit Ragıp Tuncor, Altuğ Matbaası, ANKARA 1981.

GUIBERNAU, Montserrat; *Milliyetçilikler 20.yy'da Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler*, Çev. Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1997.

İŞİK, İhsan (Yay. Haz.); *Türk Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, Cilt III, Elvan Yayınları, Ankara 2006.

KAFESOĞLU, İbrahim; *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003.

KUNTAY, Midhat Cemal; *Sarıklı İhtilalci*, Ahmet Halit Kitapevi, İSTANBUL 1946.

ÖZGÜREL, Avni; *Portreler Galerisi Küllenen İzler*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2009.

POISSON, Georges; *Avrupa'nın İskân Tarihi*, Çev. Şevket Aziz Kansu, TTK Yayınları, Ankara 1950.

SAFA, Peyami; *Nasyonalizm Milliyetçilik*, Babıali Yayınevi, İstanbul 1961.

YALÇIN, Murat (Ed.); *Tanzimattan Bugüne Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Cilt I, Yapıkredi Kültür Yayınları, İstanbul 2001.

MAKALELER

ALKAN- GÜL, Mustafa – Adnan; “İsmail Hâmi Danişmend (1889-1967)”, *Türk Yurdu*, Sayı 281, Ocak 2011, s. 131-136.

AYAN, Meryem; “ Evlilik Yoluyla Irksal ve Dini Kesişmeler”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 11, 2012, s.169-176.

ATA, Ferudun; “İsmail Hâmi Danişmend'in Irk Üzerine Bazı Tespitleri”, *Tarihin Peşinde*, Konya 2013, Sayı 9, s.73-86.

ATAR, Fahrettin; “Fetva”, *DİA*, Cilt XII, İstanbul 1995, s.486-487.

BİLGİ, Nejdett; “Mütareke Döneminde İsmail Hâmi (Danişmend) Yayınlanan Memleket Gazetesi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt VIII, İzmir 1993, s.127-155.

CEVİZLER, Erkan; “Sivas Kongresi Divan-Riyaset Kâtibi İsmail Hâmi (Danişmend)”, *Atatürk Dergisi*, Cilt III, Sayı 3, 2003, s. 203-217.

CHUNG, Sandra (1994); "Günümüz Sözdiziminde Üretimsel Yaklaşımlar", *Dilbilim Araştırmaları*, " Çev. Ahmet Kocaman, s.145-150.

DANIŞMEND, İsmail Hâmi; “17. Asırda Bir Türk Irkçısı (Vânî Efendi)”, *Türklük*, Sayı II,1 Mayıs 1939, s.122-142.

_____ ; “Ali Suavi’nin Münekidliği”, *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1942, s.2.

_____ ; “Ali Suavi’nin Türkçülüğü I”, *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1941, s. 2.

_____ ; “Ali Suavi’nin Türkçülüğü II”, *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1941, s. 2.

_____ ; “Ali Suavi’nin Türkçülüğü III”, *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1941, s.2.

_____ ; “Ali Suavi’nin Türkçülüğü IV”, *Cumhuriyet*, 15 Ekim 1941, s.2.

_____ ; “Ali Suavi’nin Türkçülüğü V”, *Cumhuriyet*, 30 Ekim 1941, s.2.

_____ ; “Arab ve Türk Dillerinin Mücadelesinden Kalan En Mühim Vesika”, *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1941, s.2.

_____ ; “Atalarımızın Tarih Telakkisi I”, *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1941, s.2.

_____ ; “Atalarımızın Tarih Telakkisi II”, *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1941, s.2.

_____ ; “Atalarımızın Tarih Telakkisi III”, *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1941, s.2.

_____ ; “Atalarımızın Tarih Telakkisi IV”, *Cumhuriyet*, 3 Ocak 1941, s.2.

_____ ; “Avrupa Hukukunda Türk Üstünlüğü Prensibi”, *Cumhuriyet*, 3 Kasım 1948, s.3.

_____ ; “Büyük Türk Irkının Uğradığı İftiralar”, *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1941, s.2.

_____ ; “Devletin Yapamadığını Yapan Adam”, *Milliyet*, 1 Kasım 1950, s.3.

_____ ; “Dil Davasının Mühim Noktaları: 3. Dil Kurultayına Hazırlanırken”, *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1942, s.2.

_____ ; “Dil Davasının Mühim Noktaları: 4. Dil Kurultayına Hazırlanırken”, *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1942, s.2.

_____ ; “Dil Davasının Mühim Noktaları: Müslüman Türk Kültürüne Aid Kelimeler”, *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1942, s.2.

_____ ; “Dil Davasının Mühim Noktaları: Türk Dilinde Arap ve Acem Kelimeleri”, *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1942, s.2.

_____ ; “Dil Davasının Mühim Noktaları: Türk Dilinde Arap ve Acem Kelimeleri”, *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1942, s.3.

_____ ; “Dil Davasının Mühim Noktaları: Türk Dilinin Temsil Kudreti”, *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1942, s.2.

_____ ; “Dil Davasının Mühim Noktaları: Türkçeleşme Örnekleri”, *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1942, s.2.

_____ ; “Dil Davasının Mühim Noktaları: Türkçeleşme Yolları”, *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1942, s.2.

_____ ; “Divan-ü Lügat-it Türk”, *Cumhuriyet*, 15 Ocak 1942, s.2.

_____ ; “Dr. Legendre’nin Nazariyesi”, *Cumhuriyet*, 14 İkinci Kanun 1941 (14 Ocak 1941), s.2.

_____ ; “Eski Osmanlılarda Fikir Hürriyeti”, *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1948, s.3.

_____ ; “Eski Osmanlılarda Tiyatro I”, *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1942, s.2.

_____ ; “Eski Osmanlılarda Tiyatro II”, *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1942, s.2.

_____ ; “Eski Osmanlılarda Tiyatro III”, *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1942, s.2.

_____ ; “Eski Osmanlılarda Tiyatro IV”, *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1942, s.2.

_____ ; “Eski Osmanlı Mutlakîyetinin Hukuki Hudutları”, *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1948, s.3.

_____ ; “Eski Türk Cemiyetinde Fikir Hürriyeti”, *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1947, s.3.

_____ ; “Eski Türklerde Milliyet Fikri I”, *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1941, s.2.

_____ ; “Eski Türklerde Milliyet Fikri II”, *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1941, s.2.

_____ ; “Eski Türklerde Milliyet Fikri III”, *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1941, s.2.

- _____ ; “Eski Türklerde Milliyet Fikri IV”, *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1941, s.2.
- _____ ; “Eski Türklerde Milliyet Fikri V”, *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1941, s.2.
- _____ ; “Eski Türklerde Milliyet Fikri VI”, *Cumhuriyet*, 12 Haziran 1941, s.2.
- _____ ; “Fetva Mecmualarının Milli Kıymeti I”, *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1942, s.2.
- _____ ; “Fetva Mecmualarının Milli Kıymeti II”, *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1942, s.2.
- _____ ; “Fetva Mecmualarının Milli Kıymeti III”, *Cumhuriyet*, 6 Mart 1942, s.2.
- _____ ; “Fetva Mecmualarının Milli Kıymeti IV”, *Cumhuriyet*, 18 Mart 1942, s.2.
- _____ ; “Fetva Mecmualarının Milli Kıymeti V”, *Cumhuriyet*, 27 Mart 1942, s.2.
- _____ ; “Fetva Mecmualarının Milli Kıymeti VI”, *Cumhuriyet*, 31 Mart 1942, s.2.
- _____ ; “Fetva Mecmualarının Milli Kıymeti VII”, *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1942, s.2.
- _____ ; “Fetva Mecmualarının Milli Kıymeti VIII”, *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1942, s.2.
- _____ ; “Halk Partisi Muhalif Parti Olabilir mi?” *“Milliyet*, 12 Temmuz 1950.s.3.
- _____ ; “Henri Mathieu Nazariyesi”, *Cumhuriyet*, 22 İkinci Kanun 1941 (22 Ocak 1941), s.2.
- _____ ; “İrk Nedir?”, *Türklük*, Nisan 1939, s.39-57.
- _____ ; “Konuşma Dilimizin Tarihi Devirleri I”, *Barış Dünyası*, 3 Mart 1944, s.7-8
- _____ ; “Konuşma Dilimizin Tarihi Devirleri II”, *Barış Dünyası*, 10 Mart 1944, s.7.
- _____ ; “Konuşma Dilimizin Tarihi Devirleri III”, *Barış Dünyası*, 17 Mart 1944, s.7-8.
- _____ ; “Kur’andaki Türkçe Kelimeler”, *Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1941, s.2.
- _____ ; “Milliyet Oku”, *Milliyet*, 3 Temmuz 1950,s.3.
- _____ ; “Milliyetin Şekli ve Rengi”, *Cumhuriyet*, 19 Kasım 1941, s.2.

- _____ ; “Milliyetin Tarifindeki İhtilaflar”, *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1947, s.3.
- _____ ; “Montandon’un İddiası”, *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1941, s.2.
- _____ ; “Muhterem Marif Vekiline Açık Mektup”, *Türklük*, Cilt II, Sayı 9, s.144-152..
- _____ ; “Osmanlı Tarihinde Fikir Hürriyetine İndirilen İlk Darbe”, *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1948, s.3.
- _____ ; “Selcukîlerde Tiyatro”, *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1942, s.2.
- _____ ; “Sümerlilerin Irkı”, *Türklük*, İkinci Kanun 1940 (Ocak 1940), Cilt 10, s.210-222.
- _____ ; “Sümerlilerin İsmi”, *Türklük*, Cilt II, s.193-207.
- _____ ; “Sümerlilerin Milliyeti I”, *Barış Dünyası*, 26 Mayıs 1944, s.9-10.
- _____ ; “Sümerlilerin Milliyeti II”, *Barış Dünyası*, 02 Haziran 1944, s.9-10.
- _____ ; “Sümerlilerin Milliyeti III”, *Barış Dünyası*, 9 Haziran 1944, s.9-10.
- _____ ; “Sümerlilerin Milliyeti IV”, *Barış Dünyası*, 23 Haziran 1944, s.10-11.
- _____ ; “Tanzimat’ın İlk Romanı I”, *Cumhuriyet*, 25 Kasım 1942, s.2.
- _____ ; “Tanzimat’ın İlk Romanı II”, *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1942, s.2.
- _____ ; “Tanzimat’ın İlk Romanı III”, *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1942, s.2.
- _____ ; “Tanzimat’ın İlk Romanı IV”, *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1942, s.2.
- _____ ; “Tarihte Fikir Hürriyetine İlk Darbeyi İndiren Adam”, *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1948, s.3.
- _____ ; “Tung-Dekien’in Nazariyesi”, *Cumhuriyet*, 28 İkinci Kanun 1941 (28 Ocak 1941), s.2.
- _____ ; “Türk Milliyetinin Tarifi”, *Orkun*, 12 Ekim 1950, Sayı 54, s.3.

_____ ; “Türk Tiyatrosunun İlk Piyesi”, *Türklük*, Cilt II, Sayı8, s.74-76.

_____ ; “Türklük Daireleri”, *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1947, s.3.

_____ ; “Vânî Efendi Nazariyesi”, *Cumhuriyet*, 11 Mart 1941, s.2.

_____ ; “Ye’cuc ve Me’cuc”, *Cumhuriyet*, 20 Mart 1941, s.2.

ELİAÇIK, Muhittin; “Osmanlıda Manzum Fetva Geleneği”, *Türkiyat Mecmuası*, 2011, Sayı 21/2, s.105-146.

ERDOĞAN, İsmail; Bazı Felsefî Kavramlara “Divanü Lügati’t-Türk’ten Karşılık Olabilecek Terim Örnekleri”, *F.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17:1, 2012, s.15-30.

EREN, Abdullah; “Divanü Lügati’t-Türk’ün Manzum Parçalarında İnsan ve Toplum ile İlgili Benzetmeler”, *Uluslararası Kaşgarlı Mahmud Sempozyumu Bildiri Metinleri*, Rize Üniversitesi Yay., Rize 2008, s. 200-206.

GÖKALP, Emre; “Milliyetçilik: Kurumsal Bir Değerlendirme”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, Eskişehir 2007, s.279-298.

GÖKALP, G. Gonca; " Osmanlı Dönemi Türk Romanının Başlangıcında Beş Eser” *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 700. Yılı Özel Sayısı, Ankara 1999, s.185-202.

HULAGÜ, Metin; “Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Türk-Rus İlişkilerindeki Yeri (1441–1783)”, *Uluslararası Türkoloji Sempozyumu, TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı)*, 31 Mayıs–4 Haziran 2004, Simferepol, Ukrayna, s.324-358.

İNAN, Ahmet Kayhan; “Radikal ama Temkinli Bir Yenilikçi: Ali Suavi’nin Dil Tezi Üzerine Görüşleri”, *Gazi Üniversitesi Türkçe Araştırmaları Akademik Öğrenci Dergisi*, Nisan 2012, Sayı 2, s.32-49.

İŞÇİ, Metin; “Eski Türklerde Devlet ve Demokrasi Anlayışı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, Isparta 1996,s.53-62.

KAÇAR, Mustafa ; “Osmanlı İmparatorluğunda Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme Çalışmaları ve Mühendishanelerin Kuruluşu(1808’e kadar)”, *Osmanlı Bilim Araştırmaları II*, Yay. Haz. Feza Günergün, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1995, s.38-74.

KAPLAN, Mehmet; “Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II”, *Marmara Üniversitesi Yayınları*, İstanbul 1993, S.407-412.

KILIÇ, Murat; “Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Tipolojisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2007, Sayı 16, s.113-140.

KÖÇER, Mehmet; “Osmanlı Devletinde Türkçülük Akımının Ortaya Çıkması”, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları* 3, 2003, s 10-13.

KUMAŞ, Mehmet Salih; “İslam Tarihinde Hukukun Araçsallaştırılmasına Bir Örnek Olarak Vâni Mehmet Efendi’nin Cehri Zikre Dâir Risalesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy.17, Ankara2011, s.511-524.

KÜÇÜK, Cevdet; “Danişmend İsmail Hâmi”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt VIII, İstanbul 1993, s. 465-467.

ÖRSTEN, Seda; “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Fetva Mecmuaları”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Güz 2007, Sayı 4, s.29-40.

PAZARBAŞI, Erdoğan; “Vânî Mehmed Efendi’nin Hayatı ve Eserleri” *Erciyes Üniversitesi SBED*, Kayseri 1990,sy. 4,s.363-372

POLAT, Nazım H., “Kanat Dergisi”, *Türklük Bilim Araştırmaları Dergisi (TÜBAR)*,S.XIX, s.439-453.

SELEN, Hamit Sadi; “İrk Meseleleri Ve Türkiye Halkının İrkî Hususiyetleri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Ankara 1956, s74-84.

TUNAKAN, Seniha; “İrkların Doğuşu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, ANKARA 1942, Cilt I, Sayı 3, s.45-55.

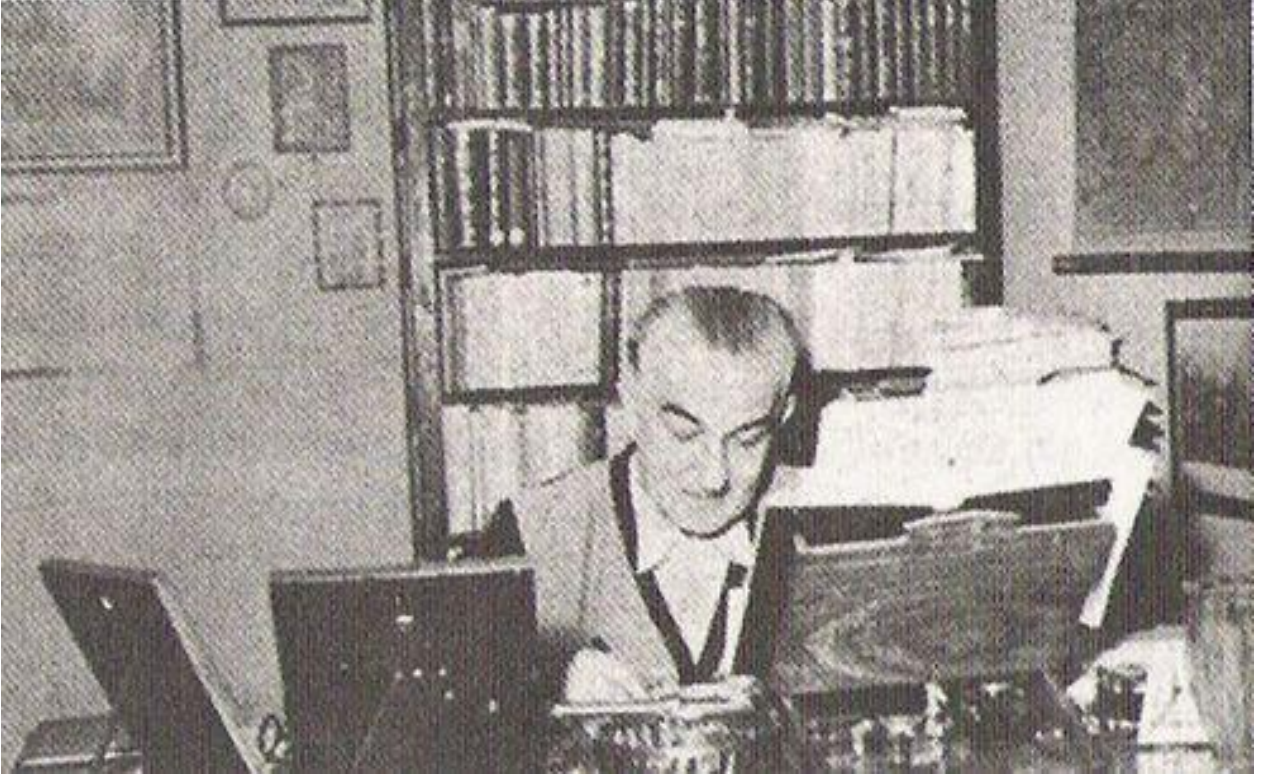
EKLER :

1.

Sivas Kongresi'ne katılan delegelerden bir grup. En sağda ayakta İstanbul delegesi ve Dîvân-ı Riyâset kâtibi İsmâil Hâmi Bey.

2.

İsmail Hâmi Danişmend Şişlideki evinde.

3.

4.

Bir kasedir alev dolu gönlüm yana yana
Men ta senün yanında dahi hasretsem sana
Yaşlar dökende söndüremez ateşimi sü
Sunsan elünle kaanumu içsem kana kana

Olsandı sen sema olsandı sen heva
Alsamdı men seni dem dem nefes nefes
Olsandı sen zaman olsamdı men mekan
Eflaki dolduran bir aşk olurdu bes!

Payin sedası gelsede sen hiç gelmesen
Men dinlesem kıyamete dek vuslat istemen
Bulsam izinle semtini ol semte irmesem
Aşsam zamanı hasretin encamı gelmeden

Rabia Hatun

İsmail Hâmi Danişmend'in *Rabia Hatun* mahlasıyla *Aile Mecmuasında* yayınlanan şiirlerinden biri.

5.

ÇOK ACI BİR KAYIP

Malazgirt Savaşı kumandanlarından, Danişmendi Devleti kurucusu Ahmed Danişmend Gazi'nin torunu, Iclâl Danişmend'in eşi, Türkân Savran'ın dayısı, nâdide ilim adamımız, kıymetli tarihçi,

İsmail Hâmi Danişmend

12 Nisan Çarşamba günü 23.10 da vefat etmiştir. Cenazesi 15 Nisan Cumartesi günü öğle namazından sonra Şişli Camiinden kaldırılarak Zincirlikuyudaki ebedî istirahatgâhına tevdi edilecektir. Hakkın rahmeti üs'üne olsun.

Çelenk gönderilmemesi rica olunur.

Eşi: Iclâl Danişmend

Milliyet: 4398

İsmail Hâmi Danişmend'in Milliyet Gazetesinde verilen ölüm ilanı. (15 Nisan 1967)

6.

İsmail Hâmi Danişmend'in Cumhuriyet gazetesinde verilen *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* adlı eserinin tanıtımı.